

KORUNK

HELSINKI SZELLEMÉBEN • AZ
ÉLETMINŐSÉGGUTATÁS NÉHÁNY
KÉRDÉSE • PIERRE BOURDIEU
ÉS A VALLÁSI MEZŐ • HOVA
MEGY A TÁNCHÁZKALÁKA • A
SZÉKELYUDVARHELYI KOLLÉ-
GIUM DIÁKNÉPESSÉGE • EGY
HAZAI LUKÁCS-PORTRÉ MARGÓ-
JÁRA • AZ ANTIK GOLGOTA •
A MEGMARADÁS MŰVELTSÉG-
MODELLJE • SZÉKELY SZEMMEL
NASZÓDON • ROMÁN KÖNYVEK
MAGYARORSZÁGRÓL • • • • •

1980.10

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XXXIX. ÉVFOLYAM, 10. SZÁM • 1980. OKTÓBER

* * * **Helsinki szellemében** 713

RAMBA VARGA IBOLYA • Az életminőség-kutatás néhány kérdése 715

JÓZSA LÁSZLÓ • Pierre Bourdieu és a vallási mező 721

BRÉDA FERENC • Az antik Golgota (Aeneas mosolya és megpróbáltatása) 726

FÁBIÁN ERNŐ • A megmaradás műveltségmodellje — Tóth Sándor nézőpontjából 730

PALOCSAY ZSIGMOND • A Nagy Fejedelem (vers) 734

CSÉP SÁNDOR • „Mi, Bethlen Gábor...” (drámarészlet) 735

JEGYZETEK

SZÉLES KLÁRA • „Ablakok” és „ellenablakok” 739

HERÉDI GUSZTÁV • Véleményem szerint... 741

FÓRUM

* * * **Hova megy a táncház/Kalácska?** (Kostyák Alpár, Zattler László, Keszthelyi András és Bíró Zoltán hozzászólása; Aradi József bevezetőjével) 744

ARADI JÓZSEF • A többes szám egyes száma (Válasz Tóth Sándornak) 756

KISS JENŐ • Több megértéssel 760

HAZAI TÜKÖR

KESZI-HARMATH SÁNDOR • Élelmiszertermelés és -szükséglet Kalotaszegen II. 763

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

BEKE GYÖRGY • Székely szemmel Naszódon 770

ALBERT DAVID • A székelyudvarhelyi kollégium diáknépeisége 775

SZEMLE

KÁNTOR LAJOS • Harangláb vagy katedrális? (Gondolatok a könyvtárban) 778

SZTRANYICZKI GÁBOR • Egy hazai Lukács-portré margójára 780

DÁNIELISZ ENDRE • Román könyvek Magyarországról 783

KISS J. BOTOND • Ökológiai tanulmányok 784

L. V. • Erwin Schrödinger: Ce este viața. — Spirit și materie (Könyvről könyvre) 786

P. J. A. • Jan Tinbergen: A Rio-jelentés. A nemzetközi gazdasági rend átalakítása (Könyvről könyvre) 787

LÁTÓHATÁR

Aradi József: Kemény kézzel? (Scinteia); H. I. Az előre nem látott újraértékelése (Rinascita); K. L.: A kutatás, a tájékozódás szolgálatában (Hungarológiai Értesítő)

SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Bakó-Hetei Rozália, Fazakas Tibor, Feszt László, Kopacz Mária, Petkes József

KORUNK

ALAPÍTÓTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).

Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Felelős titkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.

Telefon 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Helsinki szellemében

Újabban némely történészek, államférfiak a két világháborút testvérháborúnak tekintik és nevezik. Több mint valószínű, hogy igazuk van, hiszen ha jól meggondoljuk, ez a két háború főképp Európában dült, az öreg földrész népei pedig a fennálló nyelvi, faji, gazdasági vagy művelődésbeli különbségek ellenére is régóta egymás mellett élnek, keverednek, igen-igen erős befolyást gyakorolt egyik a másikra, s ennek folytán sokkal több a közös vonásuk, szembetűnőbb a hasonlóságuk, mint a különbség közöttük. Magyarán: mi, Európa lakói jóval inkább testvérek vagyunk, semmint ellenségek. Oly sok viszály, annyi vérontás, pusztítás és szenvedés után ideje mindezt végre — a huszadik század utolsó negyedében — belátni és annak szellemében cselekedni.

Az öt évvel ezelőtt tartott helsinki összeurópai békeértekezlet (az Amerikai Egyesült Államok és Kanada részvételével) ennek a belátásnak volt a gyümölcse, nagy-nagy reménykedésre jogosító, ígéretes termése. Arra, ami a finn fővárosban történt, nem volt példa; soha a történelem során nem gyült még össze minden egyes európai állam vezetője, soha ilyen széles körű és magas szintű testület nem egyezett meg a béke és a nemzetközi együttműködés alapvető elveiben, s ennyire jelentős okmányokat még nem irtak alá. A részt vevő 35 állam ott határozta el — a békés egymás mellett élés alapvető elveinek megerősítése és elfogadása mellett — azt is, hogy 2-3 évenként újra meg újra tanácskozást tart, és Helsinki szellemében rendezi a felmerülő kérdéseket, igyekszik minden gondot tárgyalások útján megoldani, s általában ezen összejöveteleken az európai népek közeledését, gazdasági, politikai, művelődési együttműködését szolgálják majd.

Politikai naivitás volna azt állítani, hogy valamennyi üzletkötés, barátsági szerződés vagy kulturális egyezmény, amelyet azóta aláírtak, mind, mind Helsinkinek köszönhető. Tény azonban, hogy a konferencia új fejezetet nyitott az európai népek közeledése terén. Helsinki után sűrűbb lett a különféle küldöttségek, bizottságok látogatása, gyakoribbá váltak a nemzetközi tanácskozások, fellendült az idegenforgalom, több megállapodást irtak alá, fokozódott az európai együttműködés minden vonalca, s nem kevés sorompó, válaszfal dőlt le.

Sajnos azonban a gazdasági válság kiterjedése, az infláció fokozódása, az energiagondok növekedése kedvezőtlenül hatott a nemzetközi légkörre és Európa életére is. Ez már tavalyelőtt megmutatkozott a belgrádi konferencián, amikor is bizonyosfajta „többszemlélet” nyilvánult meg: némely hatalmak elítélése, mások kedvező fényben való feltüntetése, felerősödött a vádaskodás hangja, s bizalmatlanság tette feszültté a levegőt. Államunk elnöke, Nicolae Ceaușescu elvtárs már annak idején utalt arra, hogy Helsinki szelleméhez hívek kell maradnunk, a megállapodásokról nem szabad megfeledkeznünk, s ha a belgrádi tanácskozás bizonyos fokú visszaesést jelent is a nemzetközi együttműködés terén, mégis fontos eredmény az, hogy folytatás tekintetében megegyezés jött létre, s mindent meg kell tenni avégett, hogy Madridban Európa népeinek további közeledését, termékeny együttműködését, a vitás kérdések tárgyalásos megoldását ériék el.

Az utóbbi két év fejleményei azonban fokozták a nemzetközi feszültséget. Európában nem keletkezett gyújtópont, de ismeretes, hogy az indokínai, iráni, afganisztáni, közel-keleti események, a fegyveres harcok vagy súlyos diplomáciai konfliktusok megosztották Európát, kontinensünk államai — érdekeiknek, világnézetüknek, különböző katonai, gazdasági, politikai kötelmeiknek megfelelően — másként vélekednek például a Kína—Vietnam-viszályról, avagy Kambodzsa és Afganisztán problémájáról, s emiatt az európai népek, országok között éles viták robbantak ki, a nemzetközi légkör általános elhidegülésének közepette gazdasági szerződéseket mondtak fel, szállításokat állítottak le, művelődési, politikai megállapodásokat nyilvánítottak érvénytelennek. Egyes értékelések szerint egyenesen a negyvenes évek végének, az ötvenes évek első felének a hidegháborús hangulata kísért. És ez alól nem vonhatja ki magát a „vén Európa” sem. Jól jelzik ezt a londoni, párizsi, majna-frankfurti, zürichi tőzsde forró napjai éppen úgy, mint a különböző országok területén tartott hadgyakorlatok avagy a sajtóviták.

Ilyen előzmények után ült össze szeptember elején a spanyol fővárosban a november 11-én kezdődő összeurópai értekezlet előkészítő bizottsága, hogy meghatározza a napirendet, a tanácskozás szintjét, s ügyrendi, valamint eljárási kérdésekről tárgyaljon. Azóta már eltelt közel két hónap, és bizonyos következtetéseket lehet levonni. Sok küldött úgy véli, hogy a mai feszült nemzetközi helyzetben Madrid egyenesen „kapóra jött”; kitűnő alkalom és fórum arra, hogy Európa né-

peinek képviselői asztalhoz üljenek, tárgyaljanak, megismerjék egymás álláspontját, s a személyes eszmecsere közvetlenségével, hatékonyságával gátolják meg a légkör további romlását, az egyes tömbök, országok, nézetek közti szakadékok elmélyülését, hogy kontinensünk példát mutasson bölcsességből, türelemből, engedékenységből, egyezkedőkészségből, és nagy tekintélyét latba vesse a világbéke megőrzése s a helyi konfliktusok, tűzfészkek felszámolása végett.

Ez a törekvés derült ki az egyes küldöttségek vezetőinek nyilatkozataiból is. Abban mind egyetértettek, hogy nem lesz könnyű dolguk, nem várható látványos sikerek, de mindannyian kifejezték azon elhatározásukat, hogy tapintattal, kitartással, megértéssel igyekeznek folytatni a tárgyalásokat, egyeztetni a nézeteket, érdekeket, törekvéseket. Hazánk küldöttje, Ion Dăcu nagykövet például rámutatott arra, hogy Románia nagy jelentőséget tulajdonít a madridi értekezletnek, általában a helsinki szellem ápolásának, s az újabb meg újabb tanácskozások megtartásában azt a törekvést látja, amely a tárgyalásokat, a nemzetközi együttműködést, a biztonságot és a béke szavatolását helyezi előtérbe. José Pedro Pérez-Llorca, a vendéglátó ország külügyminisztere hangsúlyozta, hogy a novemberi értekezletnek külügyminiszteri szintet kell elérnie, s rámutatott, hogy „a béke és biztonság csakis a népek közti őszinte együttműködés útján valósítható meg, és pedig csakis abban az esetben, ha az államok kölcsönösen tiszteletben tartják egymást, egyenlőek, továbbá, ha ugyanígy tiszteletben tartják az ember méltóságát, jogait és szabadságjogait.

Hazánk közvéleménye, miként annak idején Helsinkire vagy Belgrádra, most is élénk figyelemmel tekint Madridra, hiszen — mint ismeretes — Románia a nemzetközi enyhülésért, a népek közti egyenjogúságon, a kölcsönös tiszteleten alapuló együttműködésért folytatott politika elismert bajnoka, s mint ilyen mind a két előző konferencia előkészítésében jelentős szerepet játszott. Erre kötelez bennünket viszontagságos múltunk, a két világháborúban átélt szenvedéseink, de ugyanúgy népünk őszinte békeakarata, államunk mélyesen őszinte, elvi alapokon és humanista megfontoláson nyugvó külpolitikája, melynek legfőbb célja, hogy szocialista építésünkhöz biztosítsa az elengedhetetlen nyugalmat, biztonságot, a zavartalan nemzetközi együttműködést.

Ebben az értelemben szólt a madridi konferencia előkészítéséről a néptanácsok II. országos kongresszusán Nicolae Ceaușescu elvtárs, amikor többek között hangoztatta: „Románia képviselőit az a forró óhaj vezérli, hogy cselekvően együttműködjenek az összes államok képviselőivel azért, hogy maradéktalan megegyezésre jussanak a novemberi értekezlet minél jobb eredményekkel való megtartását illetően. Reméljük, megfelelő megállapodásokra jutnak az értekezlet előkészítésével kapcsolatos valamennyi probléma esetében, s így az értekezlet a kijelölt időben megkezdődhet, és maximális eredményekhez vezet az enyhülési politika felindítésének, a Helsinkiben aláírt dokumentumok gyakorlatba ültetésének és kiáltóképp a leszerelés, a katonai készütségsökkentés megkezdésének területén.“

Ismételten hangsúlyozzuk, hogy Madrid csupán egyik állomása a Helsinkiben nyitott útnak, amilyen tovább kell menni, s újabb tanácskozásokon, megbeszéléseken kell mindent megtenni azért, hogy végül is elérjük a távoli célt, a fegyvermentes, szembenálló tömböktől és megosztottságtól mentes, a biztonság és a bizalom, az együttműködés és az egyenlőség világában élő Európa megteremtését. E távlat jegyében kell látnunk a madridi előkészületek jelentőségét, de már a Madridot követő időszakot is.

„Románia tántoríthatatlanul küzdeni fog azért — jelentette ki a néptanácsok II. kongresszusán államunk elnöke —, hogy a madridi értekezlet után összehívják az európai bizalom megszilárdításának és a leszerelésnek szentelt konferenciát. Bizunk abban, hogy Európa népei megértik: ez szükségszerű, és törekedni fognak a konferencia összehívására. Egyszersmind szilárdan sikrasszallunk az európai biztonságnak szentelt találkozók folytatása mellett, mert meggyőződésünk, hogy az európai biztonság és tartós béke megteremtése hosszantartó folyamat. Javasoljuk, hogy a következő találkozót hazánk fővárosában, Bukarestben tartsák meg.“

Bizunk az emberi józanságban, a szomorú tapasztalatokból leszűrt tanulságok bizonyító erejében, miszerint a háború soha semmit sem old meg, a béke viszont életet biztosít, gyümölcsöt érlel. Különösen érvényes ez napjainkban, az atomkor-szakban.

E gondolatok jegyében várjuk a madridi értekezlet érdemleges döntéseit.

KORUNK

Az életminőség-kutatás néhány kérdése

Az utóbbi évtizedben világszerte sok szó esett és temérdek írás jelent meg az élet minőségéről. A kifejezés a különböző kutatók értelmezésében sokféle jelentést és meghatározást nyert, s a legkülönbözőbb értékelési és viszonyítási ismervekkel párosult. A terminusértelmezés történelmi alakulásának számbavetele már csak azért is célszerű, mivel ráirányíthatja figyelmünket néhány olyan tendencia kirajzolódására, amelyeknek ismerete elengedhetetlen a pártunkat foglalkoztató problémák, mindenekelőtt a gazdasági-társadalmi tevékenység magasabb minőségi szintre emelését, valamint országunk dolgozói életminőségének szüntelen növelését célzó tevékenység árnyaltabb megértéséhez.

A hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején figyelhető meg először az a törekvés, hogy a fejlett társadalmak egyéneinek életminőségét tudományos vizsgálódás tárgyává tegyék. A háború utáni időszak — amelyet számos fejlett nyugati országban az alacsony olajárak alapján a „fogyasztói társadalomnak”, a műanyagok társadalmának a megteremtése jellemzett — elősegítette és bizonyos mértékig igazolta (a kevéssé tartós javak tömegfogyasztását szorgalmazó H. Ford-féle modell alkalmazása révén) az élet minőségének fogyasztói szemléletű megközelítését. Az effajta értelmezések alig lépték túl az életszínvonalnak a szükségletek kielégítési fokát jelölő fogalomkörét.

1973-mal, a kőolaj- és a nyersanyagválsággal kezdődőleg az „életminőség” fogalma a fejlett ipari országokban hovatovább olyan kritikai tartalommal telítődik, amely a gazdasági növekedés eredményeit kérdőjelezi meg, és amely a „pazarlás társadalmát” (A. Toffler), a fogyasztói értékrendszert, az embereknek a mesterségesen keltett szükségletek révén történő manipulálását veszi célba (H. Marcuse).

Ebben a helyzetben szükségképpen magasabbra csaptak az emberi lét értelmével, a gazdasági-társadalmi fejlődés céljával kapcsolatos viták hullámai. Mind határozottabban körvonalazódik az a gondolat, hogy a fogyasztás növekedése nem jár feltétlenül együtt az emberi boldogság növekedésével. Előtérbe kerül annak a pszichikai-erkölcsi, biofizikai, kulturális, természeti árának a kérdése, amelyet a társadalomnak a gazdasági növekedés támasztotta új szükségletek kielégítéséért kell fizetnie. A fokozott fogyasztásra kényszerítő hajszában az egyént felőrlő kielégületlenségek a társadalommal, önmagával, a természettel szembeni elidegenedés új meg új formái révén megsokszorozódnak, ami óhatatlanul elvezet a kutatások kritikai tartalmának elmélyüléséhez és annak a szükségéhez, hogy ezekben a vizsgálódásokban az emberi szükségletek problematikájának az értelmezése túllépje a fogyasztói szemlélet szűk, eltorzult kereteit, és az élet minőségének a követelményét állítsa előtérbe.

Ilyenképpen kirajzolódnak az életminőség problematikájának körvonalai, mégpedig a kutatás látómezején mindaddig kívül rekedt emberi szükségletek kielégítését sürgető feltételek nyomására. Olyan igényekről van szó, mint: a részvétel, a beteljesülés szüksége (H. Cleveland), az érzelmi kötődés, a szeretet, a barátság szüksége (E. Masini), amelyeket aligha lehet felmérni az életszínvonal vizsgálatában alkalmazott gazdasági-társadalmi, demográfiai, oktatási mutatóknak a segítségével. E nehézség szülte az újfajta, sokkal érzékenyebb és az életminőség kutatására adekvátabb társadalmi mutatók kidolgozására irányuló erőfeszítéseket. Az utóbbi két-három esztendőben ez az útkeresés számos figyelemreméltó munkában tárgyiasult, és e munkák szerzői között vezetők hely illeti meg az északi államok egyes kutatóit, valamint az argentinai Bariloche Alapítványhoz tartozó szociológusokat.

Napjainkban újabb törekvés észlelhető több szocialista országban; a marxizmus alapján és szellemében megindul az *életmód, életstílus, életszínvonal, életstandard, jólét, az életminőség* kategóriájának a vizsgálata. E kutatások mind hitelesebb erővel mutatják ki az eltérő értelmezésben használt kategóriák közötti létező sokrétű, belső kölcsönviszonyt. Az utóbbi évtizedben a gazdasági és szociológiai szakirodalomban az objektív és szubjektív mutatók olyan rendszereit dolgozták ki, amelyek tudományos értékű eszközként alkalmazhatók az életminőség értékelésében. Azonban nem kis gondot okoz az a körülmény, hogy a kutatások, noha feltételeken egyazon dologra irányulnak, gyakorta alkalmaznak eltérő értékmérveket, paramétereket, vonatkozási rendszereket, tényezőket és mutatókat, ami

érthetően megnehezíti az eredmények egybevetését vagy felhasználását. Mindemellett az utóbbi években jól megfigyelhető egy olyan közös álláspontnak a kialakulása, amely szerint az életminőség fogalma különbözik az említett többi kategóriától, mivel nem a szükségletek kielégítésének a fókája, mint inkább a kielégítés módjára vonatkozik (B. Galeski). Persze az ilyen értelmű fogalmi differenciálás maga is meghatározott gazdasági szintet tételezett fel, amelyen lehetővé vált a szükségletkielégítés, legalábbis az élelmezés mennyisége tekintetében, hiszen enélkül az élelem minőségi, izlésbeli követelményeinek, kalóriaértékének nincs jelentősége. Ebben az összefüggésben külön nyomatékot kap a kutatás szempontjából az *életstandard* fogalma, amennyiben ez a fogalom nem csupán az anyagi és szellemi szükségletek kielégítési fokának a mutatóit veszi figyelembe — miként az az életszínvonal vizsgálatok történni szokott —, hanem ugyanakkor az *élet-nívóra* vonatkozó, *meghatározott társadalmi normákat* is kifejez (I. Besztujev-Lada). A kutatások nyilvánvalóvá tették a társadalomszervezetre jellemző fenti kategóriák sokrétű kölcsönviszonyát, azt a tényt, hogy a kategóriák a társadalom felépítésének különböző oldalait, síkjait tükrözik, és ennél fogva metszik egymást, anélkül hogy kölcsönösen felcserélhetők lennének, annál kevésbé, mivel csak együttesen járulhatnak hozzá az átfogóbb kifejezés, a népjólét-kategória tartalmi meghatározásához.

A szocialista országokban az életmód-vizsgálatról közzétett tanulmányok, még ha nem is vezettek jól egybehangolt, rendkívül korszerű kutatási módszerek kimunkálásához, feltétlenül előmozdították az életszínvonal anyagi mutatóira szorító kutatások meghaladását szorgalmazó gondolat érvényre jutását. Ma már a viták gyújtópontjába mindinkább az emberi lét értelmének kérdése kerül. Mindez félreérthetetlenül jelzi, hogy erőteljes hangsúlyt kapnak az emberi élet lényegével, az emberi viszonyok tartalmával kapcsolatos szubjektív szükségletek, beleértve a viszonyok valamennyi formáját, társadalom és egyén, egyén és egyén, egyén és természet viszonyát, akárcsak az egyén önmagára való vonatkozását. E szükségletek tanulmányozását annak a ténynek a tudomásulvétele teszi szükségessé, hogy a gazdasági fejlettség magas foka nem eredményez önmagától általános jobb közérzetet, hogy a jó társadalmi közérzet nem annyira a rendelkezésre álló anyagi javak bőségétől függ, mint inkább egy olyan tisztességes emberi léttől, amelyet az emberi tevékenység társadalmi és egyéni hasznosságának érzése és tudata táplál, oly módon, hogy az emberi méltóság, az önbecsülés és a mások méltósága iránti tisztelet és megbecsülés érzését fejleszti ki és erősíti.

Az *életminőséggel* mint a szükségletek kielégítésének a mikéntjét vizsgáló kategóriával kapcsolatban egész sereg új mutatót dolgoztak ki. Szemrevételezésük még akkor is elengedhetetlen, ha mérésük közvetett, bonyolult kvantifikációs módszerek kimunkálását teszi szükségessé. Az életminőség mutatóinak ebbe a kategóriájába beletartozik a munka és a szabad idő tartalma, a munkában és a szabad időben érzett kielégülés, az élelem minősége és elfogyasztásának feltételei, a ruházat és a háztartási cikkek minősége és esztétikai kivitelezése, a lakóhely és a környezet, valamint a társadalmi intézmények és szolgáltatások működésének a minősége. Ugyanakkor a vizsgálatnak szem előtt kell tartania a közlési, az oktatási, az alkotói, az önanonossági szükségletek kielégítésének a minőségét (J. Galtung), az érzelmi (E. Masini), a politikai és közéleti tevékenységben való részvétel szükségletének kielégítési mikéntjét (I. Besztujev-Lada). Ugyancsak ide tartozik a biztonság szükségletének kutatása (C. A. Mallman), az egyén önmegvalósításának, társadalmi megbecsülésének és értékelésének a szüksége (G. Galeski) és így tovább.

Az utóbbi években az élet minőségének kérdése világméretű problémává nőtt, mégpedig jól meghatározott körülmények hatására. Ha kezdetben csupán a fejlett országok problémájaként jelentkezett, később fokozatosan kiterjedt a fejlődő országokra is. Ezzel egyidejűleg éles kritikai vizsgálat tárgya lett valamennyi felfogás, amely a fogyasztást vallotta a gazdasági-társadalmi fejlődés stratégiai céljának.

Az életminőség bonyolult kérdését előtérbe állító körülmények egyike azzal függ össze, hogy a tudományos-műszaki haladás, a gazdasági növekedés mind szélesebb társadalmi kategóriák számára tette lehetővé a primer szükségletek kielégítését. Ezen az alapon mind erősebben érvényesült az egyes magasabb rendű szükségletek kielégítésére irányuló tendencia, olyan szükségletek igénye, amely nem törhetett felszínre mindaddig, amíg az élelem-, a ruházat-, a lakásigények súlyos gondot jelentettek.

Egy további körülmény a tudományos-műszaki haladás negatív hatásainak erőteljes jelentkezéséből adódott. Olyan hatásokról van szó, amelyek magát az emberi fajt fenyegetik: a természeti környezet jövátelhetetlen pusztítása, a levegő, a víz, a talaj minőségének súlyos veszélyeztetése, a zajártalom növekedése, az in-

formációkkal való „bombázás“ fokozása, az életritmus stresszhatású felgyorsulása révén. Mindez közvetlenül magát az emberi létnek a minőségét fenyegeti. Olyan problémák ezek, amelyek megoldása megfelelő társadalompolitikát követel meg.

Végezetül a jelzett körülmények sorában fontos helyet foglal el az a felismerés, hogy Földünknek ama erőforrásai, amelyek nem termelődnek újra, ugyancsak megfogytakoztak az eszeten kiszípolozás és pazarlás következtében (s ez az országok közti történelmi különbségeket 1:100-hoz arányúra fokozta). Mindez a fejlődés egyes stratégiáinak józan újragondolására kötelez. Annyi mindenképpen bizonyos, hogy a jelenkori fejlődés szintjén az emberi civilizáció fejlődése számára kínálkozó alternatívák planetáris méretekben vetik fel az élet minőségének és a benne foglalt értékrendszernek a kérdését, különös tekintettel a fejlődés céljának és értelmének problémájára.

Ebben a világhelyzetben az új életminőségről szóló román felfogás, amely országos méretű és hosszú távú, komplex programatikus célkitűzésként fogalmazódott meg, mind jelentőségében, mind pedig fejlődési stratégia minőségében túlnő országunk határain.

A Román Kommunista Párt XII. kongresszusának dokumentumai tudományos, realista szellemben közelítik meg az életminőség problémáit. Ez a felfogás meghatározó jelentőségű premiszakból indul ki, mindenekelőtt annak szükségességéből, hogy a közeljövőben meg kell hogy változzék Románia fejlettségi stádiumának a minősége fejlődő országból közepesen fejlett országgá történő előrelépése révén. Egy másik olyan premisz, amely e koncepció számára kiindulópontul szolgál, azzal a követelménnyel függ össze, hogy a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom felé haladás újabb szakaszának stratégiáját új helyzetben, a világméretű energia- és nyersanyagválság feltételei között kell valóra váltanunk.

Az új életminőségre vonatkozó felfogás egész sereg olyan összetevőt tételez fel, amelyek a fokozatos valóra váltás irányában hatnak. Ha folyamatai lényegükben tekintjük őket, a szóban forgó összetevők fő tartalmát a tudományos-műszaki forradalom elmélyülésében ismerhetjük fel, továbbá az ország fejlődésének megelőző szakaszaiban elért mennyiségi felhalmozódás alapján létrejött új minőség valamennyi területen való érvényesülésében. Az említett összetevők elemzése lehetővé teszi az életminőség román koncepciójának megragadását és meghatározását (a szó tág értelmében) mint *mindama tényezők összességét, amelyek szavatolják a gazdasági-társadalmi haladás követelményeinek kielégítését, oly módon, hogy valóra váljon a társadalmi és a személyiségi lét állandó és sokoldalú tökéletesedése*. Ebből a felfogásból egyértelműen következik, hogy a haladás alapvető célja maximális módon fokozni a társadalmi jólétet, e kifejezés tág értelmében, a szellemi, erkölcsi, pszichológiai, fizikai-biológiai jólétben alapuló kellemes közhangulatként. Mindez persze feltételezi az élet minőségének szüntelen emelését, a gazdasági, biofizikai, szellemi, pszichológiai és erkölcsi szükségletrendszer kiegyensúlyozott kielégítését az ország ezutáni fejlődési* szakaszaiban.

A XII. pártkongresszuson elfogadott irányelv-programok népünk és egyén mivoltunk döntő létealapjait érintik, amikor az új ötéves terv keretében az új minőségre való áttérést irányozzák elő. Az irányelv-programok előirányzataiban két egymással összefüggő sík találkozik: az *általános*, az egész gazdasági-társadalmi lét minőségének a síkja és az *egyéni* minőség síkja, az emberi lété.

Mindazon összetevők közül, amelyek egyaránt az egész társadalmi-gazdasági életben az új minőség megteremtésének irányában és az egyének létminősége emelésének irányában hivatottak működni, mindenekelőtt a *gazdasági tevékenység* emelkedik ki. Összetett, dinamikus mivoltában, az új minőség a gazdasági tevékenység síkján *új hatékonyság* elérését célozza a társadalmi munka egészében, kezdve az anyagi termelés valamennyi elemének intenzív hasznosításával, a termelés műszaki és minőségi színvonalának emelésével és a gépesítés, az automatizálás, a kibernetizálás, a technológiai haladás nagyarányú fejlesztésével. A magasabb rendű minőség tárgyasulása, a gazdasági tevékenységben az elkövetkező ötéves terv során parancsoló objektív szükségszerűség Románia felzárkózásához a közepesen fejlett országok sorába. Ez a történelmi váltás megköveteli egy magas termelékenységű és hatékonyságú, korszerű gazdaság megteremtését a nyersanyagok, termelési anyagok és az energia magasrendű, a lehető legésszerűbb és gazdaságosabb hasznosítása révén. Mindez pedig feltételezi a nyersanyagok feldolgozásában a hasznosítási fok emelését (a terv előirányozza az alapvető nyersanyag és az energia hasznosítási fokát kifejező mutatóknak 32-34%-kal történő emelését an-

* A fejlődés fogalmát annak a materialista dialektikának a szellemében használjuk, amely a fejlődés eszméjét alapvető módszertani elvű emelte. „Fejlődés” — ez a kifejezés a mi elemzésünkben a visszafordíthatatlan, meghatározott irányultságú, preferenciális, felfelé ívelő, viszonylag állandó, mennyiségi és minőségi változásoknak és átalakulásoknak az egységét jelenti, azok kölcsönös összefüggésében.

nak érdekében, hogy egy tonna nyersanyagból a gazdaságilag fejlett országokéval egyenlő vagy ahhoz közelebb álló értéket nyerjünk).

Az új minőségre való áttérés a gazdasági életben parancsolóan megszabja a társadalmi munka termelékenységének magasabb minőségi szintre emelését, ami szükségessé teszi továbbá az egész dolgozó személyzet szakmai képezésének fokozását. Ebben a vonatkozásban kivételes jelentőséget kap pártunknak az a felfogása, amely szerint „a termelékenységet nem növelhetjük a munkaintenzitás fokozásával. Csakis új technológiákkal, csakis magas műszaki színvonalú gépekkel lehet többszörösére emelni a munkatermelékenységet.” E felfogás szellemében fogantak azok az intézkedések is, amelyek előírják a következő öt éves terv során 1 750 000 dolgozó szakmai képezését, hosszabb távon pedig évente több mint 2 millió dolgozó továbbképzését az országos program keretében, oly módon, „hogy minden egyes dolgozó rendszeresen, ötvenként legalább egyszer részt vehessen a szakmai, műszaki és tudományos továbbképzés egyik szervezett formájában”. Mindez hozzájárul majd a kulturált munkának és a munka iránti magartásnak az elmélyüléséhez. Nem kétséges, ez az átfogó folyamat megkívánja területi szinten mind a munkaerőtartalék, mind pedig a munkaerőszükséglet tanulmányozásának fokozását, a munkaerő irányítása, elosztása és optimális felhasználása legjobb módjait, a munkaerővándorlás és a társadalmi mobilitás jelenségeinek, ezek indítékainak elmélyült tanulmányozását. Az új minőségre való áttérés a gazdasági életben feltételezi továbbá a szervezési és vezetési folyamatok mind szélesebb körű tudományos alapokra helyezését és ezzel egyidejűleg a munkásönigazgatás erősítését és fejlesztését, a gazdasági és területi-közigazgatási egységek gazdasági-pénzügyi önigazgatásának a megszilárdítását. Megnövekszik a különböző alapegységek és azok kollektív vezető szerveinek a szerepe a fejlesztési tervek, az önálló költségvetés kidolgozásában, valamint a gazdasági jövedelmezőség és a nyereség biztosításában. Mindez természetesen jelentősen kihat majd — nem utolsósorban a közéleti részvétel, az alkotás, a társadalmi megbecsülés iránti szükséglet növekvő mértékű kielégítésének biztosítása révén — az egyéni lét minőségére is.

Az új életminőség előkészítését és valóra váltását célzó átfogó, bonyolult folyamat egyik igen fontos mozzanata a területi profilú gazdasági-társadalmi fejlesztés, ami — az irányelv-program előirányzatainak megfelelően — az elkövetkező öt éves terv során a *megyék közötti arányegyensúly* magasabb szintjét szavatolja. Ezt célozza többek közt az a gazdasági mutató, amely a megynkénti össztermelés minimális értékét 70 ezer lejben szabja meg egy lakosra számítva. A megyék lakosságának száma 200 ezertől 900 ezerig terjed; kézenfekvő, hogy ilyen minimális termelési szint meghatározása hathatósabban szolgálja az ésszerű, arányos gazdasági fejlődést, valamennyi megye civilizációs szintjének emelését, a munka- és életkörülmények egyenlő szintre hozatalát a társadalom valamennyi tagja számára. Hasonlóképpen valamennyi megye gazdasága egészének általános fejlődésével egyidejűleg csökkennek majd a *megyén belüli* különbségek, mindezekelőtt a megyeszékhely és a többi helység közötti, ma még jelentősnek számító különbség.*

Az egyéni lét új minőségének megteremtésére hivatott fejlesztési stratégia összetevőjét fejezi ki a XII. pártkongresszusnak az az előirányzata, hogy az elkövetkező öt éves terv során újabb 140 községet kell átalakítani agráripari várossá, aminek nyomán a városi lakosság aránya közel 55%-ra emelkedik. Felfogásunk szerint az urbanizációnak olyan folyamatnak kell lennie, hogy a túlfeszített ütemű modernizálódás sokkjaitól mentes maradjon, a város és falu közti hagyományos alá- és fölérendeltségi viszonyt kölcsönösségi kapcsolattá lényegítse át, amely funkcióik harmonikus együttműködése jegyében elősegítse az összes település korszerűsítését. Természetesen ebben az irányban további alapos tanulmányokra van szükség a gazdasági és társadalmi objektumok, a lakóépületek és a szolgáltatások minél ésszerűbb területi elhelyezése érdekében. A megyék közötti eltérések megkövetelik, hogy a településhálózat szerkezetének javításánál szem előtt tartsák azt a követelményt, hogy új városokat azokban a megyékben kell létrehozni, ahol a városi népesség kevesebb. Az ilyen urbanizációs politika fő célja az ország összes vidékeinek fejlesztése oly módon, hogy elősegítse a munka hatékonyságának növelését, az emberi életminőség javítását.

* Arad megyében például Arad municípium részaránya a megye ipari össztermelésében körülbelül 88%. Új objektumok elhelyezése és a meglévők fejlesztése a városokban és a jövőbeli városi központokban, mint amilyen Köröskisjenő, Nagylak, Kürtös, Világos, Szentanna, Vinga azt a célt szolgálja hogy csökkentse a jelzett különbséget. (Lásd Pavel Aron felszólalását az Era socialistă által szervezett eszmecsereén. — Era socialistă, 1971. 21:5.)

A fejlődés következő szakasza magasabb rendű minőséget kell hogy eredményezzen az állami tevékenység tökéletesítése, a részvételen alapuló demokrácia fejlesztése révén, a társadalmi élet valamennyi területén a honpolgári kezdeményezéseknek, valamint az egyének befolyásának fokozottabb hasznosítása útján a *politikai élet* síkján is.

Ez utóbbi összetevő szervesen illeszkedik a magasabb rendű minőség megvalósításának követelményéhez a gazdasági életben. Az életminőség éppen a gazdasági tevékenység új minőségében találja meg tökéletesedésének anyagi feltételeit, ugyanakkor felkínálja a gazdasági-társadalmi fejlődés számára a megfelelő politikai-jogi keretet.

A politikai életben az új minőségre való áttérés szorosan összefügg egy olyan típusú társadalmi, gazdasági demokrácia megteremtésével, amely lehetővé teszi a tömegek kezdeményezésének, tapasztalatainak és alkotó energiáinak széles körű hasznosítását. Az új politikai-szervezeti struktúrák a részvételi keret *szélesítését* és e részvétel minőségi *fokozását* célozzák. Ebben a mind függőleges, mind pedig vízszintes irányban kibontakozó folyamatban külön figyelmet érdemel az a tény, hogy a Szocialista Demokrácia és Egység Frontjának II. kongresszusán életre hívott új politikai és szervezeti forma arra hivatott, hogy keretet kínáljon a közéleti részvétel, a honpolgári kezdeményezés és felelősség megnyilvánulása, a tömeges társadalomirányítói tevékenysége számára, a szocialista tudat fejlesztésének és magasabb szintre emelésének útján. Az új minőségű közéleti részvételre való áttérés az állampolgárok mind szélesebb rétegeinek bevonása révén a képviselői és a közvetlen demokrácia valamennyi formájának közvetítésével valósul meg, kezdve a dolgozók közgyűléseivel és a dolgozók tanácsaival — a gazdasági-társadalmi egységekben — egészen az országos szintű tanácskozássokig és más országos jellegű demokratikus fórumokig. „A demokrácia szószékének” az a rendeltetése, hogy megfelelő feltételeket teremtsen az ország jelenlegi és távlati fejlődésével kapcsolatos gazdasági, társadalmi és politikai problémák széles körű, nyilvános, szervezett megvitatására.

A vállalati öngazdátás bevezetése, a létrehozott új érték fő gazdasági mutatóvá emelése, a nyersanyag-részesedés mind, mind olyan intézkedés, amely valóságos minőségi ugrást hivatott előkészíteni és véghez vinni a társadalom vezetésének mechanizmusában. A minőségi ugrás általános érvényesülése azonban nehézségekkel jár, ellenállásba, akadályokba ütközik. A gyakorlat azt bizonyítja, hogy a munkásöngazdátás formájában kibontakozó és a dolgozók részvételen alapuló demokrácia rendszerének a hatékonysága egyenes arányban áll az egyéni, valamint a társadalmi vagy közösségi érdekelttség tartalmával és fokával, és fordított arányban ennek az érdekelttségnek a hiányával, formális jellegével.

Egy magasabb rendű minőségnek, hatékonyságnak az érvényesítése a részvételen alapuló, közvetlen demokrácia működési mechanizmusában feltételezi továbbá a szocialista tudatnak, az általános műveltségi színvonalnak, a társadalom tagjai szocialista kultúrájának minőségi fejlődését. Mindez megkívánja egy új minőség megteremtését az új ember formálására és önformálására irányuló politikai-ideológiai és kulturális-nevelő tevékenységben. Az ember sokoldalú tökéletesítése és önfejlesztése elsőrendű történelmi követelmény, hiszen az emberi tényezőtől függő döntő módon a valóság megváltoztatása és tökéletesítése, a társadalmi viszonyok átalakítása és fejlesztése.

Az új ember létrejöttének, a társadalmi viszonyok tökéletesítésének hosszú, bonyolult történelmi folyamatában kivételes jelentőségű normatív, orientációs és modelláló szerepet tölt be *A kommunista munka- és életmód, a szocialista erkölcs és méltányosság normáinak és elveinek törvénykönyve*, amelynek 33 cikkelyében körvonalazódik a szocialista társadalom fokozatos és sokoldalú kiteljesítésének történelmi szakaszára jellemző erkölcsi, szellemi és pszichoszociális értékrendszer.

A feletti erkölcsi vonások általánosítása és ezzel egyidejűleg a műveltség általános fokának emelkedése — az új életminőség megteremtésének irányában ható két összetevő — azt a célt szolgálja, hogy nagymértékben elősegítse olyan fontos emberi szükségletek kielégítését, mint: a társadalmi hasznosság és a társadalmi megbecsülés szükséglete, a barátság, a szeretet, a szerelem szükséglete. A családi kör, a munka- és munkatársi, baráti környezet, szomszédság rendkívül jelentős szerepet játszik az egyén érzelmi beteljesülésében, minthogy az említett szubjektív szükségletek kielégítése révén biztosítja az egyén pszichoszociális jó közérzetét, ami nélkül az anyagi jólét fokozására, a javak megszerzésére irányuló erőfeszítés az élet értelmét kisajátító pótcselekvéssé fajulhat. A szocialista életminőség hármassá — tulajdonosi, termelői és haszonélvezői — dimenziójának az értelmében jogos bárminemű leegyszerűsítő, aszketikus előítélet elvetése és annak

az igazságnak a kimondása, hogy a fogyasztást a jólét *eszközének*, nem pedig *céljének* kell tekinteni; a fogyasztás nem maga a jólét.

Természetesen a jólét anyagi, gazdasági alapja meghatározó szerepet játszik az életminőség javításában. Nem ok nélkül tulajdonít olyan elsőrendű figyelmet pártunk az *életszínvonal állandó emelésének*. A XII. kongresszuson elfogadott irányelv-program az életszínvonal emelése, az életminőség javítása végett célul tűzi ki egy új, magasabb rendű minőség megteremtését az emberek életfeltételeiben. Ez a fontos dokumentum meghatározza az egész lakosság számára a társadalmi szükségletek kielégítésének alapvető koordinátáit a munkából származó, valamint a fogyasztásra szánt társadalmi alapokból eredő jövedelmek növekedésének körülményei között. A program ugyanakkor szem előtt tartja a társadalmi fogyasztásra szánt alapok ésszerű felhasználásának a követelményeit, a pazarlás és az ésszerűtlen kiadások elkerülésének a szükségességét: „A következő ötéves terv [...] továbbra is a figyelem középpontjába helyezi az embert és annak szükségleteit, társadalmunk minden egyes tagja igényeinek minél jobb körülmények közötti kielégítését, összhangban a tudományosan megalapozott fogyasztással.”

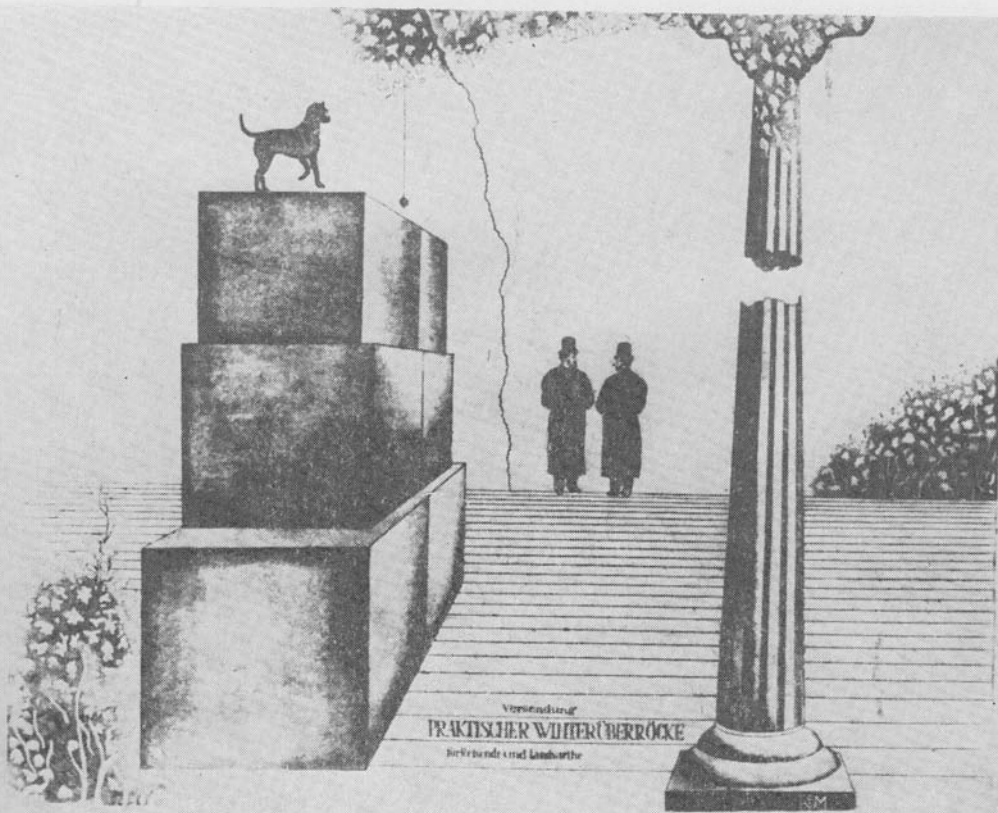
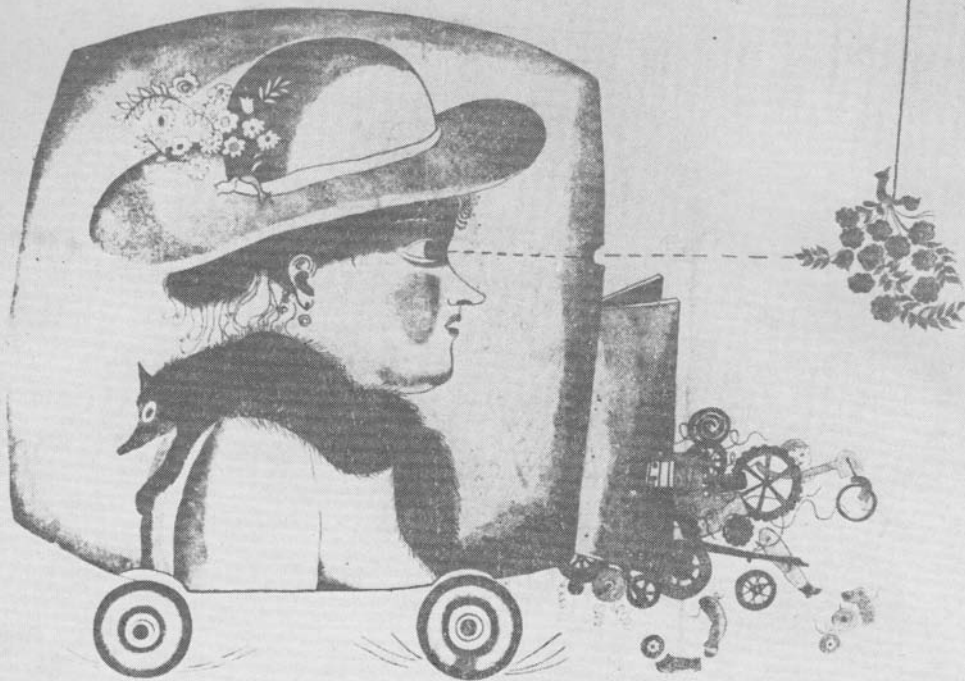
Az életszínvonal szüntelen emelése és a minőségileg jobb létfeltételek valóra váltása a következő tényezők függvénye: a gazdaság fejlesztése, az összes társadalmi kategóriák javadalmazásának, a szolgáltatások volumenének növelése, e szolgáltatások minőségi javítása és bővítése, a fogyasztási javak bősége, minőségük javítása és választékuk gazdagítása, a lakásviszonyok, a pihenési és szórakozási feltételek javítása, a természeti környezet védelme, az ökológiai egyensúly biztosítása. Az oktatás fejlesztése és korszerűsítése, a kultúra virágzása, realista, humanista és tudományos tartalmának izmosodása, a műveltség széles körű elterjesztése mind, mind az élet minőségének javítását célozza, s hozzájárul a megismerési vágy, a gondolkodás, a közlés szükségletének fejlesztéséhez, az emberek közötti viszonyok tartalmának gazdagításához. E változások olyan elidegenedésmentes, önmagát beteljesítő emberi lét kifejlesztését szolgálják, amelynek valóra váltásában a szocializmus egész értelme és történelmi hivatása summázódik.

Nem vitás, hogy a gazdasági-társadalmi lét új minősége megteremtésének feltételeire a nemzetközi helyzet is sokirányúan kihat. Az életminőségre vonatkozó hazai felfogásnak van egy olyan további összetevője is, amely a béke fenntartására, a leszerelésre, az új gazdasági és politikai világrend megteremtésére irányuló erőfeszítések fokozását célozza. Ezeknek az intézkedéseknek éppen az a rendeltetésük, hogy a nemzetközi környezet új minőségét hozzák létre.

Az egész gazdasági-társadalmi élet, valamint az egyéni lét új minőségének a megteremtését célzó fő összetevők rövid áttekintése nem hagy kétséget afelől, hogy e feladat megköveteli külön-külön valamennyi összetevő belső működési és fejlődési mechanizmusának sokrétű és elmélyült tanulmányozását. Az új, szocialista életminőségtől elválaszthatatlan demokratizmus és közvetlen participáció megnyilvánulása volt a néptanácsok nemrég lezajlott II. kongresszusa. A kongresszuson tartott beszédében Nicolae Ceaușescu elvtárs újból és hangsúlyosan kiemelte, hogy az állami és néptanács tevékenység erősítése és tökéletesítése a szocialista demokrácia fejlődésének nélkülözhetetlen tényezője. „Mindent megtettünk és megteszünk azért — jelentette ki pártunk főtitkára —, hogy szüntelenül fejlesszük az ahhoz szükséges szervezési keretet, hogy a néptömegek széleskörűen részt vegyenek az állam vezetésében.”

KOPACZ MÁRIA: 1. CSALÁDI FÉNYKÉP; 2. A KERT VÉGÉN

KOPACZ MÁRIA: 1. FINOM SZERKEZETEK; 2. ELLENŐRZÖTT SÉTÁK

Pierre Bourdieu és a vallási mező

Indulása az átlag francia értelmiségi szokványos életútja: École Normale Supérieure, filozófiai diploma, vidéki gimnáziumi tanítás, majd három év algériai katonai szolgálat. Az algériai egyetemen tanít két évet, majd párizsi meg vidéki egyetemeken ad elő. 1960-tól az École Pratique des Hautes Études keretében megalakul a Centre de Sociologie Européenne, amelynek igazgatóhelyettese, majd (Raymond Aron után) igazgatója. Igen sokat tesz azért, hogy segítsen áttörni a francia szociológia nyelvi és kezdődő szakmai elzártságát. Könyvsorozatot szerkeszt, amelynek keretén belül sorra adják ki mai külföldi szerzők (Sapir, Panofsky, Goffman stb.) műveit.

1961 óta, munkatársaival együtt rendszeresen megszervezett kutatássorozat keretében a nevelés, az iskolarendszer s általában a kultúra és a kulturális magatartások társadalmi problémáit vizsgálja, mindenekelőtt az e területeken érvényesülő osztálymeghatározottságokat. A francia iskolarendszer elemzése során Jean-Claude Passeronnal együtt kimutatta (az *Héritiers* és a *Reproduction* című közös könyveikről van szó), hogy a közoktatás rejtett „tanterve” az adott társadalom gazdasági-kulturális egyenlőtlenségeinek konzerválása és újratermelése. Így jut el általában a kulturális javak továbbadási intézményeinek és mechanizmusainak elemzéséhez. A *Le Sens pratique* és a *La Distinction* című könyveinek ideai megjelenése a francia szellemi élet jelentős eseménye. Korunk világnézetének és ismeretrendszerének termelését és újratermelését vizsgálva Bourdieu érdeklődése logikusan terjed ki a vallásszociológia irányába, a vallás ideologikus funkcióinak és szervezetrendszerének a múlt társadalmakban betöltött szerepére.

A valláskutatás három jelentős gondolatkörét (a marxizmust, a Max Weber-i értelmezést és a Durkheim—Lévi-Strauss gondolatkört) próbálja Bourdieu összehangolni a valláskutatás olyan megközelítésével, amelyre csak a strukturalista módszer ad lehetőséget. A vallás társadalmi funkciói s következképpen maga a vallás is azért alkalmas a szociológiai elemzésre, mivel a laikusok nemcsak azt várják tőle, hogy egy olyan élet lehetőségét igazolja, amelyben semmi félivalójuk nincs a szerencsétlenségektől vagy a haláltól, hanem — főként — azt is, hogy egy „meghatározott társadalmi pozíció elfoglalásának, az e pozícióban való életmódnak és az összes olyan tulajdonságoknak a létjogosultságát igazolja, amelyek e pozícióval kapcsolatosak”.

Ezzel a módszerrel a vallási szféra viszonylagos önállóságát és általában a szimbolikus rendszerek belső rendezettségét (a „vallási mezőt” is) párhuzamba tudja állítani a politikai („hatalmi”) mezővel s a társadalmi viszonyok homológ elrendezést mutató problémáival, amely analógiát mutat az ideologikus eszmerendszerek és a hamis tudat történelmi-szociológiai aspektusaival is. Kiindulási pontja az, hogy a szimbolikus eszmerendszerek egyazon kategorizációs-osztályozási elvnek köszönhetik struktúrájukat, s a társadalmi struktúrák és a gondolkodási struktúrák között megfelelés létezik. Ez a megfelelés a szimbolikus rendszerek (nyelv, vallás, művészet stb.) közbeiktatásával jön létre.

A tulajdonképpeni vallás kialakulása egyidejű a fizikai és szellemi munkamegosztás kialakulásával: „Ettől a pillanattól kezdve a tudat valóban azt képzelheti, hogy valami más, mint a fennálló gyakorlat tudata, hogy valóságosan képzelhet valamit anélkül, hogy valamit valóságosan képviselne” (Marx: *A német ideológia*). A városok és az új gazdasági viszonyok következménye a vallási gyakorlatok és elképzelések rendszereződő és moralizálódó folyamata, az objektíve rendszerként működő mítosz kifejezetten rendszerezett rendszerként működő vallási ideológiává változtatja. Hiszen az ember és a természetfeletti hatalmak közötti elképzelt viszony nem terjedhet túl azokon a határokon, amelyeket az a logika jelölt ki, amely a vizsgált csoportban vagy osztályban a javak csereforgalmát szabályozza (Paul Radin).

A paraszti életmód (a természetnek való kiszolgáltatottság, amely a természet istenként való tiszteletét erősíti meg) és a mezőgazdasági munka (amely időszakos tevékenység lévén) különösen ellenszegül minden számításnak és ésszerűsítésnek. Ugyanakkor a lakosság térbeli megosztottsága nemcsak a gazdasági és szimbolikus cserekapcsolatokat nehezíti meg, hanem a közös érdek tudatosulását is. A gazdasági és társadalmi változásokkal, a városok megjelenésével létrejön a természeti csapásoktól viszonylag független kereskedelem és főként az aránylag racionalizált

és racionalizálható kézművesség. Amint Max Weber kifejté a *Wirtschaft und Gesellschaft* című könyvében: „A polgárság gazdasági léte folyamatosabb és racionálisabb a mezei munka időszakosságához képest. [...] Elsősorban ez teszi lehetővé, hogy a kézműves »kiszámítsa« és »megértse«, milyen kapcsolat áll fenn a cél, az eszközök, valamint a siker és a kudarc között.“ Eltűnik „a közvetlen kapcsolat a természeti hatalmak élő és plasztikus valóságával, [...] ezek a hatalmak, minthogy közvetlenül már nem érthetők, problémává alakulnak“, s felmerül a lét értelmének racionalista kérdése: a vallási élmény „megtisztul“. Az ügyféllel való közvetlen kapcsolat pedig morális értékekkel gazdagítja a kézműves vallásosságát. Tehát a kézművesség kialakulásával párhuzamosan és a városiasodással szoros összhangban megindul a vallási jelenségek „interiorizálódási“ és „racionalizálódási“ folyamata: főként az etikai kritériumok és imperatívuszok bevezetésével, az istenek etikai hatalmakká való átalakításával (amelyek az etikai törekvéseket megőrizve követelik és jutalmazták meg a „jót“, és büntetik a „rosszat“) és nem utolsósorban a „bűn“ és a „megváltás“ fogalmának kialakulásával. Ez nem egyszerű függő viszony. A vallás ésszerűsítésének megvan a maga normatív jellege, amelyre a gazdasági körülmények csupán „fejlődésvonalként“ hatnak. Ez az ésszerűsítés pedig mindezekelőtt egy papi testület kialakulását feltételezi.

Ez a folyamat a vallási javak termelését és terjesztését biztosító intézmények megszületéséhez, valamint ezeknek az intézményrendszereknek — a gazdasági körülményektől viszonylag független — differenciáltabb és bonyolultabb struktúrájához, tehát egy viszonylag önálló vallási mező kialakulásához vezet. A mitológiák objektív rendszerességét a teológiák, sőt: a filozófiák immár tudatos koherenciája helyettesíti. Következménye a vallási tevékenység differenciálódása: a papság (mint intézmény) kialakulása mint a vallási javak birtokosa, termelője és újratermelője a laikus csoportokkal szemben. A mítoszok fejlődését elősegítő körülmények gazdasági felszámolása révén lehetővé válik egyrészt a papi testület tevékenységének bizonyos laikus rétegek vallási szükségleteivel, valamint a prófeta metafizikai vagy etikai revelációival való összeegyeztetése. Másrészt lehetővé válik egy viszonylag önálló vallási mező kialakulása, amelynek szakemberei hajlamosak a kumulatív jellegű, maguknak a termelőknek szánt termelésbe (tudományba?) bezárkózni. A vallási mező kialakulása tehát az üdvözülési javak monopolizálásának következménye, amelyet egy (kizárólagos letéteményesének elismert) papi testület hajt végre. E nélkül a testület nélkül elképzelhetetlen a vallási ismeretek tudatosan megszervezett korpuszának termelése és újratermelése. Így a vallási mező kialakulása párhuzamos a vallási mezőből kirekesztett laikusok vallási javainak objektív elkobzásával, akik már csak azért is jogosnak tartják ezt a ténnyt, mivel észre sem veszik. A vallási tőke, amely korábban egyenlően volt elosztva a társadalom tagjai között, egy szűk csoport kezében halmozódik fel, objektíve elértéktelenedik. Viszont mind tartalma, mind elosztása változatlanul fennmaradhat, és a hagyományos tőkét előbb-utóbb elpusztítván, olyan szimbolikus elválasztást eredményez, amelyet nemcsak kifejez, de meg is erősít a „szent“ tudomány és a profán tudatlanság rejtélye. Az így keletkezett vallási tőke kezelését csak egy olyan bürokratikus megszervezett apparátus biztosíthatja, amely képes annak a tevékenységnek a folyamatos (megszokott, azaz immár nélkülözhetetlen) gyakorlására, amely újratermeli a vallási javak termelőit és piacát is. A különböző társadalmi formációkat ilyen szempontból az is megkülönbözteti egymástól, hogy hol állnak a két szélső pólus között, amelyeket egyrészt a vallási önállóság, másrészt a vallási termelés szakemberek általi teljes monopolizálása jellemez.

Mint szimbolikus rendszer kiválóan alkalmas arra, hogy megkülönböztető funkciót töltsön be: valamely vallás mindig a mágia vagy a boszorkányság képében jelenik meg, valahányszor elnyomott helyzetet foglal el a szimbolikus erők struktúrájában. Egy új vallási ideológia felbukkanása és uralomra jutása a mágia színvonalára számúzi a régi vallást és mítoszokat. A régi mítoszok továbbélése ellenállás: a hívők nem hagyják magukat megfosztani a vallási termelés eszközeitől. Ennek az ellenállásnak a gyökerei társadalmi jellegűek. A vallás és a mágia közötti ellentét, illetve a vallás „legitim“ és profán felhasználása közötti ellentét a vallási szakértelem különbségeiben rejlik, amely elválaszthatatlan a kulturális tőke elosztásának struktúrájától. Nem véletlen, hogy a legtöbb kutató olyan tulajdonságokat vél fölfedezni a mágiában, amelyek csak a gazdaságilag legfejletlenebb társadalmi formációk gyakorlatainak és elképzeléseinek rendszereit jellemzik (etnográfia). A szakemberek zöme arról ismeri fel (többek között) a mágiát, hogy — a vallás elvonatott s általánosabb és távolibb célkitűzéseivel szemben — konkrét, sajátos, részleges és azonnal megvalósítható célokra irányul, továbbá arról, hogy a természetfeletti hatalmak kényszerítésének és irányításának szándékán alapszik. Mindezek az ismérvek azokban az életkörülményekben gyökereznek, amelyeket a leg-

fontosabb gazdasági szükségletek határoznak meg, s amelyek nemcsak a közvetlen szükségletektől való minden elvonatkoztatást akadályoznak meg (a személyes vallásosság és általában a „lelki élet“ már Arisztotelész szerint is némi jólétet igényel), hanem a vallásos szakértelem kifejlődését is. A varázsló — aki a „fides implicita“ embere — elválaszthatatlan a paraszti rétegektől, amelyek nem túlságosan fogékonyak a próféta rendszerezései iránt. De többről van szó: minden elnyomott gyakorlat vagy hiedelem profanáló, hiszen már pusztá léte is kétségbe vonja a szentség kezelésének monopóliumát.

Mint „strukturáló elvként működő strukturált szimbolikus struktúra“, a vallás kiváltképpen alkalmas arra, hogy ideológiai, vagyis a viszonylagost abszolutizáló és az önkényest legitimáló gyakorlati-politikai funkciót töltsön be. E feladatának úgy tesz eleget, hogy egyben logikai és ismeretelméleti funkciót is betölt: 1. szentesítő hatalmával a tényleges gazdasági korlátokat törvényes korlátozókká változtatja — így erősíti a vágyak szimbolikus manipulációját, amely az objektív lehetőségekhez igazítja az átélte reményeket; 2. a megszentelt gyakorlatok és elképzelések olyan rendszerét vési az emberek fejébe, amelyek rendszere átlényegített (felismerhetetlen?) formában reprodukálja az érvényben levő gazdasági-társadalmi viszonyok szerkezetét. A vallás ezt az „objektivitást“ úgy teremti meg, hogy elhomályosítja azokat az ismereteknek a határát, amelyeket lehetővé tesz.

A vallási érdeket Bourdieu szerint azoktól a bevetett anyagi és szimbolikus erőktől függ, amelyek a vallási önkényességét igazoló hatalom (csoport) arra használ fel, hogy társadalmi helyzetével kapcsolatos anyagi és szimbolikus tulajdonságait törvényesítse. Ez csak úgy mehet végbe, ha a különböző csoportoknak a társadalomban elfoglalt helyzeteinek megfelelő érdekeik szerint a vallási érdekek más és más jellegűt ölt. A vallás egy csoport vagy osztály számára betöltött funkcióját aszerint módosulnak, hogy milyen helyet foglal el ez a csoport az osztályviszonyok rendszerében és a vallási munkamegosztásban. Ez annak a szelektív befogadásnak a következménye, amelynek alapja a társadalmi helyzetből fakadó észlelési és gondolkodási sémák jellegzetességei (vagyis: ugyanaz a vallási fogalom mást jelent a szegényparaszt, és mást a hadviselő nemes számára). A vallási üzenet elterjedésének szükségképpen egy olyan ártértelezés a következménye, amelynek különbségei annál nagyobbak, minél nagyobb a távolság a termelők, terjesztők, és befogadók csoportjai között. A vallási javak piacának az a logikája, hogy újabb és újabb engedményeket tesz — az egyházi monopólium megerősítéséért — a dogma és a liturgia területén az így megnyert laikusok vallási elképzelésének javára. („A népi babona terfinomult vallási dogmákkal keveredik. Sem a vallási gondolkodás, sem a vallási tevékenység nincs egyenlően elosztva a hívők tömegei között: a hiedelmeket és a szertartásokat az emberektől és a körülményektől, a környezettől függően másként és másként értelmezik“ — írja Durkheim.) Következésképpen az a forma, amelyet a vallási gyakorlatok és hiedelmek rendszerei egy adott időszakban öltenek, nagymértékben eltávolodhat az üzenet eredeti tartalmától. (Igy megannyi változata van a kereszténységnek; a katolicizmuson belül pl. a görög katolikus.)

Noha a vallási elképzelések és gyakorlatok rendszere hivatalosan egy és osztathatatlan vallásként lép fel, gyakorlatilag két szélső pólus köré szerveződik: vagy az uralkodó osztályok létét igazolja, vagy azoknak a gyakorlatoknak és elképzeléseknek a rendszereivel (az „elnyomott vallásosság“), amelyek az uralom elismerését kényszerítik az elnyomottakra: szimbolikus megerősíti a politikai világot — elnyomottakra jellemző — elképzelését. Ez olyan szimbolikus manipulációt eredményez, mint a vágyak és konfliktusok kompenzációval és szimbolikus transzfigurációval való áthelyezése (az üdvözülés ígérete), vagy a sorsnak választással való átalakítása (az aszketizmus dicsérete). A látszólagos egység megőrzése könnyű, hiszen ugyanazok a fogalmak ellentétes társadalmi tapasztalatokat fejeznek ki. A kettős jelentésnek ez a hatása csak egyik következménye azoknak a közvetítéseknek, amelyeken keresztül a logikai kényszer hatása érvényesül. A különböző társadalmi tapasztalatokat ugyanakkor homogenizálja is „egyetemes érvényű“ eszmerendszerének, mindenki számára kötelező gyakorlatainak — dogmáinak — segítségével. A vallás csak akkor fejtheti ki mobilizáló hatását, ha az őt támogató politikai érdekek rejtve marad mind a termelők, mind a fogyasztók előtt: a szimbolikus hatékonyságába vetett hit előfeltétele szimbolikus hatékonyságának. Azaz az egyéni önáltatás, amely minden hit lényege, csak akkor eredményes, ha a kollektív hit szüntelenül táplálja az egyéni hitet. A hitnek ezt a körforgását az állam szervezi meg az objektivitás látszatát keltve („A társadalom mindig tulajdon álmai hamis pénzével fizeti ki önmagát“ — írja Marcel Mauss), miközben különbséget tesz az egyéni hitként felfogott téboly és az elismert hiedelmeként felfogott ortodoxia között (vagyis a „magától értetődő“ világ ideológiai erőszak tulajdonképpen).

A vallási mező dinamizmusának, vagyis az ideológia átalakulásának lényege az az érdekegyeztetéssel jellemezhető viszony, amely a szakemberek és a laikusok között alakul ki eltérő érdekeik alapján, valamint az a versengéssel jellemezhető viszony, amely a vallási mezőn belül a különböző szakembereket állítja szembe egymással. Az egyház működésének logikáját tehát egyrészt a belső erők, másrészt a külső kényszerek együttes hatása hozza létre. A belső kényszerek elválaszthatatlanok annak a bürokráciának a működésétől, amely a papi funkciót olyan egymással felcserélhető hivatalnokaira bízta, akik egy homogén és a társadalmat homogenizáló — tehát látszólag integráló — tevékenység gyakorlására kiváló eszközökkel rendelkeznek (pl. a lelki élet szabályozását előíró kanonikus iratok hosszú sora). A külső erők a történelmi konjunktúra függvényei: azoknak a különböző laikus csoportoknak a vallási érdekei, amelyek többé-kevésbé jelentős engedményekre kényszerítik az egyházat. Ugyanakkor az egyház szimbolikus hatalmának megőrzéséért állandó konkurrenciaharcra kényszerül a próféta és szektája ellen, amely már pusztán létevel is megkérdőjelezi a hivatalos vallási monopólium létjogosultságát. Így az egyház, amely a próféta szektájának intézményesülésével (azaz a társadalmi hatékonyság érdekében elkerülhetetlen bürokratizálódásával) jött létre, objektíve szemben áll a szektával mint a megszokott rend kétségbevonásának rendkívüli törekvésével. Minden fennmaradt szekta hajlamos rá, hogy egyházzá (saját hierarchiájával és dogmáival azonosított ortodoxia — ideológiai erőszak — letéteményesévé) váljék. Ilyenformán óhatatlanul új reformtörekvésekkel találja magát szemben. Az egyház kizárólagosságának elismertetésével védi meg az intézményes kegyelem tőkénének monopóliumát, amely nemcsak a laikusokkal folytatott árucserre tárgya, hanem a felettük való hatalom eszköze is. Ezért a monopóliumért vívott harc nagyjából állandó folyamat szerint zajlik: a vallási tekintélyért küzdő szakemberek közti konfliktus és az egyházon belüli hatalomért vívott harc konfliktusa (akár a kiválás sajátosan értelmiségi hajszája) határozza meg — ez viszont elkerülhetetlenül az egyházi hierarchia kétségbevonásához vezet. Ez a folyamat könnyen eretnekséggé válik, ha a laikus csoportok egyházellenes vallási érdekeivel találkozik. (Hiszen minden történelmi hatékonysággal felruházott ideológia mindazok kollektív munkájának eredménye, akiket kifejez, legitimál és mozgósít — ez lenne a helyzetből fakadó „problémaérzékenység“?). Ilyenformán a körforgalom és az újragemtalálás folyamatának különböző mozzanatai megannyi kezdetnek tekinthetők (pl. a huszítizmus is ilyen kezdet). Azt a szerepet, amelyet az alsópapság (és általában a proletarizálódott értelmiség) az „eretnekmozgalomban“ játszik, az magyarázza, hogy olyan elnyomott helyet foglal el a szimbolikus uralom egyházi apparátusának hierarchiájában, amely analógiát mutat az elnyomott osztályok társadalomban elfoglalt helyzetével. Mivel az alsópapság úgyszólván a levegőben lóg a társadalmi struktúrában, olyan kritikai hatalommal rendelkezik, amely nemcsak azt teszi lehetővé számára, hogy lázadásának rendszerezett megfogalmazást adjon, hanem azt is, hogy az elnyomott osztályok szószólója legyen. A próféta konkurrenciája az egyház laikus intellektualista kritikájával kapcsolódik össze. A kritika elleni védekezésnek az a mechanizmusa, hogy az egyházban nő a kanonikus iratok termelése és az a törekvés, amely a megkülönböztető jegyek és a diszkriminációs tanok túlértékeléséhez vezet. A próféta legáltalánosabb jellemzője a nyereségről való lemondás. Valójában szimbolikus hatalomra törekszik, vagyis arra, hogy egy tudós tant elfogadtasson és elsajátíttasson híveivel (hogy megteremtse saját szimbolikus hatalmát). Erre irányuló ambícióját az evilági, főként politikai érdekeinek teljes elfojtásával kell igazolnia. Az egyház profétikus kétségbe vonása alapjaiban fenyegeti az intézményt: az „intézményes kegyelem“ elutasítása révén nemcsak azt kérdőjelezi meg, hogy a papi testület alkalmas-e vállalt funkciója betöltésére, hanem az „egyetemes papság“ nevében a papság létjogosultságát is. (Innen az intézményesült szekta — most már egyház, tehát papsággal rendelkező hierarchikus és bürokratikus rendszer — szükségletekkel magyarázott önellentmondása, azaz egy állandóan támadható felület az ellene fellépő próféták számára.) Ez a lázadás kedvezőtlen társadalmi viszonyok esetében nem végződhet másként, mint a próféta és szektája megsemmisítésével. Hacsak a szekta behódolása lehetővé nem teszi a kanonizálás útján való bekebelezést (mint Assisi Szent Ferenc esetében).

A vallás mint ideologikus eszmerendszer, azaz az uralkodó osztályok társadalmi helyzetét legitimáló ideológia a társadalom által determinált strukturált rendszer. Elsősorban ez teszi lehetővé azt, hogy strukturáló (világot teremtő, rendszerező) struktúraként lépjen fel. Az egyház sajátos funkciója a szimbolikus rend fenntartása. Úgy járul hozzá a politikai rend fenntartásához, hogy egyrészt olyan észlelési, gondolkodási és cselekvési sémákat kényszerít híveire, amelyek össze vannak hangolva a politikai struktúrákkal. Ez a politikai hatalom legfontosabb törvénye-

sítése: a naturalizálás, a „másképpen elképzelhetetlen“. Másrészt szimbolikus hatalma révén szembeáll a „rend“ megdöntésének profetikusságával vagy eretnek kísérleteivel. De legsajátosabb hozzájárulása a szimbolikus rend fenntartásához nem is annyira a misztika rendjévé váló „átlényegülésben“, mint inkább a logika rendjévé váló transzmutációban rejlik. (Ez minden szimbolikus eszmerendszer hatékonyságának eszköze: a logikai — tehát ugyanakkor ismeretszerző — integráció előfeltétele a morális és az ebből következő társadalmi integrációnak.) A társadalmi rendszert bizonyos fokig a misztika síkjára emeli át, ahol olyan társadalmi értékrendszerként működik, amelyet nemcsak bírálni nem lehet, de revidálni sem. Ez egy olyan hierarchikus gondolkodásmód (logikai, nyelvi-szemiotikai, cselekvési formák) kényszere, amely természetűl adottnak tünteti fel a rendi viszonyokat (és általában is „a logikai fegyelem csupán a társadalmi fegyelem különleges esete“ — Durkheim). Ezzel a társadalmi rend határainak megdöntéséről alkotható fogalmakat is (csaknem) lehetetlenné teszi. (Így a logikai és társadalmi formák tisztelete egyben lényegi is.) Ezeket a határokat csak egy szimbolikus (vagyis részint kopernikuszi—galilei, részint machiavelli, vagy akár „reneszánsz“, ha úgy tetszik, de mindenképpen szimbolikus) forradalommal lehet megdönteni, amely mélyreható politikai változásokkal jár együtt.

Az a képesség, hogy a próféta meg tudja fogalmazni azt, amit az érvényben levő szimbolikus rendszerek a meg nem fogalmazott dolgok közé sorolnak, és hogy ilyenformán ki tudja mozdítani eredeti helyéről az elgondolt és el nem gondolt, a lehetséges és a lehetetlen közötti határvonalat, ez a képesség összefügg a választási mező és az osztályviszonyok struktúrájában elfoglalt *gyökértelen helyzetével* is. A próféta azzal mozgósítja a laikus csoportokat, hogy éppen azt szimbolizálja beszédmódjában és magatartásában, amit a megszokott szimbolikus rendszerek képtelenek kifejezni — vagyis főként a válsághelyzeteket. Ahogy a pap elválaszthatatlan a megszokott rendtől, úgy a válságidőszakok embere a próféta. Az általa kifejezett etikai és politikai hajlamok már impliciten benne vannak az őket befogadó közösségben. Tulajdonképpen a próféta funkció gyakorlása csak azokban a társadalmakban képzelhető el, amelyek megszabadultak az egyszerű reprodukciótól, „beléptek a történelembe“. Minél jobban eltávolodunk azoktól a korai társadalmaktól, amelyek csak ritualizálással tudnak úrrá lenni tulajdon jövőjük felett, annál inkább a próféták lesznek (az eszkatológiai jövőnek és egyáltalán) a jövő felé haladó mozgásként felfogott történelemnek a feltalálói, holott ők maguk is e történelem termékei. A megszokott nyelv válsága nemcsak válságnyelveket kíván, hanem a megszokott nyelv kritikáját is. Tehát ha nem is létezik olyan szimbolikus forradalom, amely ne feltételezne egy politikai forradalmat, a politikai forradalom önmagában még nem elegendő a szimbolikus forradalom kibontására. Ez azonban nélkülözhetetlen, mivel csak a szimbolikus forradalom dolgozhatja ki azt az adekvát nyelvet, amely a politikai forradalom teljes kibontakozásának az előfeltétele: „És éppen amikor azzal látszanak foglalkozni, hogy magukat és a dolgokat átalakítsák, hogy valami még soha nem voltat teremtsenek, éppen az ilyen forradalmi válságkorszakokban idézik fel aggodalmasan a maguk szolgálatára a múlt szellemeit, kölcsönveszik neveiket, harci jelszavaikat, jelmezeiket, hogy ebben az ősi, tiszteletreméltó áruházban s ezen a kölcsönzött nyelven vigyék színre az új világtörténeti jelenetet“ (Karl Marx: *Louis Bonaparte Brumaire tizennyolcadikája*). A próféta tehát úgy segíti elő a forradalomnak önmagával való egybeesését, hogy végrehajtja azt a szimbolikus forradalmat, amelyet a politikai forradalom megkövetel. A politikai forradalom csak abban a szimbolikus forradalomban bontakozik ki igazán, amely oly módon támogatja a politikai forradalmat, hogy megajándékozza azokkal az eszközökkel, amelyekkel önmagát saját igazságában gondolhatja el.

Pierre Bourdieu az egyik legvitatottabb szerző Franciaországban. Általában azzal „vádolják“, hogy empirikus eredményeit önkényesen és ideologikusan használja fel. Ez annak a szinte kíméletlen indulatnak a következménye, amellyel Bourdieu állandóan kérdésessé tesz szentesített (politikai, társadalmi vagy éppen tudományos) gyakorlatokat, burkoló összefüggéseket fed fel, és ezzel sok és sokféle érdeket sért. Valójában nem ideológiákat teremt (ahogyan Duvigneaud jellemzi), hanem tudományos konstrukciókat keres, amelyek értelmes választ adhatnak lényeges kérdésekre: többek között a választási mező működésének kérdéseire. És ha a konstrukciók bizonyos elemei hiányoznak, azokat Bourdieu olykor a Mills által oly fontosnak tartott „szociológiai képlettel“ pótolja.

A vallási mező elemzésével foglalkozó legfontosabb írása azóta magyarul is olvasható *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése* (Budapest, 1978) című kötetben.

Az antik Golgota

Aeneas mosolya és megpróbáltatása

Isteni vér! könnyű leszen poklokra leszálni:
Ajtaja Plutónak mind nappal, mind pedig éjjel
Nyitva van: ámde nehéz megtérni, s kijöni világra
Öbléből. Azok is, kiket égig emelt fel az erkölcs,
És kedvelt az igaz Jupiter — bár isteni magból
Származtak vala — csak kevesen juthattanak erre.

(VERGILIUS: AENEIS*)

1. Aeneas öröme odáig terjed, hogy önmaga és népe nem merül el a boldogtalanságban — ez az öröm hosszsmértéke: a boldogtalanság távoltage. Az aeneasi vándor-gálya evezőlápátja a Remény, vitorlavászna a Töretlenség; e kettő szintézise avatja az Utat kalandból Életté, létfontartásból Hivatássá.

S bár a Remény élei alkalomadtán letöredeznek — s ennek folytán a Töretlenség Meghasonlottságba travesztálhatja magát rövid időre —, mégis e megmegtört Remény újraföltámadása biztosítja a Töretlenség folyamatosságát, hisz a Töretlenség megszünte csupán a Remény végleges megsemmisülésében mehet végbe, a Remény azonban minduntalan föléled — ha Remény, nem semmisülhet meg véglegesen! —, minduntalan erkölcsiséggel tölt fel egy — az erkölcsiségre nézve autonóm — pszichologikumot. Ez az erkölcsiség — a Töretlenség — ugyanakkor megújhódásra gerjeszti a Reményt; e folyamat tehát körkörös, öntápláló. A Remény „éltet“, a Töretlenség „méltat“: az antik méltányos lét fajsúlya tehát az ontológiai tudat — a pszichikum — és a morális tudat — az axiológikum — dialektikájának függvénye.

2. Az aeneasi szabadság az engedelmesség. A benső meghajol a külső parancsok súlya alatt. S ezek a súlyok — hisz minden jel, intés, óvás, jóslat gyanánt megjelenő parancs: súly, mégpedig erkölcsi súly — nem teszik tönkre, nem égetik ki, nem nyomorítják meg a bensőt; az erkölcsi súly, mely a Lelkiismeret sajtó vizsgálatától való óvakodás (pontosabban: rettegés) árnyékában érzeteti inkább-kevésbé erejét, az erkölcsi súly nem nyomja el a Bensőt, nem nehezedik rá olyannyira, hogy megnyomorítsa a merőben más külsőlegesre, mint az isteni külsőlegesre irányuló cselekvéskéességét emennek. Az erkölcsi súly nem fojtja meg a maga külsőlegesen jelentkező parancsszerűségével a benső „légies“ szabad akarát. És nem is utal a Bensőre semmiféle klasszikus erkölcsi autonomitást, azaz: a Benső önszándékúságát kivonja a moralitás (mindvégig a külsőlegesség színeiben pompázó) égisze alól.

Mi hát az a morális tudat, mely a méltányos lét dialektikájában nélkülözhetetlen elemként munkál? Hisz Aeneas semminemű tettének önmagában nincs erkölcsi súlya az Olümposz mint Morális Ítélszék s a Moralitás mint (isteni) Külsőlegesség előtt: az isteni külsőlegesség nem sarjadhat Aeneasból mint belsőlegességből.

Aeneas morális tudatának alapköve éppen az, hogy Aeneas (tudja, hogy) nem isten. Az, hogy magán (és nem magában!) hordozza az istenség erkölcsiségét, mely morális nyomásként nehezedik rá. Aeneas egyrészt tehát embervérű, független Atlas, ki azért képes vállain nyugtatni a különben roskasztó morális súly-Tekét, mivel e roppant terű csak egyvalaminek állhat tartóoszlopul, s ez a teljes morális súlytalanság állapota-elve, mely valójában e Teke mérhetetlenségéből, morális végtelenségéből adatik Atlas-Aeneasnak; másrészt Aeneas „antik Krisztus“, ki az ember erkölcsi semmisségét az istenség erkölcsi mindenhatóságával személyszerűleg is összefogja. Aeneas mint antik Messiás még nem belső személy, ki elismerné önnön határait és az eközé sűrített zeuszi töltetet mint személyes esszenciát: mint önmaga (az En) és az Ur (a Világ) közöességét. Aeneasra csupán rá van „húzva“ a próféta-

* Tudatosan választottam Lakatos István modernebb átültetése helyett Baróti Szabó Dávid 1810-es fordítását, mert — véleményem szerint — közelebb áll a latin eredetéhez: nem konkretizálja, nem szűkíti le az eredeti szöveg általánosabb, gazdagabban értelmezhető jelentésvilágát.

ság, melyet eleve nem ő jelent ki magamagáról, miként is teszi azt a keresztény Krisztus. Szerepét az istenség osztja ki rá: Aeneas „Jónásban” az isteni oltás hivatástudatot helyettesítő, önálló erkölcsi tudatossággá még nem bensőül.

Az antikvitás abszolútum-vágya még nem sűriti tökéletes módon itt az Énbe — miképp teszi azt a kereszténység — az istenséget: Platon idea-kozmosza nem az ember, és nem is az embertől ered: az ember nem isten-ember, nem idea-ember. A tökéletesség nem jut közös nevezőre a tökéletlennel *tökéletesen*, csak *tökéletlenül*: Aeneas *kompromisszum*, melyet az „égi” köt a földivel, melynek tökéletlen voltát létesítő és létesített egyaránt (el)ismeri. A tökéletlen-volt tudata természetesen a tökélyhez viszonyítva alakul ki — a tökéletlen éppen a tökéletessel összemérve az, ami, különben a tökélytől függetlenül — maga is tökéletes: a tökéletlen a Tökéletől elvonatkoztatván magát tökéletesnek posztulálhatja. Aeneas még lehet független, hisz az istenek nem irányítanak *minden* történést. Isten szeme még nem lát mindent, bár Jupiter divum pater et hominum rex. Aeneasnak van *egy lehetősége*, mely elvéteik tőle — ez a tragédiája —, ám mindenek ellenére *megvan* ez a lehetőség: ez Aeneas keserű „komédiája”, sorsiróniája. Egyfajta műfajelméleti értelmezése — akasztófahumorú csikicsukija — ez a Sorsnak.

Való igaz, hogy a Kiválasztott prófétái jelvényei a tisztelet megemelő palástjába vonják a vezető; a nép számára ott a Vezető, de a Vezető számára — ha ez a szerep számára „jónási”, azaz nem „szívből jövő” — ki marad Társul? Önmaga sem. Az égiek döntése — Aeneas néphőssé tétele — megkettőzi Aeneast: 1. Főlsőbb Hatalom által irányítatlan, de azért mind égi, mind földi történések széljárdásának kitett és 2. Főlsőbb Hatalom által vezérelt — óvott — Aeneasra vagdalja szét az egységét elvesztő Személyt. Ilyenképp a Személy nemcsak a Személy-főltött, de a Személyt magát — önmagát — sem birtokolja, a Tárgy nem birtokolja a Jelet, a faj (species) a nemet (genus). A „választás” Aeneas számára nem tűnik egyértelműnek és véglegesnek, pedig az: végzetes és visszavonhatatlan Aeneas létezés-, vonala” számára: Aeneas Fátumának immár attribútuma a megosztottság, mely — az iónia hálójában vergődő hal illúziójaként — annak a látszatát is megadja, hogy Aeneas ezen Megosztottságon kívülinek — azaz: ontológiailag is egyértelműnek, más szóval: ateistának — érezze (alkalomadtán) magát.

Jupiter a Megmaradásra való törekvés szellemében kényszerül döntésre. Aeneas minden egyéni döntése előtt lezárult ezzel az út: *akkor döntött*, midőn a Megmaradásra főlszólító parancsot *először végrehajtotta*, hisz nem ő maga választotta a megmaradást — sőt! — a lángoló Trójában harcolni indul és meghalni: „...Bátor, de haszontalan égő / Ifjak! ha kívántok végső próbára követni: / (Mely karban legyen állapotunk szemléltetik; Ime. / A kik alatt állott ez az ország, rejtek-helyekből / Elköltöztetek Isteneink, oltárjok elhagyván; / Hamvában hever a város; már menteni késő) / Haljunk meg, s köszörült kardok közepére rohanjunk! / Ez szabadít meg, ha már nincsen szabadulni reményünk.”

Aeneas nem tudja — hisz ez a *tudat* a megőrüléssel incselkedne —, hogy *immár nem önmaga ura*, hogy a „fausti” szerződést Jupiterrel megmásíthatatlanul megkötötte. Jupiter döntése nem jogtalan. Valójában újratereztés. Hisz Jupiter pater omnipotens. S mivel Aeneas halála — Trójáéval egyetemben — befejezett tény számba megy, Aeneas konkrét, egyéni és jogi halálát Jupiter konkrét, egyéni és jogi vitalitással teszi Új Iliónban: a halál kerekét életté fordítja vissza Jupiter. Ennek ára — Aeneas mint egy ÉN kommunizálódik: isteni s emberi közvagyon lesz. Az egyén erődús képe szertefoszlik, elpárolog, fölszívódik a közösség éteri erdejében. Jupiter halálból életet varázsoló gesztusa nem pusztán teremtő így, de semmisítő is egyúttal: ebben a halálból lett Életben még egy halál rejtőzik: az egyéné. Ekképp ha az egyén önmaga lábán már nem is állhat, megteheti ezt — túlélheti magát — a közösségben, megteheti ezt, ha tudja s ha elfogadja, hogy nem a közösség van énért, hanem fordítva: az egyén a közösségért, túlélhet, ha megelégszik ezzel. Az antikvitásban a Szeretet még nem rendelkezik általános kiterjedéskörrel; megmarad érzéki kiadása, a Szerelem — avagy a tradicionális Hála égisze alatt létrejövő válfaja, például az ösök tisztelete.

3. A *megosztottság* — avagy az, miben a sorsszerűség áll — az antik ember számára *rend, osztályrész* (sors)helyzet, mely csupán a „tisza ész” számára rendelkezéses. Az antikvitás az Ész-t is besorozza a Fátum rendtétele alá. Tétélesen Tritonia (Pallasz, az Ész) a dardanidák ellensége, ámde a játékbábukra (Aeneasokra) mért csapások valójában a Fátum arcára vannak irányozva, s a Sors ellen „protestálnak” az Ész által kitervelt-végrehajtott „kisiklatások” is — lásd például a hajók fölglyújtását! —: az Ész minden kimondott Sors alá való rendeltsége ellenére „ujjat húz” a Sorssal, s önnön géniuszától nem engedi megfosztani magát.

Ennek ellenére Pallasz nem veszi erőszakosan birtokba Aeneast — miként teszi ezt a Sors —, hisz a Rációnak nem lényege az erőszak (az ész épp a szellemnek

a szükségszerűség elleni tiltakozása!); az Ész a kényszerítő valósághelyzetektől függetlenül mondja ki a maga igazát.

A Fátum egyetemessége — mely evilágiságunkra mint halál nyomja rá bélyegét — Aeneas számára a nemzetalapító földadat, s az ebbe való beilleszkedés sajátlagosságába zsugorodik. Aeneast minduntalan elkerülik azok az egzisztenciális meditatációk, melyek a Fátumra adott válaszként rációt próbálnak importálni (a teológia szerint) vagy exportálni (az ateizmus szerint) a rációtlannak tetsző sorsszerűség keményébe; a formaiság és a halál végességét-végzetességét próbálja meg szétfeszíteni-föltépni a teleologikumba szublimálódó ráció. Egy hipotetikus halhatatlanság nemcsak hogy nem vetne véget a lélek (pszichikum) teleologikumának, de egyenesen beteljesítené azt: a halhatatlanságban valójában egy szellemi dimenzió (a pszichikumnak halhatatlanság-eszmével való átítatódottsága) vágyik fizikaivá lenni: egy hipotetikus halhatatlanság az anyagi végtelen (ráció által fölvázolt) fiziológizálása.

Az Ész az ontológiai egyértelműséget — a halált — ontológiai többértelműséggé tágtítja a vallásban. (A kvantummechanika is ezt tette a klasszikus mechanikával.) Heisenberg bizonytalanságyegyenlete a teológiára is áll; a teológia alapvető „mérőműszere” — a hit — legárnyaltabb alakjában is torzítja és informatíve deformálja (a naiv népvallásban például vagy a vallásos képzőművészetben egyenesen antropomorfizálja) e hit tárgyát. A képi megjelenítés a hit kompromisszuma, tudatosan elfogadott illúziója („fölfogása”) a Fölfoghatatlannak: ezért illuzórikus és kompromisszumoktól terhelt kultusz az antik politeizmus. Az antik totalitásigény nem keresztény találmány, nincs semmi logikai csúsztatás tehát abban, ha az antikvitás Fölfoghatatlanság-eszméjét a totalitásvágy egyik (abszurd és) extrém formájaként kezeljük.

A Fátum egyetemességének párlata (Aeneas) a közösségi célzaton át tér vissza az egyetemességhez, önmagához: az egyetemesség szükségszerű köre ezzel lezárult, s a sajátosság haecceitasai (ez-ségei) által magába zár individuumokat, tényeket, tetteket stb. — mindmegannyi tudatos vagy öntudatlan elemet. S bár e célzát nem szükölködik dicsőségfesto színekben és képekben (I. Vulcanus pajzsát), e káprázat szertefoszlatásáról vagy legalábbis felhőbe vonásáról a Fátum egyetemességének közösségre is kiható szibillikus havasesője gondoskodik. Kérdés azonban: maga az Elmúlás egyenlő-e a Sorssal, avagy: az elmúlás nem más-e, mint a Sors „szimfóniájának” egyik „audiciója”? Hisz az arc köznapí grimasza nemcsak törvényszerűen sorsszerű valamely kiváltó ok folytán, de az arc rándulása-rezzenése az Elmúlás fiziológiai jele is egyúttal. S a grimaszok egymásutánja s egymásra rétegződése szüli-e a ráncot, vagy az elmúlás mint absztrakt-ideatikus ránc csirája dereng át e fintorban-mosolyban? Az egyik válasz az arisztotelészi, a másik a platóni filozófia.

MEGJEGYZÉSEK

1. „[...]»Mi dühösség bánt? úgy monda; hová van / Szándéktok, boldogtalanok? jaj, mit cselekesztek? / Nem görögök seregét, nem az ellenségnek hajóit / Égetitek fel, hanem magatoknak drága reményét!“ (Vergilius *Aeneide*. Fordította Baróti Szabó Dávid. A szövegeket revideálta Radó Antal. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Tóth Rezső. Remekírók Képes Könyvtára, 46. Lampel R. Könyvkereskedése. Bp., [1907]. V. 118.) „[...] Mi részre / Hajtod, Anyám, az örök végzést? vagy tőlem ez ígék / Által mit kívánsz? Melynek faragója halandó / Kéz volt, a gályán a halálnak hatalma ne légyen? / Aeneás bizvást járjon veszedelmei közt is?“ (IX. 210.)

A méltányos létezésben az igényrendszer és az ennek való elégtétel, az elvárás s az ennek szellemében történő cselekvés egymást tökéletesen fedi. „Van, van halált-nevető szívem, mely e' nevet és hírt, / Melyre te törsz, önn-életinél feljebbre becsüli!“ (IX. 213.) „A maga napja ki van mindennek szabva: rövidre / Nyúlik az életidő, mellyen túl nem lehet hágni / Sohse halandónak; de nevé terjeszteni, s híret / Nagy tettekkel: ez a virtus mive. [...]“ (X. 250.)

Aeneas és népe. „[...] Eredj, népünknek tüköre! minden / Nyomdokidat jobb sors, jobbfele szerence kövess!“ (V. 143.)

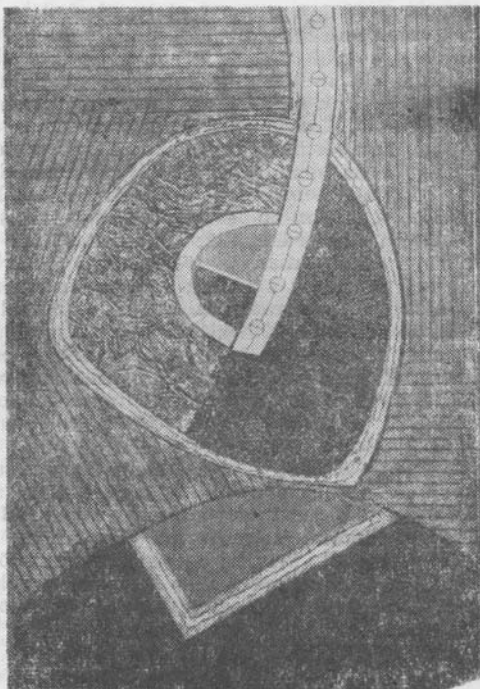
2. „Rettenetes lészen sorsunk, meggyőzzük, ha tőrjük.“ (V. 120.) A tőrés passzivitása az engedelmesség minden egyéni kezdeményt nélkülöző aktivitásába torkollik.

A külsőleges hatalmi kizárólagossága — melynek folyamánya a bensőlegességben jelentkező részlegesség — félelemre inti az embert e hatalmi

Abszolútum iránt. „Elsőbbben is az Ég, Föld, Víz, Levegő, Nap, ezüstös / Hold egy szellemtől tápláltatik, és az egész nagy / Alkotmány attól vesz mozdulásokat, elme / Lakván benne, s egész testét erejével elülvén. / Emberi nem, barmok, madarak, mind innen erednek, / És a vízi csudák a mély tengernek ölében. / A lét magvai, mint a tűz, szintolyan erősek, / S mennyei származatuk [...]“ (VI. 149.) Ezért: „Élj igazán, ember s féld istent, rajtam okulva!“ (VI. 145.) Ennek ellenére, a félelem mellett, az előzőleg már tárgyalt Remény tárgyhoz köthetőbb formája, a Vágy is isteni ojtás. A „dolgok s emberek örökös atyja“ (X. 234.) egyrészt tehát a kegyes érzések bársonyát, másrészt a rettegés lúdbőrét húzza a hívőre. A vágyérzetünk nemességét elismerő hála („[...] A hő vágyat nem az Istenek öntik / Felgyúladt szívébe, vagy amit váltig ohajtunk, / Isteni sugásból véljük kívánni, barátom?“ — IX. 213.) a félelemmel (X. 234.) együtt teszi a vallásos érzés felemás minőségét: az ellentétek feszültségterében az Egyén „kiég“, az individuum „huzalai“ elolvadnak, s az önmagával meghasonlott Személy ott marad e törvényszerűségek játékszerének. Az ellentétek feszültségtere az Egyén mágneses terét semlegesíti; az Egyén már nem képes önfejlesztőként működni, s változásai már nem önmagától, de a Nagy Áramkörbe való bekapcsoltságától függnnek.

Ez a kudarctudat — melyet ellentmondásos módon éppen ama Erőtől (az istenektől) hajtott állandóság, a Remény ellenpontoz — ez a teljes bukáserzet készletti föltétlen engedelmességre az embert akár az istenség, akár a Sors irányában („[...] fejünk megalázva, kövessük / A végzésektől kiszabott útunkat. [...]“ — V. 119.). Az istenség iránti engedelmisség Aeneas esetében sorsszerű.

Ész és halál. Homérosz: „pajzsos Zeusz atya lányához, Pallaszhoz imádkozz: / Ó azután fiadat kisegíti akár a halálból.“ (*Odüsszeia*. Fordította Deveszseri Gábor. Olcsó Könyvtár. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1963. IV. 752—753. p. 87.) A halál: „egyetlen totalitás“ (Bretter Zoltán: *Tudnod kell*. Igazság, Fellegvár, 1979. 10.). Mindez azért, mert „a halandók mind istenségre szorulnak?“ (*Odüsszeia*, III. 48. p. 49.) Ki „[...] az időket előre / Nem tudván, a képnék örül; [...]“ (*Odüsszeia*, VIII. p. 206.) „[...] és forrón, de haszontalanul könnyeztek az élők.“ (*Odüsszeia*, VI. p. 141.)

Feszt László:
Hangszer a térben
(kollográfia, 1972)

A megmaradás műveltségmodellje — Tóth Sándor nézőpontjából

Tóth Sándor egy megkerülhetetlen közhellyel indítja tanulmánykötete* elé írt kisszóját: „az ember társas lény, közösségi lény.” Erdemes gondolatmenetét tovább követni, mert az olvasót elvezeti a kötetbe foglalt írások eszmei kötőanyagának megértéséhez. „Az egyes ember csak az egyetemes emberiség alkotórészeként: Ember. Önmagát tagadná meg, ha nem többes számban gondolkodna. Minden nagy létkérdése közösségi kérdés. Így a teória kérdése abban az értelemben, hogy végig csak úgy gondolható, értelmes eredményt csak akkor ad, ha az egyetemesség elve a kiindulópontja. Így a praxis kérdése abban az értelemben, hogy az emberi létkérdések valóságos megoldása csak a közösség, a közösségek közös cselekvésétől várható.” Sorskérdéseinkre funkcióképes választ totalitáselvű és történelmi szemléletű filozófiától várhatunk. Ezekkel a mondatokkal Tóth Sándor elemzéseinek principiumait és az önmagával szemben támasztott igényeit is megfogalmazta. *Totalitás és történelmiség*. Ebből az alapállásból igyekszik tájékozódni az itt és most valóságos dimenziójában, s arra a kérdésre keresi a választ, amely a könyv borítólapján nagybetűkkel szedve is olvasható. Szükséges idéznünk: „A kérdés, amelyre választ keresünk, nemzetiségi művelődésünk, szellemi életünk működésének, hatékonyságának a kérdése: milyen feltételek biztosítják optimális hatékonyságát, mi okozhatja funkciózavarait?” A kritikát írónak nem marad más dolga, ha tárgyilagos akar maradni, mint elfogadni a félreérthetetlen problémafelvetést, és behelyezkedni a mű immanenciájába, a tanulmányok összefüggéseibe, és azt szembesíteni a valósággal.

A könyv három egymástól tematikailag elhatárolható részre oszlik: a Marx-tanulmányokra, a megmaradásról szóló írásokra és a régi *Korunkkal* foglalkozó stúdiumokra. A tematikai változatosság ellenére — e három, látszólag egymástól elválasztható ún. szakterület ellenére — a tanulmánykötet mondanivalójában egységes egészet alkot. Kulcsfontosságúnak tartom a *Tanulmányok a megmaradásról* címet viselő fejezetben foglalt írásokat.

Nemzetiségi művelődésünk, szellemi életünk működésének hatékonyságáról és funkciózavarairól csak akkor lehet érdemben írni, ha a szerző elemzi, hogy milyen struktúrájú művelődést fogad el modellnek, mihez viszonyít. Tóth Sándor szerint művelődésünk nem olyan, amilyennek lennie kellene (egyrészt ebből adódnak funkciózavarai). Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy Tóth Sándor folyamatosan a *Sollen* kategóriáját alkalmazza elemzéseiben.

Milyen modellt kíván Tóth Sándor elfogadtatni?

Fejlett nemzetiségi kultúra nélkül létezésének értelmét felismerő és önmagáért cselekedni képes nemzetiségi közösség nem képzelhető el. Tóth Sándor felfogása a nemzetiségi lét tudatosításának feladatairól éppannyira nem azonosítható bizonyos hagyományos irányzattal, mint az újabb törekvésekkel. Eppógy szembefordul a tények szubjektív, mondandóhoz igazított csoportosításával, mint a talányossággal, a paradoxonokat halmozó tollforgatással. Mindkettő a megértést nehezíti. Egyszóval, Tóth Sándor saját nyelvén fogalmaz. Ez jól is van így, mert ha mindenki ugyanazt a fogalmi nyelvet beszélné és módszert alkalmazná, kultúránk elszíntelenedne. Márpedig az olyan kultúra, amelyben nincs változatosság, amelyből hiányzik a többszólalás, a belső monotonitástól veszíti el életképességét, energiaforrását. A szabad vizsgálódás, a véleménymondás pluralizmusa óvhat meg a dogmákat kitermelő beszűküléstől.

Tóth Sándor mintegy „elrejtve” fogalmazta meg (*I. Utóirat a sajtóvita-tanulmányhoz*), hogy a nyelv- és sorsközösség még csak „önmagában vett” egység, amorf, könnyen bomlasztható adottság csupán. Mindaddig, míg a kultúra közösségében nem strukturálódik „nekünk való” egységgé. Kiragadva e találó meghatározást szövegkörnyezetéből, kritikai vizsgálódásunk középpontjába állíthatjuk. Lényegében Tóth Sándort a „nekünk való” közösség érdekli, egészen pontosan a nemzetiségi tudat belső szerkezeti problematikája és funkcionáló képessége.

* Tóth Sándor: Rólunk van szó. Tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980.

A *Művelődésünk strukturájáról és hatékonyságáról* (1970 és 1973) írott tanulmányában az irodalomközpontúsággal vitatkozva vázolja fel azt a modellt, amelynek megvalósulása — szerinte — kívánatos és szükséges. Kiindulópontja a társadalmi tudat, amely tulajdonképpen nem más, mint a társadalom szellemi élete. A társadalmi tudatformák egymással kölcsönösen összefüggő rendszert alkotnak, s ebben az egész több, mint a részek összege. Az egyes tudatformák többek önmaguknál, ezért pusztán önmagukban nem is érthetők meg teljesen. A társadalom vagy egy nemzetiség szellemi életének a fejlődése és önfenntartó ereje nagymértékben annak függvénye, hogy a tudatformák rendszere hatékonyan működik-e vagy sem. Mindez azért szükségesnek — s ebben mindenki egyetérthet Tóth Sándorral —, mert: „Korunk egyetemes érvényű axiómája: csak úgy maradhatunk meg, ha tudunk megváltozni — és folyamatosan változni a korszerű humánium mindenkori igénye és szintje szerint. Ami pedig egyetemes érvényű, az szükségszerűen érvényes az egész minden részére — nemzetiségünkre is. Kultúránk hivatása a korszerű szocialista nemzetiségi tudat terjesztése a romániai magyarság soraiban, hogy a magyar kétkezi és szellemi dolgozók, az új és újabb generációk eszme- és érzelmevilágát áthatva egyként töltse be a folyamatos humanizálódás élesztője és a megtartás kötőanyaga szerepét.”

Mi a teendő? Tóth Sándor a tőle megszokott pontossággal és érthetőséggel fogalmazza meg elvi szempontjait. E szempontok közül ragadjuk ki a legfontosabbakat, amelyek lényegi tartalmukban jellemzik a Tóth Sándor által elképzelt modellt, és kijelölik feladatait. Hivatkozik a bartóki—kodályi teljesítményre mint olyanra, mely az értékeket szervesen bekapcsolja a szellemi élet tudatformáló áramkörébe, igényli a jól funkcionáló „közlekedőedény-rendszert”, a tudatformák közötti termékenyítő kölcsönhatást. A nemzetiségi kultúra eszményi modelljében a filozófiának az „általános csereeszköz” szerepét juttatja. „Nélküle — írja — csak primitívebb szintű, tehát nehezkés, vontatott, erőfecsérlő cserekereskedelemre lenne mód. Az oly sokrétűen differenciált, modern szellemi életben ezért nélkülözhetetlen a filozófia — legalábbis az olyan szellemi alkotó számára, aki magasabb igényeket támaszt a maga munkájával szemben.” Ehhez a kívánatos, a totalitás jegyeit hordozó szellemi élethez kapcsolódnak a hagyományok, mert a jelen teljessége csak történetiségében érthető meg. A filozófiai súlypontú kultúrával összefüggésben említi Böhm Károly, Bartók György, Tavasz Sándor, Varga Béla nevét, az *Erdélyi Helikont*, az *Erdélyi Fiatalokat*, a *Hittel*, a részben vagy egészben fel nem tárt filozófiai, művészeti, társadalomtudományi hagyományainkat. Tóth Sándor — mint ismert — Gaál Gáborral írt monográfiát, majd több tanulmányában foglalkozott a régi, háború előtti *Korunkkal*. Most nem térünk ki arra, hogy e hagyaték tárgyi-lagos értékelésében és megismertetésében milyen teljesítményt mondhat magáénak. A tárgyalt kötetben két olyan tanulmány is olvasható — *A Korunk (1926—1940) szemrevétele*, *Adatok a Korunk-munkatársak szerkezeti összetételének dinamikájához (1926—1940)* —, amelyek módszertani újszerűségükkel és tudományos igényességükkel művelődéstörténetünk legértékesebb alkotásai közé tartoznak. A *Korunk*-tanulmányokban fejt ki Tóth Sándor, hogy — felfogása szerint — mit értett Gaál Gábor a „romániaiságon”. Erre most nem térhetek ki, mert a könyv tanulmányait egységesítő műveltségmodell foglalkoztat. Tóth Sándor a régi *Korunk* legjelentősebb teljesítményének azt tartja, hogy központi szerepet vállalt művelődésünk korszerűvé fejlesztésében. „És itt nem csupán a tartalmi megújításra gondolok, hanem attól elválaszthatatlanul szellemi kultúránk szerkezetének kiépítésére, ami nélkül „a tartalmi megújítás is csak részleges lehetett volna”. Ezért a róla kialakítandó történelmileg hiteles kép „nemzetiségi tudatunk központi szervező elemévé kell hogy váljon”. Ennyiből is kitűnik, hogy Tóth Sándor műveltségisményének előképét „csírázó állapotában” a régi *Korunkban* találta meg. A sokoldalúságot és a szerkezeti egység felé mutató tendenciát illetően Tóth Sándor értékelése helyénvaló. Az ideológiai egyoldalúságot és az időnkénti dogmatikus ítélkezést azonban nem emelhetjük példaadónak.* Ezt Tóth Sándor sem tette. E mondat azonban ide kívánkozik, mert műveltségünknek mindig nyitottnak kell lennie a különböző haladó eszmeáramlatok, értékrendszerek felé. Az egyoldalúság a szerkezeti egységet is eltorzíthatja. S erről ma sem feledkezhetünk meg.

Tóth Sándornak vitáinkról írott tanulmányai — *Sajtóvitáink seregszámolója*, *A szóértés előfeltételeiről* — szorosan összefüggnek a kultúráról és optimális haté-

* A *Korunk* „ideológiai egyoldalúsága” marxizmusával volt azonos. Ennek a marxizmusnak pedig voltak valóban beszűkült szakaszai, amelyekben dogmatikus megítélések is napvilágot láttak a lap oldalain. A *Korunk* utókorra, bár számot vet ezekkel a jelenségekkel, Dienes és Gaál korszakalkotó erőfeszítéseinek mélegét mindazonáltal döntően pozitívan értékeli a szerkesztői gyakorlatukban érvényesített — rájuk valóban jellemző — sokoldalúság és nyitottság okán. Egyébként a kor hazai folyóiratai között aligha találunk „ideológiai egyoldalúságtól”, szűk csoportérdekektől mentes publikációt. (A szerk.)

konyságáról alkotott véleményével. Mindjárt le kell írnom, hogy fejlett, nemzetiségi létezésünket teljességében tudatosító kultúra a vélemények, felfogások, értékelések pluralizmusa és vitája nélkül elképzelhetetlen. A polémiához azonban „játékszabályra” is szükség van, s ennek szabadon, amolyan „közmegegyezéssel” alapon kell kialakulnia. Teljesen indokolt, hogy Tóth Sándor igényesen foglalkozik sajtóvitánk természetével, szabatosan meghatározva a különböző vitafajták — vita, álvita, áralmas vita, meddő vita, vitapótlék, vitakezdemények, vitacsírák — fogalmait. Majd arra keresi a választ, hogy miért nem tudunk vitatkozni.

A kívánatos vitának tárgyszerűnek (nem szubjektívnek) kell lennie, a közöség, a szellemi élet lényegi és időszéri kérdéseivel kell foglalkoznia. „Jó az a vita, amely a felvetett megoldatlan kérdésekre megoldást talál, vagy legalább megoldást ígérő új utakat tár fel, új megközelítési lehetőségeket tisztáz.” Lényegében ehhez — az elképzelt kívánatos vitához és a fogalmi meghatározásokhoz — nem sok hozzátennivalóm akad. Persze, továbbra is nyitott kérdés marad, hogy egy konkrét nemzetiségi helyzetre vonatkoztatva, milyen kritériumok alapján határozzuk el egymástól a hasznos és a káros vitát. Ebben a kérdésben különböző vélemények ütköznek egymással. Hogy olykor mennyire nem a lényeges és időszéri feladatainkról, a dolgok természetéről folynak sajtóvitánk, elég a Tóth Sándor által tanulmányozott periódus utáni „vitahelyzet” szemrevételezni.

A szóértéssel van baj. S vajon miért nem értjük egymást? (A történetiség kedvéért megjegyzem: a két világháború között sem talált a szó. Ennek az elemzésére is kellene valakinek vállalkoznia.) Ezen a ponton mondanivalómat kapcsolatba kell hoznom nemzetiségi kultúránk irodalomközpontúságával. Az utóbbi években — a Tóth Sándor tanulmányának megírása utáni időszakot is figyelembe véve — a filozófia, a társadalomtudományok, az esszé, a nyelvtudományok, a néprajz olyan teljesítményeit és törekvéseit tartjuk számon, melyek arányosabbá, strukturáltabbá, egységesebbé tették, és minőségileg megemelték nemzetiségi kultúránkat. Irodalmunk javát — regény, dráma, vers — „az eszmék mennyezetvilágítása” tette hazai valóságában gyökerező, egyetemes értékű alkotássá. Egyértelműen már nem nevezhetjük tehát kultúránkat irodalomközpontúnak. Közben azonban fokozódott a szó-nem-értés.

Miért? A teljesség igénye nélkül a szó-nem-értés néhány vonatkozására térnek ki. Mindenekelőtt: a fejlettség természetes velejárója, hogy a különböző életkorú és felfogású tollforgató értelmiségiel másképpen értékeli és értelmezik a valóságot. Az eszmék és a módszerek felé való nyitottság ezt szükségessé is teszi. Ennek azonban nem kellene meddő vagy káros vitákhoz vezetnie. Van azonban a jelenségnek egy kevésbé elemzett oldala. Nem elég a fogalmak félreértését, a túlfűtött szubjektivitást elmarasztalni. Legalább olyan mértékben okoznak funkciózavart helyzetünk megítélésének, objektív értékelésének szűkös lehetőségei. Mennyire adottak azok az intézmények — kutatóintézet, vitafórumok, egyetemi katedrák stb. —, ahol kutatómunkát, tudományos vitákat lehet folytatni? A kimondott vagy leírt szónak van-e fogantatója? Ha az egyenes beszédre nincs lehetőség, a félig kimondott gyanút kelt, kételyeket ébreszt. Az sem kedvez a kívánatos vitának, ha nincs mozgás, a státusok megmerevednek, a kimetszett kutatási területek beavatottjai valós vagy vélt tekintélyük magasából néznek a kívül rekedtekre. A tudományok mai fejlettségi színvonalán a lényegi problémákra való összpontosítás feltételezi a munkamegosztást, a feladatok kijelölését, az intézményesített véleménycserét, a vitaalkalmat és a személyi kapcsolatokat. És a jó közérzetet, mert csak ez kedvez a tárgyilagos vitáknak. Ahol ez nincs, ott gyökeret ereszt a bizalmatlanság. Az érzelmek és az indulatok túlsúlyba kerülnek az ésszerűséggel szemben, elhomályosul a tisztánlátás, a problémák társadalmi és eszmei betájolása esetlegessé válik. A Tóth Sándor által jogosan igényelt módszeres és tárgyilagos vita legfontosabb feltétele a *körülmények demokratizmusa*. A lehetőségek szűkösége legalább olyan erővel hajt a „veszedelmes szillogizmus” felé — ez vita, tehát ez jó, ez kell —, mint a fogalmak félreértése és a szubjektivizmus.

Írásom végére hagytam Tóth Sándor Marx-tanulmányait. E filozófiai kommentárok és tanulmányok elemzése helyett a továbbgondolásra vállalkozom. Kezdjük Marx *Kézirataiból* vett idézettel, amelyet Tóth Sándor is idéz *A marxista filozófia keletkezéséről* készített tanulmányában: „Az elidegenült munkának a magántulajdonhoz való viszonyából következik továbbá, hogy a társadalomnak a magántulajdontól stb., a szolgáltatól való emancipációja a munkásemancipáció politikai formájában mondódik ki, nem mintha csak a munkások emancipációjáról volna szó, hanem mert az ő emancipációjukban benne foglalják az általános emberi emancipáció, ez pedig azért foglalják benne, mert az egész emberi szolgátság benne tartalmaztatik a munkásnak a termeléshez való viszonyában, és minden szolgátsági viszony csak ennek a viszonynak módosulása és következménye.” Máshol, Marx *A*

zsidókérdésről írva különbséget tett a politikai emancipáció és az emberi emancipáció között. A politikai emancipáción az állampolgárok politikai egyenjogúságát értette, az egyetemes emberi emancipáció „a társadalmi erők olyan újfajta megszervezését jelenti, amely az embert az élet forrásainak urává teszi”. Kérdésünk: vajon a marxi politikai és emberi emancipációba beletartozik-e a nemzetiségek teljes emancipációja? Ezt sem Marx, sem pedig Engels így nem említette.

Janusz Kuczyński tanulmányában (*The National Question and Real Humanism. Dialectics and Humanism*, 1975. 1.) meggyőzően bizonyítja, hogy a marxi formula — „kommunizmus = humanizmus” — keletkezésében nagy szerepe volt a lengyel nemzeti mozgalmakból levont tanulságoknak. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy Marx és Engels nem dolgozott ki átfogó nemzetelméletet. A nemzetről alkotott felfogásukra a 48-as forradalmakról írt véleményeikből, a hegeli történetfilozófia reminiscenciáiból, személyes vonzalmaikból és ellenszenveikből következtethetünk. Alapnak a kapitalista fejlődés nyugati modelljét tekintették, a nemzeti mozgalmakat a proletariátus osztályharcának stratégiai és taktikai látószögéből értékelték. Engels — mint ismeretes — különbséget tett a „történelmi nemzetek” és „történelmietlen nemzetek” között. Társadalmi fejlődéselméletük látószögéből az alacsonyabb és magasabb civilizáció (ezt a „történelmi nemzetek” hordozzák) konfliktusában a magasabb győzelme a jogos, mert ez esik egybe a haladással, a termelőerők fejlődésével, az egyetemes emberi civilizáció érdekeivel. (Lásd erre vonatkozóan Engels *A demokratikus pánszlávizmus* [1849] és *Mi köze a munkásosztálynak Lengyelországhoz?* [1866] című tanulmányait.) A marxi s főleg az engelsi szövegek elemzéséből egyértelműen kitűnik, hogy az önrendelkezés jogát a fejlettebb, életképesebb nemzeteknek tulajdonították. Mindent összevetve: Marx és Engels nem dolgozott ki olyan elméletet, mely a nemzeti és a nemzetiségi kérdés vonatkozásában szervesen egyesítette volna az antropológiát, ontológiát és a társadalompolitikát. Lenin e társadalmi fejlődést központba helyező stratégiai-taktikai elképzelést vette át. Lényeges, hogy a nemzeti-nemzetiségi kérdés rendezésére kidolgozott elveit Kelet-Közép-Európa viszonyaira és a gyarmati rendszer elleni harc sajátos történelmi körülményeire alkalmazta. Éppen ezért Leninnél fel sem merült a történelmi és a történelmietlen nemzet fogalma.

Marx emberfelfogásától elválaszthatatlan az elnyomás minden formájának megszüntetése; a politikai emancipációra és az emberi emancipációra minden olyan közösség igényt tarthat, mely előnytelen, nembeli lényegétől idegen helyzetet foglal el a társadalmi struktúrában. Csak közbevetően említem, mivel ebben az írásban elemzésére nem térhetek ki, hogy Herder a kultúrlényé levést, a nembeli képességek kifejlesztését a nyelvi és kultúrközösségi együttlétben tettelezte. Igaz, Herder nem volt tekintettel a társadalmi elidegenedés megszüntetésére, a munka felszabadítására. Ezért Herder alapvető felismerése a marxi antropológia alapján válhat a korszerű nemzet- és nemzetiségelmélet szerves részévé.

Az emberi nem fejlődése nem egyéb, mint az emberi lényeg fokozatos megvalósítása. Az egyén képességeinek kibontakoztatása nem „tisza társadalmi közeg”-ben történik, hanem közösségekben, családban, kiscsoportban, nemzetben vagy nemzetiségben. Megkerülhetetlen az egyéni, a sajátos és a nembeli együttlétezése a társadalmi szférában. Az egyén nyelvi és kulturális közösségében találja meg azt a társadalmi közeget, amelytől függetlenül nem lehet ember „általában”. Erre hivatkozni azért szükséges, mert a nemzeti és nemzetiségi jelleg megőrzése társadalmilag szilárdabbnak és tartósabbnak bizonyult az osztályviszonyok változásánál. A lezajlott újkori forradalmak — részben a politikai komunitást megteremtő polgári forradalmak, s leginkább a szocialista forradalmak — gyökeresen átalakították a társadalmi szerkezetet, az együttélés nemzeti és nemzetiségi jellegét azonban megszüntetni nem tudták. Az új, fejlett társadalmi struktúrában továbbra is alapvető probléma maradt a nemzetiségek emberi és politikai emancipációja.

Mindezt azért írom, mert Tóth Sándornak a fiatal Marx eszmerendszeréről írt tanulmányaiban is „rölkun van szó”. Minden olyan írás, könyv, esszé, amely magas tudományos szinten és tárgyilagossággal elemzi Marx emberfelfogását, a korszerű nemzetiségelmélet kidolgozásának előmunkálataihoz járul hozzá.

A NAGY FEJEDELEM

Ő, a keveset tanulható,
s deákul csak férfikorában tudó,
(bár Erdélyországban akkor
a maga-rendű gyermekek
már aznyelven köszöntöttek ünnepekor
 rokont, jószomszédot);
Ő, Ő, az árulónak mondatott,
s megnótáztatott,
„az sárkányfogak elől“
 törökhöz menekült,
és visszatérve fejedelmi székbe került
hadvezér, országgondozó gazda,
(akinek kezdetben
még száz tallérnyi kölcsönt sem adtak);
Ő, Ő, ki háborút
az alkotmány
s a vallásszabadság
 jelszava alatt viselt,
s idejéből, erejéből telt
(a barbár és a művelt világ határain)
építésre, könyvszerzésre, könyvnyomtatásra,
 iskolaalapításra,
(lévén közben önmaga íródeákja)
itt, hol parasztot
 s urat kellett buzdítani,
 egyaránt vigasztalni,
mert jaj, jaj, szegénység,
 setétség vala,
(és pusztultunk benne annyiféle akarattal);
hozál idegen tanítót csengő-pénzen,
küldéd az ifjakat messziföldre
valamit tanulni
 s a tudást hazahozni!

Világot gyújtottál ésszel, gonddal
— summásként izzadva
 országod gazdaggá tetted
Bethlen Gábor
 Nagy Fejedelem

„Mi, Bethlen Gábor...”

Drámarészlet

A dráma időkeretét alkotó huszonhat esztendő egy izig-vérig erdélyi ember pályáivá, Bethlen Gábor a semmiből — a névtelen, vagyontalan árvaságból, egyéni és társadalmi mélypontról indulva — teremti meg magát: a Fejedelmet.

Nem azt idézzük fel, mit tett fejedelemsége idején, hanem inkább arra keressük a választ, milyen motivációi lehettek tetteinek, s melyek voltak azok az első látásra lehetetlennek tűnő körülmények, amelyek között ő mégis módot talált az építő cselekvésre, amelyek között a szolgálatra elhivatott.

Magánélet, magánérdek, egyéni boldogság, sőt olykor jó híre-becsülete feláldozása árán, a „csak” közéleti létforma vállalása tette, hogy négyszáz év után is közöttünk él s élnek utódai — *általa*.

II. FELVONÁS

1. kép

(Történik Temesvár várában 1613-ban, Bethlen szállásán.)

AJTÓNALLÓ: Géczi András hajdúkaptány uram érkezett e minutában Váradról.

BETHLEN (meglepődve, de örömmel): Vezesd be máris. Ó, ha megadná az az ég, hogy Géczit a fejedelem az ügyben küldi, amivel én is a futárt. Bár a bölcsesség istene helyreállatá ragyogó esztét! — Drága barátom, testvérem, gyermekem, uram és társam ebben a tépett hazában, ha dicső neved újból zászlómra írhatom...

(Géczi jön be, kezében egy bőrszák.)

GÉCZI: Engedje meg, Felség, hogy lába elé boruljak, és kívánjam az ég áldását életére. (Mélyen meghajol.)

BETHLEN: Isten hozta kegyelmét, kaptány uram. De lábam elé ne boruljon — nem vagyok én próféta, se szent. S a cím sem engem illet, még ha a török híreszteli is. Felséges a fejedelem, kitől érkezett. Inkább mondja, mit hozott tőle nekem?

GÉCZI: Egy olyan ajándékot, minél kedvesebbet nagyságod még nem kapott, de hogy tőle-é ez az ajándék, vagy sem — erre nehéz felelni, mert hát az övé volt, mit hozék, s most az is, meg nem is. És nem ő küldi — magam vettem s hoztam nagyságod lábaihoz. (Megemeli a zsákot, s Bethlen elé teszi.)

BETHLEN (gyanakodva figyel Géczit): Beszéljen világosabban, Géczi uram.

GÉCZI: Nézze meg nagyságod, mit rejt a zsák, s az létszen egyenes beszéd.

(Bethlen int Gergőnek, hogy bontsa ki a zsákot. Gergő kibontja, belenéz, meglepődik, de mintha örülne is.)

GERGŐ: A fejedelem, Báthori Gábor feje.

BETHLEN (elhűlve): Észnél vagy, Gergő?

(Gergő lassan a zsák száját lefelé fordítja, Báthori feje a földre gurul.)

BETHLEN (némán nézi a fejet, majd a körülállókat. Előbb alig hallhatóan, majd ordítva): Gyilkosok, utolsó gyilkosok... esztelen örültek. Megöltétek... megöltétek. Mindennek vége. Mik vagyunk, mit érünk mi Báthori nélkül?... Bármilyen volt, de Báthori volt. Zuhanásában is fényes csillag hazánk egén. Az országot raboltátok meg, gyilkosok.

GÉCZI: Inkább megszabadítottuk tőle az országot.

BETHLEN: Szóval te is köztük voltál, hitvány eb? Nem tudtad feledni, hogy asszonyodat megkörnyékezte. Törpe féreg! Az ő neve fényt adott homályban pislogó hazánknak, de mit mond a te neved Sztambulban, az anyám Prágában, Londonban? A Báthori név mindenütt ajánlólevelünk lehetett.

GÉCZI: Ó már régóta csak kerékkötője az ország boldogságának. S útjában állt nagyságodnak is.

BETHLEN: Tudod is te, barom, ki és mi áll az én utamban!? Mindkét karom odaadnám, ha fel tudnám támasztani. Katonák! Ezt a gazembert vasra verjétek!

(Katonák jönnek be, elveszik Géczi fegyvereit, őt megkötözik.)

GÉCZI (felháborodva, méltatlankodva): Engem veret vasra, aki az országnak

szabadulást, nagyságodnak a legnagyobb jótéteményt...

BETHLEN: Vigyétek a gyalázatost, mert saját kezemmel oltom ki hitvány életét.

(A katonák kiviszik Géczit. Bethlen homlokával nekidől a falnak, zokogás rázza.)

GERGŐ (egy ideig várja, hogy Bethlen csillapodjék): Ha nagyságod jónak látja, elrendezem, hogy ősei sásfészkében, Nyírbátorban illőn felravatalozzák.

BETHLEN (jóváhagyóan bólint): Húzzák meg az összes harangokat, gyászszalagot minden lobogóra, száz tarack száz lövéssel adja meg a végtisztességet.

GERGŐ: Megértettem.

BETHLEN: Gyászhintót is keress, azon vigyétek ősei porladó csontjai mellé. Hűgát, Annát biztos Váradon találod. Véle együtt a kincsesládákról leltárt veszel, s gondoskods, hogy a vár egyik termében biztos helyre kerüljenek. A természet ezzel lepecsétel. (Bethlen átnyújtja gyűrűjét Gergőnek, Gergő meghajol, indul kifelé, Bethlen utánaszól:) Gergő, gyere vissza. (Bethlen asztaláról felemeli a Bibliát, kikeres benne valamit, odaadja Gergőnek) Olvasd!

GERGŐ: „És lón az Úrnak szava Jónáshoz: kelj fel, menj Ninivébe... és felkele Jónás, hogy Társisba szaladna az Úr elől. Leméne azért Jáfóba és találta ott egy hajót, amely méne Társisba. Az Úr pedig nagy szelet bocsáta a tengerre és nagy vihar lón és a hajó már-már töredezik vala. Megfélemlének azért a hajósok és kiáltának. Jónás pedig monda nékik: fogjatok meg és vessetek engem a tengerbe és megszentesedik a tenger ellenetek, mert tudom én, hogy miattam van ez a nagy vihar rajtatok... És felragadák Jónást és beveték őt a tengerbe és megszünék a tenger az ő háborgásától. Az Úr pedig egy nagy halat rendelt, hogy benyelje Jónást.”

BETHLEN (int, hogy Gergő elmehet): De nekem nincs cethalam, csak Ninivém... És most már bé kell jönnöm s fejemre tennem a koronát, melynek ágai befelé szürnek, mint dárdahegy, gyémántjai, mint parázsszemek, homlokom égetik. Másoknak az élet legnagyobb öröme a hatalom, nekem súlyos teher és fojtó aggodalom. Más mindenét adja érte — én hiába tértem ki előle... „mert nem azé, aki fut, se nem azé, aki akarja...” És nincs már Bocsakaim, se Báthorim... Ítélet alatt az ország, s ezt az ítéletet nekem kell róla elfordítanom. Bár súlyát magamra vehetném, ha már méltatlan, de elhívott szolgálaként erre rendeltettem... Rám méretett!... a Seregek Ura adjon hozzá erőt. (Bethlen úgy mondja el ezt a monológot, mint

egy töredelmes vallomást és fohászt. Kint végig zúgnak a harangok, és dörögnek az ágyúk.)

2. kép

(Történik 1616-ban Lippa mezején. A szin előterében a fejedelem sátora. Katonák szőnyegetek s néhány apró bútor darabot hordanak be. Munkájukat Gergő irányítja.)

GERGŐ: A nagy szőnyeget középre, a kisebbeket oldalt. Azt a keleti rózsást oda az ágy elé. A hátsó széket az asztal mögé... A tollak, ténta, árkus papiros a könyves társzekéren vannak, ezek máris itt legyenek... A könyveket kétoldalt, az emeletes lócákra.

ANDRÁS (útról érkezik): Adj'isten, szekretárius uram.

GERGŐ: Fogadj'isten, András. Mi hír? Urunk mikor érkezik?

ANDRÁS: A sáncokat mustálja. Bár melyik percen itt lehet. Üzent Fehérvárba, hogy a követeket is, kik érkeznek, ide küldjék, s minden országos ügyben itt keressék.

GERGŐ: Úgy nézem, jó ideig itt lesz a kancellária Lippa mezején.

ANDRÁS: Pedig jó lenne mielőbb átessen ezen, mint a gennyes tályog kimetszésén. Dehát őkegyelme rohamot nem engedélyez, emberre sem enged lövetni, csak a tüzereknek hagyja, hogy rontsák a falakat. Ezt is csak ott, ahol nem állnak védők.

GERGŐ: Ezen ne csodálkozz. Ők is véreink.

ANDRÁS: Ők nem gondolják rólunk ugyanezt. Ki-kitörnek a mezőre, s úgy aprítanak, mintha a török mi lennénk. Mondják is, hogy már csak a turbán hiányzik a fejünkről, s Urunkkal együtt árulók vagyunk. Az én paraszti eszemet mindenképp meghaladja, ami itt folyik. Ha már annyira kell a töröknek Lippa, vette volna be ő, hogy ne minket szidna az ország. De őkegyelme visszaküldte Temesvárra a basa segédcsapatait. Még vigyázokat se hagyhattak itt. Urunk azt üzente Deák Mehmednek, üljön nyugodtan a Bega-parti füzek alatt. Két hét múlva jöhet, akkor megkapja Lippa kulcsait. Ki érti ezt?

GERGŐ: Mit tudsz te ehhez, András?

ANDRÁS: Csak annyit, hogy a sereg s a nép előtt ez nincs Urunk dicséretire.

GERGŐ: S az kinek volna dicséretire meg üdvösségre, ha Lippát a török venné meg? Akkora étvágyat kapna, hogy aztán Kolozsvárig s Váradig se lakna jól. Így ígéretet tett urunknak, ha Lip-

pát megkapja, az ország többi részéből kitakarodik.

SÁTORÓR (*beszól Gergőéknek*): A fejedelem!

(*Belép Bethlen; András, Gergő tisztelgnek.*)

BETHLEN: Keresett valaki?

SÁTORÓR: Engedelmevel, valami katonára van itt a várbeliek közül, és csak felségeddel hajlandó beszélni.

BETHLEN: Vezed be.

(*Gráci jön be mély alázatossággal.*)

GRÁCI: Gráci Gyurica vagyok, Felsőged legalázatosabb szolgája.

BETHLEN: Honnan jössz? Mit akarsz?

GRÁCI: A lippai várból szöktem, a keleti bátya tüzmestere vagyok, s azért jöttem, hogy a várat Felsőged kezére adjam.

BETHLEN: A várat? Te, az én kezemre?

GRÁCI: Igen. Solymosból indul egy titkos alagút. Bejáratát csak én ismerem. Megmutatom. Óra leforgása alatt akár ezer katonát is bejuttathat a várba Felsőged, észrevétlenül.

BETHLEN: Hogy jutott eszedbe, hogy ezzel a tervvel hozzám gyere?

GRÁCI: A haza szolgálatjára kívántam tenni.

BETHLEN: S uradat, Keresztesit, elárultad?

GRÁCI: Ő és az egész várnép gyalázza Felsőgedet. Azt mondják, eladott minket a töröknek, meg hogy áruló.

BETHLEN: S te miből gondoltad, hogy nem igaz, amit rólam mondanak?

GRÁCI (*zavarba jön*): Tudtam, hogy az igazság ott van, ahol... több az erő.

BETHLEN: Tehát...

GRÁCI: Keresztesi az áruló.

BETHLEN: Nem! Keresztesi tisztességgel védi a várat, amire felesküdt. Az áruló te vagy! Most visszamegy hozzá, és jelented neki, hogy elárultad.

GRÁCI (*megzavarodva*): Uram, kegyelmezz. Én csak Felsőgednek akartam... Irgalmazz! Hiszen ha visszamegyek, Keresztesi a fejemet veszi...

(*Bethlen int, hogy takarodjon.*)

BETHLEN: Legények! Ha nem megy magától, korbáccsal verjétek a várpalánkig. A mordályt a tarkójáról addig le ne vegyétek, amíg nem zörget túlna a várkapun.

(*Katonák kivonszolják Gráci.*)

GERGŐ: Felsőges Uram! Talán azt az alagutat meg kéne tudni tőle.

BETHLEN: Minek?

GERGŐ: Hamarabb befejeznénk az ostromot.

BETHLEN: Látod, épp ezt nem szabad. Tartson minél tovább, hogy a számla is nagyobb legyen, mit majd a töröknek eladók. E sárfészek árából száz kóvárat fogunk emelni. Ahmed ennyiért Bé-

cset is megvehette volna. Ma mindenki minket szid, hogy saját véreinket — quod plus est, véreink igazibb részét — irtjuk a törökért. Ha legjobb lelkiismereted szerint jó, amit teszel, ne törődj a látszattal. „Járd a magad útját, s hagyd, hogy beszéljen a világ.”

GERGŐ: Felsőges Uram! Környékbeli emberek várakoznak reggel óta, és kérésüket szeretnék előadni.

BETHLEN: Szólítsátok be őket.

AJTÓNÁLLÓ (*kikiált*): Hé, emberek, Hosszúaszóából meg Újfaluból. Jöjjenek bé.

(*Három paraszt, egy kisnemes, egy kereskedő és egy mesterember áll elő. Meghajolnak Bethlen előtt.*)

KISNEMES: A Maras balpartján levő falvakból vagyunk, Lippának adózunk, szeretnénk tudni, hogy velünk mi lesz?

I. PARASZT: Mert hát mi török kézre nem akarunk kerülni.

MESTEREMBER: Azt beszélük ugye, hogy Felsőged a várat a töröknek veszi meg, s mi akkor a helyünkön nem maradunk.

II. PARASZT: Valami kis föld meg telek kéne, amin hajlékunk legyen, hogy földönfutóvá ne kéne lennünk.

BETHLEN: És hol szeretnétek élni, jóemberek?

KERESKEDŐ: Ha lehetne, valahol itt a közelben — csak a Maras mellett, mert hát itt születünk, a szívünk idehűz.

BETHLEN (*csendes meglepéssel*): Akkor jól gondoltuk. Intettük már az ostrom előtt az illyei, piski meg dévai magisztereket, hogy titeket mint testvéreket befogadjanak, földet, telket, örökös szállást adjanak. Jóemberek, pakoljátok szekerre, miték van, s a három város közül, kinek hol tetszik, oda menjétek. Az ég vezéreljen titeket.

KÜLDÖTTEK (*kórusban*): Köszönjük jóságát, az Úr áldja meg lépteit.

(*A küldöttek távoznak.*)

BETHLEN: Szegény cselédek — hontalanul saját honukban. S ezt én tettem velük.

GERGŐ: Felsőged, de a török miatt. Avégett, hogy az ország többi részét mentse így.

BETHLEN: Ez igaz fiam, de én is voltam földönfutó. Ősi birtokunk, Iktár, ötven éve török major. Így menekült Illyébe apám is, mint ezek. Száz éve bolyongunk, visszavonulunk, egyre összebb zsugorodunk.

GERGŐ: Felsőged mondotta volt, hogy egy eszes visszavonulás hasznosabb, mint egy olyan győzelem, hol a sereg fele odavész.

BETHLEN: Igazat szólsz. Mégis szomorú vagyok.

GERGŐ: Valahogy a néppel meg a se-
reggel is meg kéne értetni, hogy mit
miért teszünk. Senki se tudja, hogy ez
nem árulás, hanem országszabadítás.
Hogy kényszerűségből ejtünk testünkön
sebet, csapoljuk vérünket. Mindezt a-
zért, hogy menekvést nyerjünk a halál-
tól. András, ki Felségedet húsz éve szol-
gálja hűséggel és ismeri — még ő sem
érti ezt a furcsa háborút.

BETHLEN: Így jó, s bár senki se értené
ötven esztendeig legalább. Neked se
mondtam volna el, de ráhízáztál magad-
tól. Megőrizd a titkot, mert ha a török
megsejti, hogy minden látszat ellenére
megcsaljuk őt, úgy járunk, mint akik
jégverésben pucéra vetkőztek. *(Elégté-
telleg méregeti Gergőt.)* Nem bánтам
meg, hogy Zarámban a Körösből ki-
mentettek.

GERGŐ: Apám s anyám után az életem
Felségednek köszönöm. Ha nem ugrat
utánam, az örvénybe fulladok.

BETHLEN: Adná az ég, hogy elholt kis-
gyerekem helyett lennél lélekbem fiam.
Úgy nézem, Wittenbergába se küldtelek
hiába.

GERGŐ: Nem ott tanultam én, amit tu-
dok, hanem Felséged oldalán. S nem-
csak abból tanultam, amit mondott.
Többet abból, amit elhallgattott.

SÁTORÓR *(harsányan örömmel)*: A vár-
ban kitűzték a fehér zászlót. A mieink
már hozzák is Keresztésit.

BETHLEN *(csalódva)*: Elég baj.
SÁTORÓR *(meglepődik Bethlen vála-
szán, azt hiszi, rosszul értette)*: Győz-
tünk! Mi győztünk, Felséges Uram.

BETHLEN: Értem, értem. Jobb lett
volna, ha még tartják magukat. De hát...
*(A Sátorőr semmit se ért, ütődötten tisz-
teleg és lelép.)* Gergő, irjad! *(Gergő ug-
rik, tollat vesz a kezébe, leül az asztal-
hoz.)* Mi, Bethlen Gábor, Erdély fejedel-
me, etcetera, etcetera... Keresztési
Pált, Lippa-vár hős kapitányát országos
szolgálatáért ezennel Torda-szék főis-
pánjává nevezzük, és a tisztséghez tar-
tozó jószágok urává tesszük. Kelt Lip-
pán anno Domini satöbbi...

(Bethlen aláírja a kinevezést.)

SÁTORÓR *(belép)*: Meghozták Kereszte-
sit. Bévezessük?

*(Bethlen bólint. Mankóra támaszkodva
belép a sebesült, csapzott Keresztési.
Bethlen eléje megy, hosszan, némán
magához öleli, majd leülteti. Keresztési
nem érti, mi történik vele.)*

BETHLEN *(a Sátorórhöz)*: Oldjátok el,
fegyvereit adjátok vissza. *(Keresztésihez)*
Úgy számoltam, hogy hosszabban kitart
kegyelmed. Jó lett volna.

KERESZTESI: Kinek?

BETHLEN: Nem a töröknek, hanem
ennek a két *(nyomatékosan)* „ellenség-
nek”, akik itt ülnek most egymással
szemben. S valamennyiünknek, akik élni
akarunk két tűz között.

KERESZTESI: Nem értem Felségedet.

BETHLEN: Nem is könnyű megérteni,
mert okosan élni sem könnyű itt, pedig
„mirajtunk, erdélyieken történt ez meg”
és még sok hasonló dolog. Sokan csak
későre értették meg eszenciáját, de fő,
hogy megtörtént.

KERESZTESI: Mi csak azt tettük, ami-
re felesküdtünk: védtük a várat. De
élés meg lőszer nélkül voltunk már egy
hete. Tovább nem lehetett.

BETHLEN: Titkon küldenem kellett
volna kegyelmeteknek lisztet, szalonnát
meg puskaport.

KERESZTESI *(azt hiszi, nem jól értet-
te)*: Nekünk?

BETHLEN *(bólint)*: Így is köszönöm ke-
gyelmednek, amit a tisztességért, vitéz-
ségért tett.

KERESZTESI *(hüledezik, semmit sem
ért)*: Mielőtt bármit tenne velem Felsé-
ged, engedje meg, hogy az ostrom alatt
elholt feleségemet eltemessem, s lá-
nyaimtól búcsút vehessek.

BETHLEN: Vegyen anyi embert maga
mellé kegyelmed, ahányra szüksége van,
s mindent rendezzen el. Várnagyával
irassa össze, mit vesztett vérben, jószág-
ban, épületben az ostrom alatt, s tizzel
szorozza be. Kelletik az elszámoláshoz.
Vitézeinek adjon kitüntetést, s melyik
hol kíván, ott kapjon birtokot.

KERESZTESI: Én ezt hogy tegyem?
Nincs hozzá kompetenciám. Senki, sem-
mi vagyok.

BETHLEN *(átnyújtja Keresztésinek a ki-
nevezést)*: A fejedelem akaratjából. Ke-
gyelmed e perctől Torda-szék főispánja.
Így hát van titulusa, és amit mondtam,
törvény szerint cselekedheti.

*(Keresztési zavartan néz Bethlenre, meg-
próbál felállni. Két katona melléje ug-
rik, felemeli.)*

KERESZTESI *(megrendülten)*: Bethlen
Gábor... nagyságos fejedelem.

*(Bethlen odalép tábori tékájához, kanná-
ból bort tölt két serlegbe, egyiket Ke-
resztési kezébe adja. A távolban haran-
gok zúgnak.)*

A békére... és a halottakért.

BETHLEN: Halottainkat eltemetjük
tisztességgel... Az élőknek pedig to-
vább kell élniük, nagy akarással, ahogy
lehet.

(Lassan elsötétedik a szín.)

„Ablakok” és „ellenablakok”

Vajon hol és hogyan kezdődik — majd folytatódik — egy kifejezési forma egyéni világgá szerveződése? Vajon nem arrafelé és olyanféleképpen, mint ahogyan fogantatásától kezdve az egyszerű emberi életjel-adás válhat közkinccset jelentő nyelvezetté vagy e nyelvezetet gyarapítóvá? Vagy ahogyan az önkifejezés mindennapi vágyai, jelenségei kevésbé mindennapi módon művészi jelleget ölthetnek? Vajon nem az lesz-e az egyszerű életjel és közkinccset képviselő nyelvezet, a köznap-i önkifejezés és a művészi minőségű kifejezés között a hasonló megkülönböztető jegy, hogy mindkét esetben elszórt jelek helyett már a jelek rendszerré szerveződésével találkozunk?

Kopacz Mária rézkarcainak, grafikáinak közegébe kerülve ilyen és hasonló gondolatok rohannak meg. Felismeréseket kínál az eleven élmény. Például azt, hogy egy-egy alkalommal, egy-egy rajz, hangzat vagy írás esetében lehet szó véletlenszerűen műalkotás-látszatról, eredetiség benyomását keltő kifejezési formákról — akár egy megdöbbentő gyermekrajz esetében, „vak tyúk is talál szemet” alapon —, de amennyiben valóságos művek valóságos sorozatával állunk szemben, annyiban közeledünk az egyszerű véletlen meghaladásához, a törvényszerűhöz. A valóban eredeti mű nem lehet egyszerű találat, „szerencse”, külső feltételek sikeres összjátéka; *conditio sine qua non*ja az, hogy sorozat, folyamat darabja csupán, hogy egy alkotó ember szüntelen, szívós, következetes keresésének, küzdelmének nyomhálózata. A sorozatszerűség, a szövevényjelleg speciális, művészi *organizáció*. Magában rejt egy konkrét, ismételtelen életút vállalását; az emberrel vele született korszakhoz, körülményeihez, adottságaihoz való viszonyrendszer alakító alakulását. Ugyanakkor ez, az így nagyon is egyszemélyi mű, művek sora, a mögöttük, bennük lakozó sorssal együtt — amely immár szinte eszközzé transzformálódik —, kibontakozó egyedi művtalában hordozza, hordozhatja az egyetemes kultúrába való beépülés — esetleg továbbépítés — jegyeit, nagyon sokszor csupán jóval később regisztrálható módon. S ez, az eleven művészi világgá szerveződés, a véletlen meghaladása elsőként talán éppen abban mutatkozik, hogy az egyes darabok, az egyes jelek nem állnak elszigetelten, önmagukban, hanem még egyediségükben is összefüggő jelrendszer részeként funkcionálnak. Elszórt téglák helyett épülettel állunk szemben — illetve, ami ennél többnek látszik: építkezéssel.

Kopacz Mária világában különös „tájak”, „intérieur”-ök, „emberek”, „állatok”, „tárgyak”, „élőlények” fogadnak minket. S főként: mindezek idézőjelbe kívánkoznak. Hiszen például a „táj”, amely ősi megállapodások értelmében az embert körülvevő természeti környezetet jelenti, az „odakint”-et, és az „intérieur”, amely ezzel szemben a szobabelsőt, az „idebent”-et testesíti meg, a művésznek képein furfangos módon egymásbaburjándzik. Vagyis nincs kifejezett külső táj, de nemigen találunk egyértelműen lakás belsejének tekinthető részletet sem. Leggyakoribb az a kopaczmáriás alaphelyzet, amikor a hallgatólagos megegyezés szerinti „bensőséges” világ kitáruul, átnő, átúszik, átmosódik a „kinti”-be, avagy az, amikor fordítva történik ugyanez: a külső dolgok, lények, jelenségek törnek be, kúsznak át — az elméletileg „elválasztó” — falakon. Vagyis voltaképpen a „falak” szűnnek meg, minősülnek át ezeken a képeken s a képekben megjelenített szemléletben. Erre a látásmódra éppen úgy jellemző, ha azt mondjuk: falak nélküli világot vetít elénk, mintha azt állítjuk: mindenütt-fallal bekerített helyek sorozatát idézi. Viszszaterő motívumként találkozhatszunk például a „fal” üvegfal-változatainak gazdag skálájával: üvegburával, áttetsző dobozzal, ablakkal — kicsiben: szemüveggel — stb. (*Sötétedik, Az utazás, Fata morgana, A nyugati ablak anyyala, Léda, Február, A fal, A vendég*). S ha mindezekben a „fal” megszokott szerepéhez képest mintha „ellenfal” formájában jelenne meg — hiszen kizárás helyett beenged; eltakarás helyett kitekintést biztosít —, akkor joggal társulhatnak mindezek mellé azok a művészi természetükben teljesen hasonló jellegű mozzanatok, jelenségek, amelyek szintén a kül- és belvilág elválasztása folytonosságának megszakadását jelentik, s

szintén kedves, ismétlődő elemekként tűnnek fel: a rés, a lyuk, a repedés, a szakadás, a háló stb. (A fentiekre utalhatunk ismét, s a *Repedések a nagyváros falán*, *Fehér éjszakák ege*, *Az üzenet*, *A domb* című darabokra.) Méltó rokona lehet mindezeknek a szintén gyakori léggömb — mely már önmagában is a szabadon áramló levegő egy önkényesen körülkerített, mesterségesen elhatárolt, birtokba vett részlete — vagy a létra, a felhő, a madárszárny. Valamennyin áttetszik a „külső”, a „természeti” világ, miközben önmaguk egyféle „benső” teret jelenítenek meg. Akárcsak a táj szabad levegője, tenyésző birodalma és a szoba zártága, mesterségesen létrehozott környezete közötti különbség esetében, itt is: a szabályozatlan, a „légnemű” közeg fonódik össze a szabályozottal, a „szilárd”-dal. A létra is jó példa lehet erre a sajátosan kettős természetre. Fogható, célszerűen létrehozott tárgy, de lényegéhez tartozik az, hogy fokai között maga a behatárolhatatlan végtelenség dereng át, feladata éppen ennek valamiféle áthidalása. (Külön „témává” nő Kopacz Márianál: *Tizenkét létrafok*.) Hasonló szerepű és jellegű a szintén többször előforduló kerítés, lécsor, amely egyszerre osztja meg a láthatárt, és teszi bizonytalanná az „odakint”-re vagy az „idebent”-re tartozást.

S ha ily módon elsősorban a „tárgyak” különös szerepét állítottuk homlok-térbe, akkor most joggal tehetjük fel a kérdést: ilyenfajta, bizonytalan határu külső-belső térben mi a helyzet az „élőlényekkel”? Már a madárszárny megemlé-tésekor felvetődhetett az állatok — például a szintén állandó motívumként szereplő madarak, galambok — sajtósága jellege. Mindig kiemelt, hangsúlyozott tény-ként jelenik meg az, hogy repülni, lebegni képesek. Ugyanakkor viszont mind-untalan éppen ez az elidegeníthetetlen tulajdonságuk az, ami meg is kérdőjelező-dik, hiszen a szárnyuk sokszor szétfoszló, sőt — már textiliákra emlékeztetően — elrongyolt, lyukas. Az is a szárnyalással ellentétes képzeteket sugall, amikor például egy emberi fejben bukkan fel a galamb (*Február*), s még kifejezettebben akkor, amikor a madarak felfüggesztve, zsinóron lógnak, mint élettelen tárgyak (*Léda*). Akárcsak az előtte említett példánál: a madárszárnyon áttetsző táj eseté-ben, avagy akkor, amikor egy hattyút — a megszokott és hozzá asszociált kecses tavon-ringatózás helyett — lavórban helyez el, éppen az „elidegeníthetetlen” ma-dártulajdonságokat idegeníti el, s így a „madarak” ismert, köznapi fogalmát mű-vészeti önkénnyel holmi „ellenmadár” elképzelésével egészíti ki. Ezt láthatjuk a többi állatnál: lepkénél, macskánál, rókánál is; s azt is megfigyelhetjük, hogy a Kopacz Mária-féle világban a növények felbukkanását is ez a fajta, kettős ter-mészetűnek nevezhető létezés jellemzi. Mert legyen az róza, alma vagy repkény, úgy őrzi meg természeti mivolta tenyészetszerűségét, hogy ugyanakkor művi, mes-terséges, dekoráció jellegűvé is válik a képeken (*A béke hírnöke*, *Hyde Park*, *Re-pedések a nagyváros falán*, *A nyugati ablak anygala*, *A hetedik emelet*, *Tizenkét létrafok*). Mintegy „növényekkel” és „ellennövényekkel” találkozunk.

Hol és hogyan jelenik meg mindezek között az ember? Akár az eddigi uta-lások alapján is felviláncolhat: egybeoldódik a „táj”-jal, illetve az „intérier”-rel, a különös természetű „tárgyakkal”, „állatokkal”, „növényekkel”. Hiszen említettük: láthatunk galambot az ember fejében, s kiegészíthetjük ezt azzal, hogy Kopacz Mária emberfigurái — éppúgy, mint tárgyai vagy állatai — nagyon sokszor maguk is áttetszőek, akárha ablakok lennének, átlátszik rajtuk a mögöttük lévő táj, tárgy, fa, felhő. Felfokozza ezt a sajtóságos ember—környezet egymással átítatódását az, hogy ezek az alakok hangsúlyozottan bábuserűek, fejük gömb, igen gyakran lég-gömbre emlékeztetően — amit többféle módon még kiemel, aláhúz. Például *Rómeó és Júliája* egy-egy üvegharang mögül néz a világba, mintegy magukon-viselt spe-ciális „ablak”-ként. Kényelmek „körültekintést” biztosít ez az átlátszó burok, de egyfajta légmentes elzártságot, környezettől elhatároló válaszfalat is jelöl. S ehhez a fejre-szerelt burárhoz hasonló szerepet játszik másutt az, hogy vasúti kocsi ablaka mögül pillant ki egy emberfigurája, feltűnő „kihajolni tilos” táblával, mindezt szintén üveg alá, asztalra helyezve, felfüggesztve; avagy az is, amikor szekrény-ben, dobozban, ketrecben, kirakatban stb. helyezkednek el alakjai (*Az utazás*, *A nászút*, *Utazás Elvirával* stb.). Ezek az emberek tér- és időbeli helyzetük alapján csakúgy, mint a képek felépítésében elfoglalt helyük alapján, kifejezetten vagy átvitt értelemben: utaznak, repülnek, lebegnek, kocsiznak, villamosoznak stb. Hol éppen megérkeznek, hol pedig indulni készülnek — valamiféle átmenetet élnek —, s mindenképpen bizonyos várakozó járatlanság színezi idézőjelbe kívánczoló jelenlétüket. Ez a „jelenlét” az, ami hangsúlyt kap, középpontba kerül.

Jelenlét — de hogyan?

Kopacz Mária különös emberfigurái ezerféle módon elszakíthatatlanok sa-játos környezetüktől. Mindig, egyszerre, „kilógnak” belőle és ugyanakkor össze-szővődnek vele. Akár mint a *földreszállás pillanatánál* vagy a már idézett *Rómeó és Júliánál*: mintha más világból pottyantak volna adott helyzetükbe, a kívülálló,

udvariasan mosolygó vagy közönyös idegen szituációjában állnak ott, ahová éppen kerültek. Nem e világból valóak — vagy inkább a világ az, ami nem az övék? Akár így, akár úgy — a művész ezt a hiátust nagyítja fel merészen, s főként, még elementárisabban, ennek áthidalásait. Az élettelen élővé szerveződési, szervezési lehetőségeit, kísérleteit; az össze-nem-illő összeillesztési, harmóniába foglaló igyekezetét gyűjti, óvja, építi — kegyetlenséget és résztvevő megindultságot egyesítő, vakmerő módon. Mindennek sajátos grafikai megjelenítése lesz az a teremtett világ, amelyben az ember — például — hangsúlyozott „kivülállóságával” együtt (amelyet „belülállóságnak” is nevezhetünk, a lényegen nem változtat) különös módon hasonul „tárgyi”, „természeti” (állati, növényi stb.) világához. Egyrészt csupán sajátosság, bábuszerű része ennek. Ugyanakkor viszont voltaképpen mindezeket a „tárgyi”, „természeti” (állati, növényi stb.) vonatkozásokat hasonítja önmagához, kikölcsonözve, a maga módján kisajátítva (akár például az egyszerű, köznapi, utcai ruhát, cipőt viselő bábuszerű lény nyakszirtjéhez erősített madárlepkeszárny esetében stb.). Egymásbaburjándzást említettünk írásunk kezdetén. Ez, a növényi élet szívós megkapaszkodását idéző kifejezés itt sokféle, ezerarcú átvitt értelemmel társul. A sokszor víziókkal társítható képek olyan szokatlan, bizarr együtteseket rögzítenek, amelyek mind a legtermészetesebb és legmesterkélebb elemek, jelek közös — egyszerre meghatározó és ironikus — rendszerré szövődései. Holmi, sziklán megkapaszkodó, mostoha létfeltételei között groteszk alakzattá formálódó palántára emlékeztethet a képek látomásainak egységes közege. Ugyanakkor az élni-akarási és életképességi olyanféle gazdagságát sorakoztatja fel, amely egy eddig méltatlanul említés nélkül hagyott fogalmat: a *játék* mindig újjászülető pazar változatosságát, oktanulani is macacs, találékony örömforrásait idézi.

Akár az *Elfelejtett játékok* joggal eszünkbe juttathatja: mind a felsorolt jelek, tájak, szobabelsők, tárgyak, egyebek — még az emberek is — tekinthetők egyfajta „játék”-nak, de ugyanúgy megfordítva is kezelhetők. Drámai kérdések fogalmazódnak meg játékosan, s különös paradoxon gyanánt ez utóbbi mód biztosítja komolyságukat, sőt: szavahihetőségüket. Kopacz Mária képeinek jelei nem jelképek — többek: egy művészi jelrendszer részei. S ez az egyéni jelekből szőtt világ szerves egészévé növekedve egy eredeti művészi rend — véletlenül keletkező, törvényekhez közelítő — életét éli, teremt.

Széles Klára

Véleményem szerint...

Még az év elején *A Hét* foglalkozott a hazai magyar orientalisztikával, s felsorolta egykori jelentősebb keletkutatóinkat. A sor Franyó Zoltánnal fejeződött be. Megkíséreltem folytatni a felsorolást: kik a mai magyar orientalisták nálunk? Egyetlen nevet sem tudtam fölhasználni; eszembe jutott ugyan szegény Jakabos Ödön, aki néhány évvel ezelőtt eljutott Dardzsilingbe, de ő meghalt, mielőtt még kibontakozhatott, írhatott volna. Bodor András, Csetri Elek, Ferenczi István, Ferenczi Géza bizonyos vonatkozásban foglalkoznak alkalmanként egyes keleti népek, országok, nagyobb tájegységek történelmével, ha egyéb foglalatosságuk szükségessé teszi, de egyikük sem tekinthető — alapfoglalkozás szerint — orientalistának. Megtudtam továbbá, hogy élt köztünk egy fiatal nyelvész, aki feltűnt keleti nyelvet ismert, s említették, hogy egy kolozsvári fiatal tanár tud és tanít (a szabadegyetemen) japánul. Ennyi az egész.

Nincs tehát turkológusunk, sem sinológusunk, nem ismeri közülünk senki a perzsa, az arab nyelvet, nem akad képzett hebraistánk, akik pedig a sumér rokonságot vallatják, nem tudnak sumérul.

Ennyi baj legyen — vethetik ellenem. Minek ismerni holt nyelveket, tőlünk sok ezer kilométerre élő népek múltját? Akad elég szanszkrit nyelvész vagy Indokína-szakértő a nagy népek fiai között, s ha emez országokról van szó, ha ott történik valami, átvesszük a világlapok írásait. Különbösen is, vannak nagyobb gondjaink, égetőbb kérdéseink.

Föl lehet így is tenni a kérdést, mégis vallom, hogy ez a fajta megközelítés felületes és — önszonkító. Ellentmond eddigi hagyományainknak, földrajzi helyzetünknek, történelmi szerepünknek. Erdély területén a Dés melletti Kozárvártól és a Beszterce vidéki Galactól Rapsonné várán és az Űz völgyén át le az Ojtoziszorosig, Uzonig és Uzonkáig valaha szép számmal éltek úzok, besenyők, kunok; később zsidók, örmények telepedtek le nálunk, a török uralom idején pedig még szorosabb kapcsolatba kerülünk a Kelettel. Ezt a tényt nem lehet megkerülni, semmisnek nyilvánítani.

Nem is tagadtuk soha. Sok évszázaddal ezelőtt már jelentős államférfiak, diplomaták, fejedelmek, hadvezérek járták Kelet országait, gondoljunk csak Borsos Tamásra, Bethlen Gáborra, Kemény Jánosra, s irtak máig is jelentős leveleket, emlékiratokat, jelentéseket onnan; a közvélemény azonban csak Mikes Kelemenről, Kőrösi Csomáról, Baktay Ervinről, Franyó Zoltánról, esetleg Antalffyról tud, holott például a kolozsvári Kakass István már háromszáz évvel ezelőtt Oroszországon át Perzsiába indult (sajnos, útközben meghalt), részt vett Zichy gróf közép-ázsiai expedíciójában a század elején a kolozsvári Szádeczky-Kardoss, és tucatnyi keleti nyelvet beszélt a székelly Bálint, és kiváló orientalista volt Thorma Zsófia, a két háború között pedig éveket töltött Mandzsúriában Babos Gábor. Franyó Zoltán tehát, amikor eredetiből fordított arab vagy perzsa költőket, régi hagyományt folytatott, sajnos azonban — egyelőre — nincs követője.

Világos, hogy régészettünk és történettudományunk, néprajzunk vagy nyelv-tudományunk nem nélkülözheti a keleti kultúrák ismeretét. De még építészetünk sem. Jól tudta ezt Kós Károly, amikor — a század elején — törökországi tanulmányútra indult. Mindezek mellé: történelmi tény, mi magunk is keletről jöttünk. Kell-e ennél fontosabb érv? Annak bizonyítására, hogy „nem élhetünk meg“ átvett írásokból; keleti múltunk ügyében a mi turkológusaink vagy hebraistáink mondhatnak érdemlegesen, a keleti népek mai irodalmát vagy filozófiáját eredetiből fordítsák le a mi orientalista műveltségű írónk, történészeink, nyelvészeink, bölcselőink, néprajzosaink. A marxista történetírás régóta hangoztatja, hogy történelemszemléletünk, de egész tudományos életünk egyoldalú Európá-centrizmusát el kell vetnünk, és illik figyelmünket Délre, Keletre kiterjesztenünk. Így van, de ez számunkra elképzelhetetlen, megvalósíthatatlan, ha hazai magyar orientalisztikánk tovább hanyatlik.

A keleti tudományok azonban csak egyik ágát alkotják egy szélesebb kérdéskörnek. Vegyünk szemügyre egy másik vonulatot — a túlsó végletet, ha úgy tetszik —, s tegyük föl a kérdést: a legújabb természettudományoknak vannak-e művelői közöttünk? Hány agysebészünk, kristálymérnökünk, mikroprocesz-szor-szakértőnk, marketing-specialistánk van, és akadnak-e hangmérnökeink, atom-energia-szakértőink, szolgálnak-e magyarok a folyami és tengeri hajózásban, halászatban, polgári repülésnél, kerültek-e ki sorainkból elegendő számban genetikuskok, kibernetikusok, ichthyológusok, meteorológusok?

Ismeretes, hogy statisztikánk nemigen kényeztetni el a közvéleményt adatok tömegével, e kérdéseinkre vonatkozó számokkal pedig különösképp nem. Eszerint hát nem áll módunkban pontos kimutatásokkal szolgálni, de tájékozási pontjaink mégis vannak. Nem vitás, az említett s a modern tudományosság és műszakiség más területein magyar szakemberek is működnek. Az összes magyar lapok szerkesztői tudják azonban, hogy milyen nehéz például bizonyos tudomány-ágak művelői közt olyan magyar szakembert találni, aki anyanyelvén tudjon írni. Az is széles körben ismert, hogy főként az olyan főiskolákon, fakultásokon, ahol nem tanítanak magyar nyelven, a magyar tanárok utánpótlása sincs megoldva. Ez mondható nagyjából a tudományos kutatóintézetekre, kísérleti állomásokra is.

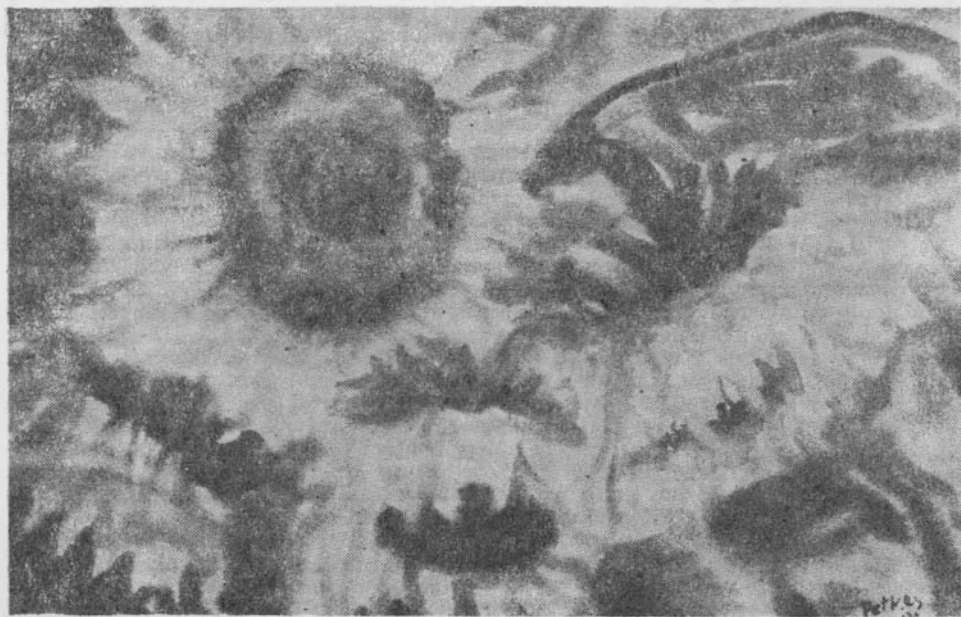
Menjünk tovább. Az olvasók például elvárják — és joggal —, hogy a jelentősebb újságok, folyóiratok nagyobb földrajzi tájegységeként vagy etnikai tömböknél (arab világ, Távol-Kelet, Fekete Afrika) járatos, képzett, jól tájékozott szakértőket szólaltassanak meg. Ha azonban mi csupán más nyelven író szakemberek tollából közlünk tanulmányokat, azokból kimaradnak a saját szempontjaink. Engem például mint egy nemzetiség fiát — legyen szó bármelyik országról — nagyon is érdekel, milyen ott a nemzetiségi megoszlás, hogyan alakul az etnikai, faji kisebbségek sorsa. Mióta például megtudtam, hogy Iránban az irániak a lakosságnak csupán 49%-át alkotják, azóta másképp látom e közép-keleti ország rége óta tartó vajdását.

Az csak érthető, hogy Belső-Ázsia vagy a Kaukázus, ahol egykor őseink feltehetőleg éltek, különösen érdekel bennünket, de ugyanúgy föltehetjük a kérdést: miért tudunk mi oly keveset Japánról, Indonéziáról, Nigériáról vagy Malgasról? Fáj nekünk, hogy a franciák, angolok keveset tudnak rólunk, de mi sem vagyunk jobbak a Deákné vásznánál, ha a tőlünk délre vagy keletre eső államokról van

szó. Ha azonban volnának orientalistáink, Afrika-szakértőink, azok szakcikkekben, könyvekben, iskolákban, szabadegyetemeken beszámolhatnának kutatásaikról, tapasztalataikról, előadó körutakat tarthatnának, mint nemrég Jakabos, s oszthatnák a homályt, tudatlanságot, jó irányban módosíthatnák tájékozódásunkat. Nem szólva arról, hogy Kelet bölcselete, irodalma, nyelv- és orvostudománya, de sok-sok műszaki újítása is milyen termékenyítőleg hatna tudományos életünkre éppen úgy, mint építkezésünkre, testkultúránkra vagy képzőművészetünkre. Ehelyett azonban csak kuriózumokról tudunk, a kínai akupunktúráról, a japán birkózásról, a hindu jógázásról, de hogy az ind filozófia milyen gazdag, arról fogalmunk sincs; úgy nagyjából sejtjük, hogy Japán például igen-igen fejlett ország, van Toshiba kettőfonunk, láttunk Toyota kocsit, de azt már nagyon kevesen tudják, hogy a felkelő nap országának népzenejében éppúgy jelen van a pentatónia, mint a miénkben, s a Kodály-féle zenepedagógia iránt leginkább a japánok érdeklődnek.

Amikor mindezekről írok, azt szeretném hangsúlyozni, hogy egy átfogó jellegű kultúrának a tudományos és a műszaki élet „perem“-ágazataira, ritkaságaira is szüksége van ahhoz, hogy gazdagon kibontakozhassék, hogy a kor, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom minden irányú igényeinek megfeleljen. Ez elvi kérdés, ez művelődéspolitikai alapállás. A kultúra ugyanis sajátos struktúra. Ha bármelyik ága senyved, akármelyik része fogyatékos, az kihat az egészre, kedvezőtlenül befolyásolja más részek, elemek fejlődését is. Nekünk mint olyan nemzeti-ségnek, amely szétszórtan, távol a fővárostól és főként vidéken él, amúgy is nehéz lépést tartanunk a világ s az ország műszaki, tudományos, kulturális haladásával, és ez még nehezebb lesz, ha bizonyos tudományoktól, foglalkozásoktól, nyelvek művelésétől is távol maradunk.

Herdingustás

Petkes József: Napraforgók

Hova megy a táncház/Kaláka?

Az itt-ott már jelentkező válságtünetek irányították rá a figyelmet a táncház- és Kaláka-jelenségre. Élesen szembenálló nézetek csapnak össze, egyelőre inkább csak a szóbeliség rejtett pászmáján, de szórványosan már a sajtóban is. Úgy tűnik, egy igen bonyolult jelenség nagykorúsodási válságának vagyunk szemtanúi. Mindenképpen a nagykorúsodás jele, ha már nemcsak a pró vagy kontra állásfoglalásokról, nemcsak erkölcsi-magatartási kérdésekről, hanem az önerőből létrehozott, illetve a rendelkezésre álló intézményi formákból „megerőszakolt” keretekről és a kereteket szentesítő „teoretizálási” kísérletekről is vita folyik.

Tudatában vagyunk annak, hogy a téma nagyfokú nemzetiségi-történeti megterheltsége — mint utóbbi vitáink legjavát — a táncház/Kaláka-vitát is könnyen a végletekbe ránthatja, majd ideiglenes „gyógyírként” a „mindkettővel és egyikkel sem értünk egyet” megoldásai felé csábítja a vita-vezetőt. Hogy a ránk leselkedő veszélyektől minél távolabb lehorgonyozva indítsuk a vitát, már az első menetben minél többféle nézetnek és megközelítési módnak próbáltunk helyet adni.

Divat-e a táncház? Milyen szerepe van a városi (és nálunk nemcsak városi) ifjúság életében? Mozgalommá fejlődött-e vagy inkább az intézményesülés útját járja? Hogyan kapcsolódott össze egy hazai ifjúsági vetélkedő műsorral, és hogyan sajátította azt ki magának? Vagy megfordítva a kérdést: hogyan sajátította ki „a látvány logikája”, a tv-műfaj „logikája” nemcsak a mozgalmat, hanem egy spontán élő jelenlét-formát? Összeegyeztethető-e a tv-szerűség a népi kaláka-hagyományok eredendő meghittségével? Lehet-e a Kaláka a közös munka, a nemzetiség modern, városi kollektivitásának, mindnyájunk kölcsönös és viszonzásra váró egymásrautaltságának új típusú szimbóluma? Népi kaláka mint kulturális szervezőmodell élő hagyományunk-e? Hát mint gazdasági szervezőmodell? A mai ember városi egymásrautaltságának gazdaság-alatti kölcsönösségformáiról (az „összeköttetésről”, a „kéz kezét most ügyletekről”, a „protekción” stb.) vajon „szemléltetve illik-e szót ejtenünk”, ha a kalákahagyomány etnológiai-antropológiai gyökereivel is számot akarunk vetni?

Hova megy a táncház? Megmarad-e ifjúsági szórakozási formának vagy átalakul a népi kultúrához való elkötelezett viszony kötetlen keretévé? Szüksége van-e az intézményesedés mankóira, vannak-e sajátos intézményesedési formái (táncháztalálkozók, táncházoktatók nyári táborozása), éljen továbbra is a Kaláka-műsor adta lehetőségekkel, vagy jobb, ha elválnak útjaik? A zenei tömegnevelés modern, vonzó formáját ígéri-e az Aprók Táncháza? Mi a zenei „szakértők”, a „táncház-együttesek” művelődési érdeke ebben a mozgalomban/intézményben? Hogyan viszonyul ez a mozgalom a korábbi ifjúsági-művelődési mozgalmakhoz (klubmozgalom, beatmozgalom)? Ha valaki úgy téved be a „cíniházba”, mint egyfajta házibulira vagy diszkóba (mert ilyen is van!), annak jogában áll-e fanyalogni? Ha a pop-, rock- vagy diszkózenére való téblábolás teljes individuális „szabadságához” képest nyomasztónak érzi az oktatásforma, illetve a megtanulandó népi táncrendek kötöttségét, érdekes-e benne keresni a táncház válságtünetének bűnbakját? A táncház-elkötelezettség mindenáron való megteoretizálása kiket nyer meg, és kiket riaszt el? S hogyan viszonyulnak a táncház-teóriák jelkép-tudatunkhoz, a nemzeti-ségi önazonosságot kifejező szimbolikus formához?

A vita a kérdések csak egy kicsiny hányadát tudja, fogja megválaszolni. A nézetek szembesítése éppen ezért — bármilyen korlátozottak legyenek is a megegyezés (mi több: a közös metanyelven való értelmezés) esélyei — szükséges, sőt elkerülhetetlen.

A. J.

Mindannyian lépten-nyomon tanulunk, a nálunk bölcsőbbek, okosabbak oktatnak, nevelnek. Végre egy olyan szórakozási lehetőség, ahol felszabadultan, jól érezzük magunkat. Ahhoz, hogy a társaságba beilleszkedhessünk, természetesen meg kell tanulnunk táncolni, énekelni, de ez nem esik nehezünkre; a táncot, éneket korosztályunkbeliek tanítják, és máskülönb is mindenki csinálja, miért ne állnánk be közéjük?

Ekképpen gondolkozhattak a táncházba becseppenő fiatalok. De mi is a táncház, hogyan alakult ki, kik szervezik?

Táncház-alapítás

A kívülálló a faluval, népzenevel, népi tánccal hozza összefüggésbe. Valóban falusi örökség, gyökereit a város falain kívül kell keresnünk. A „kezeseknek“ (cigányfogadóknak) nevezett táncszervezők béreltek egy tánkra alkalmas helyiséget. Az időjárás viszonyok szerint nyáron csúrt, a hidegebb hónapok beálltával pedig egy körben a fal mellett padokkal, az egyik sarokban a székek számára húzott emelvényen ellátott szobát. A nagyobb fiúk a kisebbeket elküldték a lányok után: kinek szeretője volt, maga kéreztette el. A házasok — közös tánc esetén — együtt jöttek. A táncház a közösségi élet egyik formája volt, mely alkalmat adott az együttlétre, baráti és érzelmi kapcsolatok kialakítására, szórakozásra.

Hogyan került ez a szórakozási forma városra?

Az elmúlt években az ifjúság egy része különös érdeklődéssel fordult a népi hagyományok felé; sokan tűzték ki céljukként a falu tárgyi és szellemi kincseinek felkutatását és megismerését. Ezek rendszerint egyéni akciók voltak, csak annyiban nevezhetők közösséginek, amennyiben valamilyen intézményes keretben ismertették gyűjtéseiket, szerzett tapasztalataikat. A szépérvék, valamint az értékek felé fordulás ösztönözhetette a tánczenészeket a hangszeres népzene elsajátítására. A zenei ízlés jó irányba fordítását már az iskolában biztosították zenetanáraink, amikor a zeneelmélet tanítását a népdalra alapozták. Egyesek — zenész szülők gyerekei lévén — a beszéddel majdnem egyszerre tanultak meg népdalt énekelni. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk a kolozsvári zeneóvodát sem, melynek jól felkészült és magas fokú pedagógiai érzékkel rendelkező tanárai szintén a zenei anyanyelvre alapozták a zeneoktatást. Egyáltalán nem kell tehát csodálkoznunk azon, hogy az ilyen környezetben nevelkedett fiatalok újkereső lendületükben újra felfedezték a népzene, majd a táncház-alapítás gondolatával kezdtek foglalkozni. A Harmat (Zakariás testvérek) folk-együttesének repertoárjában már szerepelt néhány gyimesi dallam eredeti előadásmódban — hegedű-gárdony kísérettel — és feldolgozásban. Előzménye közé tartozik Panek Kati és Csörtán Márton közös tévészereplése: 1975-ben, az egyik magyar nyelvű adásban kutasföldi népdalokat adtak elő eredeti népi zenekar-kisérettel. A dallamokat a zeneművészeti főiskola folklórkörének csoportja gyűjtötte.

A falusi zenekarok mintájára táncházegyüttesek alakultak városon is. Kolozsváron előbb a Bodzafa, majd kétfelé válva és külön-külön kibővülve a Bodzafa és Ördögszékér, Csikszeredában a Barozda, Székelyudvarhelyen a Venyige, majd később a Harmat folk-együttes átszerveződéséből a Marosvásárhelyen táncházat vezető Regösök. Az együttesek a még élő eredeti népzene elsajátítását és az eredeti táncok tanítását tűzték ki célul maguk elé. Találón fogalmazta meg Csoóri Sándor, hogy: „A néptánc történetének két fontos történelmi pillanata volt: az egyik, amikor a tánc fölkerült a színpadra, és a másik, amikor a színpadról újra visszakerült a földre. Nem művészetként, hanem azért, hogy tánc maradhasson, mint ahogy szél a szél, eső az eső.“

Nagy utánajárással sikerült termet is szerezni; egyik-másik művelődési otthon, ifjúsági klub, folyóirat, napilap nagyobb helyisége fogadta be a lelkes kezdeményezőket. Kolozsváron először például a bábszínház stúdiójában kaptak helyet.

„Táncházasság“

Mit is jelent városon a táncház? Hagományörzést, egy eltűnőben lévő (szórakozási) forma újjáéltetését? Mindezeknél sokkal többet. Természetesen hagyományápoló jellege is van, de ezenkívül önismereti igényre és öntudatra nevel. A táncházakat megelőző ismeretterjesztő előadások keretén belül a meghívott szakemberek kevésbé ismert tájegységek — például a gyimesi és moldvai csángók —

szokásait, viseletét, embereit mutatták be, ami az ismeretbővítésen túl az ugyanazt a nyelvet és szellemi kultúrát használó közösség azonosságtudatának felébresztését és elmélyítését is szolgálta.

Szerencsés esetben, például Kolozsvárott a környék népzene- és táncanyagának változatossága (széki, kalotaszegi stb.) megkönnyítette a falusi fiatalság bevonását is az itteni táncházba. Ez esetben a táncház olyan közművelődési funkcióval rendelkező szórakozási formává nőtte ki magát, amely lehetővé teszi a városi és falusi ifjúság egymáshoz való közeledését. A népdal, a népi tánc közössége nyílt közösség, bárkit befogad. Tájegységek és társadalmi eredet közötti határokat eltörlő közös éneklés, közös tánc, az együvé tartozás érzését kelti a jelenlétükben. A közös szórakozás társkeresésre is alkalmat nyújthat. Több „táncházasságot” tartunk számon, és bizonyára sokról nincs is tudomásunk. Egy elejtett mosoly, egy szép mozdulat is bármikor lehet valamely mélyebb érzelmi kapcsolat kiindulópontja.

„Táncházalás”

Többször felvetődött a kérdés, hogy a Kolozsvárról elkerült egykori táncházak (táncházlátogatók) gyarapodtak-e valamivel, új munkahelyükön, tevékenységi területükön hozzájárulnak-e a mozgalom népszerűsítéséhez, terjesztéséhez. Örömmel láthattuk, hogy a táncház-hatás nem múlt el nyomtalanul. Az úgynevezett első táncház-generáció képviselői, akik az induláskor vagy röviddel utána még közöttünk voltak, új környezetükben bekapcsolódtak a már meglévő táncházak munkájába, sőt arra is van példa, hogy újabb táncházak alapítását kezdeményezték.

Két-három év múlva a második táncház-nemzedék is befejezi majd kolozsvári tanulmányait, s felmerül a kérdés, folytatja-e valaki, amit mi elkezdtünk. Az utódlás gondjában egyelőre nagy a tanácstalanság. A belső készítetés és céltudatosság hiányában senkire sem lehet ráerőszakolni, hogy megtanulja a táncrendeket. Újabb „táncházban-muzsikálni” vágyó fiatalok nem jelentkeztek. Bizunk abban, hogy az idő megoldja a helyzetet. Talán sikerül majd egy zenekarra való együtttest összehozni a Kolozsvárra visszaszivárgó egykori kezdeményezők közül.

Aprók táncháza

Másik gondunk a táncos-utánpótlás megoldása. A jövő táncház-generációjának nevelését kis korban kell megkezdeni: kitűnő alkalom lenne ez a zenei anyanyelv bővítésére és az ízlésnevelésre. A módszeresen tanított népdal és népi tánc erkölcsi és fizikai tartást ad a gyermekeknek; céltudatosságra, kitartásra, öntudatra nevel. Mozdósítja a belső lelki tevékenységet, segíti a gátlások leküzdését. A szülők által kényelemhez, lustasághoz szoktatott gyermekben felébreszti a mozgásigényt. Az alaplépések, valamint a begyakorlott táncmotívumok elsajátítása után — lévén, hogy a magyar tánc kötetlen tánc — e motívumok variálása az improvizáló készséget is fejleszti. Ezért próbálkoztunk az úgynevezett „aprók táncházának” beindításával. Voltak már ilyen irányú próbálkozásaink, de kellő pedagógiai és módszertani ismeretek híján — és főleg egyetemi elfoglaltságunk miatt — a kezdeményezésnek nem tudtunk kellő folytonosságot biztosítani.

Ami a mozgalom jövőjét illeti, a táncház az intézményesedés ellentmondásait éli. Ez részben előny, részben hátrány. Az intézményi keret csak a működés feltételeit biztosítja, a többi azokon múlik, akik lelkesedésből vagy úgyszeretből a fenti gondokat magukra vállalják. Táncházvezetőt a zeneművészeti főiskolán nem képeznek, táncházvezetői állás nincs. Ami egyedül a hivatástudat szempontjából nevezhető pozitívumnak. Az intézményesítés hátránya végső soron ugyanabban rejlik, amiben az előny van: a keretben. Mert a keretekbe nemcsak belépni nehéz, hanem belőlük kilépni is. És nemcsak nehéz, hanem főleg nem ajánlatos.

Táncház tehát van, a többi a táncház-generációkon múlik. Az lesz a hagyományunk, amit céljainkból megvalósítani sikerül.

Zattler László • Táncház — de meddig?

Ma már közhelynek számít, hogy az ember mindennapi életével, tevékenységével kapcsolatos folyamatok, jelenségek lefutási ritmusa felgyorsult, vagy legalábbis gyorsulóban van. Mi köze ehhez a táncháznak? Csak annyi, hogy ez a „versenyfutás” a kulturális jelenségeket, ezen belül az ifjúság gyorsan változó kulturális törekvéseinek hullámverését is érinti.

Csupán az utóbbi 20-25 évben négy különböző arcú kulturális mozgalom (divathullám?) követte egymást egyre gyorsuló tempóban. A klubmozgalom annak idején az ötvenes-hatvanas évek atomizálódó, társtalan, magányos életmódjára keresett alternatívát. Kevés sikerrel. Ezt követte a beathullám. Majd sietős egymásutánban a színjátszómozgalom, s végül a napjainkig gyűrtözö folklór hullám.

A folklórmozgalom elődjeihez képest nálunk sajátos vonásokat is felmutat. Mindenekelőtt abban különbözik tőlük, hogy nem tekinthető kizárólagosan ifjúsági mozgalomnak. A klubmozgalomtól (nálunk a beatdivattal összefonódó pincekluboktól), a beathullámtól (nálunk Siculus-fesztiváltól) és a pódium típusú (nálunk Stúdió-51 mintájú) színjátszómozgalomtól az idősebb nemzedék nagyjából távol tartotta magát, legfeljebb ki közönnel, ki fejeszválva figyelte, merre is száguld az ifjúság újabb hóbortjának „tüzes szekere”. A folklórmozgalom egyszerre több nemzedéket is magához vonzott, bekapcsolt. A tévé számos műsora (és nemcsak a Kaláka), a különböző művelődési intézmények folklórdeklódása, a népi táncgyűttek s nem utolsósorban a himzett ruhadarabok, varrottások minden nemzedékre kiterjedő térhódítása mind ezt bizonyítják.

Még hangsúlyozottabbnak mutatkozik az eltérés, ha e mozgalmak méreteit, szerveztségét, intézményesítési fokát vesszük szemügyre. Míg a klub-, illetve a beatmozgalomnak, majd a pódiumszínjátszásnak nálunk nem volt számba vehető tömegalapja (amiben talán a meglévő intézmények, azaz a hivatalosság tartózkodó álláspontjának is lehetett némi része), addig a folklór hullám tényleges tömegmozgalommá nőtte ki magát, s e törekvését jórészt intézményesített keretek között éli ki. Elkerülhetetlen a kérdés: mégis mivel magyarázható, hogy a folklórmozgalom „elődei” nem fejlődtek igazi mozgalommá? Véleményem szerint az történt, hogy a Nyugat—Kelet irányba haladó mozgalmakról nem egy időben szereztek tudomást a szélesebb tömegek és azok, akik nálunk képzettségük és adottságaik révén e mozgalmak „szervezői” lehettek volna. Ez utóbbiak különböző információs csatornákon az átlagnál jóval hamarabb kerültek kapcsolatba az egymást követő irányzatokkal, de csak szűk körökben fejtették ki tevékenységüket, cserélték ki információjukat. Mire pedig a tömegalapot képező, késéssel „felzárkózó” fiatalok kezdték magukénak tekinteni az újak vélt törekvéseit, addig a lehetséges „szakértők” már több lépésel előbb menetelve nem vállalták vagy nem vállalhatták az irányító szerepet. E feltevést éppen a folklór hullám sorsának eddigi alakulása látszik igazolni. Külföldön és nálunk szinte egyidőben „jött divatba” (így tehát az a bizonyos fáziseltolódás teljességgel hiányzott), másrészt a korábbi mozgalmak kifejlődését gátló tényezők eltűnése megteremtette az egyidejű kibontakozás lehetőségét. Rövid kitérőre mindenképpen szükség volt, hiszen meg kellett ismerni (ha csak vázlatosan is) azt az áranlatot, amelynek mellékágaként vált le és önállósodott a táncmozgalom. Ezek után tehetjük csak fel az alapvető kérdést: mi is a tánc, és hogyan lett belőle mozgalom? A laikus nyelvén fogalmazva azt mondhatnánk, hogy a tánc az egy olyan többnyire nem intézményesített keretek közt kifejtett csoportos tevékenység, melynek során (nagyobbrészt) városi fiatalok (és nem fiatalok), értelmiségiek, diákok, egyetemisták és fizikai munkások teljesen kötetlen módon tanulják a népi táncot és népdalt. A zenészek kis létszámú csoportja (a táncegyüttes) ún. „tiszta forrásból” gyűjtött népzenet játszik, de az is előfordul, hogy a zene eredeti motívumokra épített saját szerzemény (stilizálás) vagy improvizáció.

A táncmozgalom egyik ismert szakértője, Sebő Ferenc szerint: „A tánc mint forma közösségi modell, ami nemcsak a tánc—népzene vonatkozásában képzelhető el, hanem minden egyes kulturális tevékenységben — mindenki azt a területet választja, ahol a leginkább ki tudja fejezni magát. [...] A modell lényege, hogy olyan önkéntes, az embereket minden irányból »nyitott kapukkal« váró, anti-hierarchikus kisközösségekben teremti meg az együttes tevékenység lehetőségét, amelyben senkit nem hajt teljesítménykényszer, senkinek nem kell megjátszania magát (mert bárkinek is mutatkozzék valaki, ugyanúgy csak a közösség egyik tagja marad); senkit sem rónak meg, ha elmarad, és bárki jelen lehet, bekapcsolódhat, akinek kedve szotyan rá.” Ez tehát a tánc. A róla elnevezett mozgalom Nyugat-Európa (1) országaiban sajátos körülmények között született a meglévő intézményesült formáktól idegenkedő ifjúság kezdeményezése nyomán, az ideológiákból való kiábrándultság, a velük szembeni passzív ellenállás, valamint egy bizonyos elhárító szellemi-lelki magatartás kifejezésekként.

Mivel e törekvések célkitűzései távolról sem egyértelműek, s a jellemvonások éves kirajzolódását az országonként bekeverődő más-más sajátosságok nagymértékben nehezítik, a mozgalmakat egyesek olyan ideológiai skatulyákba próbálták besorolni, mint: „nacionalizmus, kozmopolitizmus, igénytelen dilettantizmus,

szűk rétegnek szóló túl igényes arisztokratizmus, túlzott népieskedés, maximalizmus, felületesség" (Sebő Ferenc felsorolása).

Az bizonyos, hogy e mozgalomnak teoretikusai, programnyilatkozatai, elvi kiáltványai nincsenek. „Ideológiája” azonban van, amelynek legfőbb jellemvonása az, hogy „kitér, ellép minden hagyományos formájú, racionális fogalmi konstrukcióként kifejezhető rendszeres ideológia útjából” (Könczöl Csaba).

Természetesen a nálunk kibontakozott mozgalomra más sajátosságok jellemzők: a sajátos környezetbe átültetett mozgalom formái jellemzője és tartalmi töltete is megváltozik. Csakis ezzel magyarázható, hogy az eredeti célkitűzéstől eltávolodva a hazai táncházmozgalom aktív nemzetiségi létformánk. (Ha annak nem is egyedüli módja.) Azzal, hogy visszaadja az autentikus népi kultúra rangját, a mozgalom lényegében megtalálta a népi kultúra jövőbe való átmentésének formáját. De ha mindez így is van, tény, hogy a táncházas többség a tényleges összefüggésekből keveset tisztáz magában. Akkor hát miért járnak mégis a táncházba?

Egy biztos: a „táncházasi” nem naiv parasztrómantika vagy a rusztikus élet szépségei iránt érzett nosztalgia. A táncházszellem kohéziós középpontja még csak nem is valamilyen rendszerezett formában megfogalmazható társadalmi, politikai vagy filozófiai eszme. A táncház sokaknak jópofa, izgalmas kaland, két-három órás kiruccanás a néha monoton városi életből. A táncházlátogatás számukra nem a népi kultúra ápolásának, gyűjtésének és továbbadásának elkötelezett, tudatos formája. Annál is inkább, mivel lényegében nem azonosulnak igazán azoknak az embereknek a vágyaival, érzelmeivel, értékrendszerével, akiknek énekét, táncát, olykor viseletét — tehát kultúráját — időlegesen „fogyasztják”. A mozgalomhoz inkább érzelmi sikon kötődnek, hajtja őket a valahova tartozás jóleső érzésének igénye, s talán az etnikai azonosság tettekben való kiélésének alkalmas kereteit keresik benne.

Mindezek mellett a hangsúly a közös tevékenységen, a közösség létrehozásán van, melyben mindenki képességei és kedve szerint vehet részt (tehát nem foglalkozás, iskolai végzettség, világnézeti meggyőződés, életkor, családi állapot és általában a társadalmat tagoló egyéb különbségek alapján). Az együttlét vonzerejét csak növeli, ha ez nem kötelesség, amelynek kényszerítő erejű meggyőződésből vagy erkölcsi késztetésből kell eleget tenni: mindenki akkor jön és akkor megy, amikor kedve tartja, hiszen nem a végterméken, hanem a folyamaton van a hangsúly, másrészt a jelenlét motívumait sem kell verbalizálni.

A mozgalom annyira irtózik a kötöttségektől, hogy a rendezvényen megjelenő résztvevőkkel szemben semmiféle igényt nem támaszt. Így történhet aztán, hogy együtt látható: farmer—hímzett ing (ami már lassan beolvad a természetes városi öltözetskálába, anélkül hogy kuriózumszámba menne), kapadohány—márkas külföldi cigaretta, csángó tarisznya—sportszak, farmer szoknya—vállkendő, csizma—tornacipő stb. Egy kicsit szokatlan talán? Lehet. A mozgalom ilyen való alakulása mindenesetre Pierre Bourdieu-t igazolja, aki szerint az ilyen típusú jelenségekben olyan mélyen pozitív szükségletek jutnak kifejezésre, amelyek „a megszokott szimbolikus rendszerekben” strukturálisan nem tudnak megnyilvánulni.

Mindezek után már jogos a kérdés: vajon mi az, ami a táncházmozgalom eddigi életrevalóságát biztosította? Nos, a táncház életképessége ugyanazokra a társadalmi szükségletekre vezethető vissza, amelyek a hetvenes évek Nyugat-Európájának különböző subkulturális mozgalmait fellendítették. (Subkulturán itt olyan társadalmi művelődési alrendszer értünk, amely intézményeiben, szokásaiban, szerszámaiban, normáiban, értékrendszereiben, preferenciáiban, szükségleteiben stb. jelentős mértékben különbözik a mindenkori osztársadalom uralkodó intézményeitől — Rolf Schwendner meghatározása.) A subkulturális tevékenységformára jellemző, hogy a résztvevők számára biztosítja a „közvetlen személyes felszabadulás” érzését. A tevékenység konkrét tartalma, a tárgyiasult végeredmény, a közös produkció szokásos értelemben vett művészi értéke másodlagos.

Összegezeképpen elmondhatjuk, hogy a táncházmozgalom sikerét a nem intézményesített közösségi tevékenységre irányuló szükségletek, a táncos-zenés szórakozás iránti igény és a fiatalok nagy részében ma is élő kulturális hagyománytisztelőt szerves összekapcsolódása biztosította.

Az eddigiek alapján azt hihetnők, hogy a táncházmozgalom mentes mindenféle káros hatástól, amely eredeti céljai elérésében befolyásolhatná. Az effajta meggyőződés azonban a legjobb esetben is csak utópiának minősül, hiszen a mozgalom — annyi más elődjéhez hasonlóan — magában hordozza az önmeghaladás—önfelszámolás csiráit, vagyis azokat a nemkívánatos tényezőket, amelyek a legjobb számoldékot is keresztülhúzzhatják.

Gondolok itt elsősorban a középiskolai és az egyetemi diákság jellegzetesen „subkulturális” tájékozatlanságára. Sokan, nagyon sokan, mai napig sem tudják

(vagy nem akarják tudni), hogy mi a táncház. Jómagam is szem- és fültanúja voltam nem egy ilyen esetnek. Például a kolozsvári Vasutasok Klubja előtt elhaladva egy kisebb, középiskolásokból álló csoport elnéző mosoly kíséretében tárgyalt arról, hogy „azok ott benn” (ti. a táncházeliek) hogyan tanulhatják a tanót, keringőt, csacsát stb. Másoknak a táncházzal a diszko vagy szerencsésebb esetben a tévé magyar adásának Kalákája jut eszébe. Azokról nem is beszélve, akik még a létezéséről sem tudnak. Paradox módon mindebből az következik, hogy a mozgalmat óvni kell attól, amit „túlzott népszerűség”-nek, azaz „divat”-nak nevezünk, hiszen ahol a „divat hurrikánja” végigsöpör, ott az igazi értékek háttérbe szorúlnak. Ettől az „eltérítő” mechanizmustól maga a táncházmozgalom háttérben álló folklórhullám sem volt egészen mentes. Mihelyt divatba jött a varrottas, a himzett blúz, azonnal ipari méreteket öltött a „termelésük”: megjelentek a himzett tarisznyák, párnák, mellények, bujkák — megannyi intézményszerű divatcikk, amelynek már semmi vagy legalábbis nagyon kevés köze volt a népművészethez. Ezért volna jó, ha a táncházmozgalom a mozgalomjelleghez ragaszkodva elkerülné a divattá válás csapdáját.

A „merítsünk tiszta forrásból” jelmondat hívei puritán szellemük, könyörtelen radikalizmusuk, kizárólagos döntésjoguk, a szükségletek és funkciók sokféleségének figyelmen kívül hagyásával, olykor ingerült kioktatással igyekeztek érvényt szerezni elképzeléseiknek. Csakhogy ha nem veszik figyelembe a táncházak többség zenei ízlésállapotát, ha minden alkalommal „számárfület” mutatnak az eredeti népzene mellett a nótákat is kedvelő ifjúságnak, ha nem értik meg, hogy a nemzedékről nemzedékre áthagyományozott ízlések és mentalitások „állandóját” nem lehet egyik napról a másikra eltüntetni, ha türelmetlenkednek és sértegetnek, akkor bizony a táncházak elnéptelenedésének a veszélye fenyeget, ami — egyébként dicséretes — szándékukkal éppen ellentétes következményekkel jár. Arra kell gondolnunk, hogy nem minden táncházas ismeri annak a mozgalomnak a sajátos jegeit, amelyet már évek óta képvisel. Arra törekednek, hogy befolyásos hivatalosságok támogatását élvezzék, az utánpótlás „megszervezése” a legfőbb gondjuk, megpróbálják elsőtágozatos kisdíjakok „kötelező” iskolai foglalkozásává tenni a néptánc-tanulást. Más szóval a lehető legnagyobb mértékben bürokratizálni kívánnak egy olyan mozgalmat, amelynek az önkéntesség illúziójában rejlik a vonzóereje. Amint a „hivatalos” vagy „kötelező” jelleg nyilvánvalóvá válik, a „ciniházak” kiürülnek. Mi több, ha az utánpótlás nem jön magától, hanem „szervezni” kell, akkor a táncház funkcionalitása is kétségessé válik. Legfeljebb annyit tehetünk még, hogy a mesterséges beavatkozással elnapoljuk azt, ami előbb-utóbb úgyis bekövetkezik.

Táncház — de meddig? A kérdéssel mindössze azt szerettem volna tudatosítani, hogy kizárólag a táncházak vezetőitől függ: biztosítják-e a táncházban rejlő sajátosságok érvényesülését, a táncházmozgalom többféle szükségletre való hozzárendelését (plurifunkcionalitását) s ezzel a táncházak további működésének feltételeit, vagy a mozgalom — a divat „csábító” mechanizmusának engedve — hamarabb megszűnik létezni, mint ahogy azt megérdemelné.

Keszthelyi András • A mítosz és akinek kell

(Mégközelítések) „Gondolom, nem kell senkinek különösebben bizonygatni, hogy régóta nem láttunk a tévé magyar nyelvű műsorában ennyire szívünkhöz szóló, roppant tanulságos és tettekre sarkalló műsort, mint amilyen a hétfő délutáni Kaláka volt. [...] Mert tényleg felfedezésszámba megy az, ha a beathez szokott, annak hangulatában, búvkörében élő tizen- meg huszoneves lányok és fiúk előtt feltárjuk az ősi zene és tánc varázsos szépségeit, sallangmentes őszinte világot, olyan énekeket daloltatunk velük, amelyek mélyen zengő lelki húrokat pengetnek, s az együvértartozás, a közösségi érzés olykor nyers, de mindenképpen nagyon erőteljes kifejezői.” (Péter Sándor: *Kalákások*. Megyei Tükör, 1977. november 25.)

„A vásárhelyi Kalákában bátran, vidáman ülték körül az építésre váró díszletházat a fiatalok. A szatmáriak ismertették népviseletüket, a gyergyóiak »kuc-kóba« invitálták társaikat. A házigazdák jószívvvel szolgálták fel a göngyölt puliszkát. Ettek lapítóról, marokból, majd csavarintos ésszel társasjátékként is használatossá vált a puliszka. Zalogosdi, kérdések, okos válaszok, nevetés, éneklés

következett." (Horváth Arany: *Hivogató emlékezni*. A Hét, 1978. február 3.) „Ért-
senek belőle azok, akik szokásaik közül, az anyatejjel együtt szívtott izes szavaik
közül, ruháik közül, táncaik és dalaik közül éppen azt restellik, amire büszkék
kellene hogy legyenek.“ (Bazsó Zsigmond: *Kaláka*. Igazság, 1978. január 27.)

„Tudni a pártokról, kötényruhákról, hímett gyolcsingekről, mikor, hol és kik
viselték, kik és milyen paraszti rétegek öltötték magukra — hasznos és szép kö-
teleesség, amit a besztercei találkozón a sepsiszentgyörgyi, temesvári és helybéli
leányok és fiúk tudták, magukon bemutatták a közönségnek. Erdemük, hogy újra
funkcionálissá tették a polgárosulás—iparosulás—falufogyatkozás által megkérdő-
jelezett százados viseletet.“ (Sebestyén Mihály: *Tulipán a farmeron*. Utunk, 1978.
május 12.) „Szaklécumi diákokból toboroz önkéntes munkaközösségeket, akik saját
vidékük, szülőföldjük hagyományait kutatják és mutatják be a tévé nagyközönsé-
gének, akik megtanulják a széki, a dombói, a nagysajói táncrend egy-két alap-
figuráját, akik vállalják az »összekötő kapocs« szerepét a tiszta forrás és a tévé-
nézők sokszázeres tömege között.“ (Szabó Zsolt: *Értékmentés*. Igazság, 1978. áp-
rilis 21.)

„Így a jó, mindenki járja a saját kedvére és gyönyörűségére, mert hát en-
nek a műorszámnak az összetánc a lelke. Járja hát mindenki, mai fiatalok és
örök fiatalok, így tartanak össze az egyelőre díszlet tánc ház gerendái, s holnap
talán egy megizmosodott népzenei mozgalom, így farmernadrágosan is, miért ne,
elvégre nem mi fedezzük fel először a disco helyett (vagy mellett) a tánc ház
darabosabbán ácsolt, de a jelek szerint még így is elég tartósra erezett oszlopait.
[...] Újra bekapcsolódtunk hát valami nagyon sokat ígérő, szívet-lelket éltető moz-
galomba.“ (Ekés László: *Csángó hímzés, farmernadrággal*. Brassói Lapok, 1978.
június 3.)

„A Kaláka Tordán vendégszerepelt, pontosabban vásározott, a híres vásárai-
ról ismert aranyoszekéi iparvárosban. Váralfalvi táncosok ropták a táncot, a vajda-
szentiványiak is meghívót kaptak a tordai sokadalomba, s a főszereplők között, a
székelykeresztúri és tordai diákok mellett, Kézdivásárhely képviselői vallottak a
vargaváros hagyományairól. A sokadalom fiatalos, sodró, jó hangulatú volt ezút-
tal is.“ (Magyari Lajos: *A közügyiség dicsérete*. Megyei Tükör, 1978. november
23.) „... rólunk, nekünk, értünk szól, cselekszük, szolgál.“ (Sebestyén Mihály: *Hol
folyik a „szerelem patak“?* Utunk, 1978. december 8.) „Szórakoztató és tanulsá-
gos, egyben gondolatébresztő volt az, amit Simonffy Katalin és Csáky Zoltán
műsorában láttunk.“ (Jámbor Gyula: *Tévéjegyzet*. Vörös Lobogó, 1978. december
22.) „A legutóbbi Kaláka, gondolom, mindenkit végérvényesen meggyőzött arról,
hogy igenis szükség van ilyen műsorra, nem csupán azért, hogy a hétfő délutá-
nok érdekesebbek legyenek, de önismeretünk gazdagításáért, hagyományaink ápo-
lásáért, felelevenítéséért.“ (Péter Sándor: *Újból kalákába hívtak*. A Hét, 1978.
december 1.)

(*A viszonyulás paradoxona*) Adott egy jelenség, amely — mint mifelénk min-
den, amihez az etnicitás fogalma társul — több önmagánál: testet öltenek benne
mindazok az emocionális tudattartalmak, melyek közvetlenül vagy érintőlegesen
kapcsolódnak e fogalomhoz. A szemlélő, amennyiben értelmezni kívánja a jelen-
séget, elsősorban ezekhez az érzelmi tudattartalmakhoz való viszonyától függően
nyilvánít véleményt. Ámde ha az etnicitásról való szólást (beszédmódot) tabunak
tekinti, képtelen bármit is mondani, ami releváns módon érintené mindazok hiede-
lemrendszerét, akik így vagy úgy a jelenség érintettjei: vagy mint fogyasztók (né-
zők), vagy mint statiszták (beavatottak), vagy mint abban irányító szerepet betöltő
„szakértők“ (Bourdieu kifejezése). Az értelmezés a dekódolás intézményileg tagolt
formája. Mivel az etnicitás ekképpen tagolt elgondolása ma még tabunak tekinthető,
a kvázi-megértés gyakorlatilag előre betervezett kódolási hibán alapul. Az értel-
mezés alább elemzett kísérlete ezért paradigmátikus kifejezője a tabukhoz való
közeledés nálunk szentesített módozatainak. (Tudjuk: a dolgok körüli sötétség fenntar-
tása nem jelenvalóságukat számolja fel, hanem megszürésüket szolgálja.)

Annak, aki a jelenséghez tudatosan közeledik, elsődlegesen *ezeket* az intézmé-
nyileg tagolt korlátozottságokat „kell“ felszámolnia, bármilyen rosszul hangzik is
itt a felszólító módba tett követelés.

(*A kísérlet esélyei*) A Cs. Gyimesi Éva által irányított sajtószemináriumi cso-
portnak elsősorban is a fentiekben vázoltakkal kellett (volna) szembenézni (lásd:
Tánc ház. Kaláka és mi. Művelődés, 1979. 8.). Az elméleti megközelítés lehetőségét
azonban már az első lépésben feladta, ha a csoport két tagjában meg is fogal-
mazódott ez az igény (vö. Beke Mihály András és Lengyel Ferenc reflexiói). De
a *Művelődés* olvasója ezt az igényt a kísérlet egészének szempontjából nem veheti
figyelembe, így az összeállítás egészén belül csak gerilla-teória marad.

Az értelmezési kísérlet által kijelölt előfeltevések:

1. Adott a Kaláka-mozgalom.

2. A Kaláka mint spektakulum (látványosság): nyitott forma.

3. A Kaláka címzettjei a fiatalok.

4. A Kaláka célja a hagyományok ma is élő értékeinek szerves beépítése a ma fiataljainak mindennapi életébe. (Vö. Simonffy Katalin és Csáky Zoltán: *Beköszöntő helyett*. A Hét, 1977. 46.)

5. A Kalákanak és a Táncháznak „számos közös vonása” van.

Ezek az előfeltevések kétszerezsen is problematikusak: egyrészt összetévesztik a megvalósítás lehetséges módozatait és a valóban létrejött alakzatokat, másrészt a szemlélő egyszerre akar szemlélődő és beavatott lenni, s így eleve le kell mondania bármiféle kritikai magatartásról, sőt a jelenséggel szembeni elméleti igényről is.

Nálunk már leírták: a kritika az előfeltevések lebontásánál kezdődik. Minden olyan fenomenológia, mely ezt mellőzi, akritikus. Számára legjobb esetben nem a jelenség létezésének közege fontos, hanem a létezés *kimondása*. Ez a gesztus mint elmélet, különféle erőkerek vonzásába kerülve, azok játékszerévé válik.

A *Művelődésben* megjelent értelmezések éppen a fentebb jelzett nehézségek miatt nem tudják érzékeltetni a jelenség szociológiai hátterét. Előfeltevéseik (pl. „adott a Kaláka-mozgalom”) nem tekinthetők eleve adottaknak a jelenségen belül, tehát nem valódi premisszák. *Konkrétan*: a Kaláka lehet mozgalom, de ennek kijelentéséhez (kinyilvánításához) mindazoknak a történeti, intézményi és kulturális feltételeknek a feltérképezésére van szükség, amelyek megjelenését, egyáltalán létét meghatározzák, s amelyek függvényében mozgalomjellege legfeljebb következményként tételvezhető, semmiképpen sem feltételként. A közölt szövegek meg sem kíséreltik a valós előfeltevések kijelölését, miáltal a Kaláka meghatározása eleve önkényesen kiválasztott és irreleváns pontokon válik lehetségessé.

A belső kiindulópontok elemzése az alábbi kérdéseket veti föl: lehet-e mozgalom valami, ami elsődlegesen szervezett kezdeményezésnek köszönheti létét? Mennyiben tekinthető formának az a spektakulum, mely egyaránt magában foglalja a tömegkommunikációs műfaj „szervezett” látvány-igényét az önnön műfajiságból adódó szervezőelvelkekkel (formai kritériumokkal) együtt, s a közös társas munka (kaláka) spontán folyamatát, a spontán együttléti demonstrációját? Mellőzve azt a tényt, hogy az adás címzettjei még akkor sem szűkíthetők csoportokra, ha az adás szándékai szerint rétegspecifikus, lehetséges-e egy tömegkommunikációs intézmény (adott esetben a televízió) valamely műsorösszetevőjét kizárólag egy bizonyos (ráadásul meghatározatlan) réteg szemszögéből értékelni? Vajon ez a vizsgálódás a beavatottak (a mindenkor kalákák résztvevői) és a kívülállók (a nézők) mindvégig következetes funkcióbeli különválasztásával történik? Vajon a különválasztás híján nem cserélődnek-e föl a szerepek? Vajon a Kaláka címzettjei-e, nem pedig a Kalákáé a fiatalok? Az eddigi adások gyakorlata bizonyítja, hogy egy, ma már a kultúra peremére szorult, fokozatosan szubkulturává szűkülő népi (tulajdonképpen paraszt-) kultúra elemei pusztán a verbális és képi felmutatás révén nem illeszthetők egy városiasodó etnikum mindennapi világába. Amiből egyenesen következik, hogy e jellegében spontán (intézmény melletti) mozgalom (a Tánchá-z-jelenség) nem fér össze egy, a „felnőtt kultúra” támogatását élvező látványosságformával (a tévészerűsítés rítusával).

A kérdéseket tovább lehet sorolni. A kérdés manipuláltsága, gondolom, nyilvánvaló. A válaszok tagadó jellege úgyszintén. De ezek az elmélet székepszisének mindössze egyik — nem is a legfontosabb — oldalát adják.

(*Dilemmák*) A Kalákával kapcsolatos dilemmák tulajdonképpen azt a hallgatólagos közmegegyezést érintik, amelynek sikerült a Kalákát a különféle „mitikus fogalmak” elrendeződségi formáival körülvennie.

Elvileg a népi kultúra praktikussá tétele, vagyis a kultúrának az individuum magáért-való lét- (élet-)szférájában történő elszájtítása az esztétikum viszszavételét jelentené az egyén cselekvési terébe, bővülne a „kulturális tárgyak világa” (Bourdieu). Az esztétikum tárgyi hordozója ezáltal visszanyerné eredeti funkcióját, a praxis szerves részévé válna. (A klasszikus néprajz könnyen megelégedik arról, hogy a népművészet egyetlen alkotása sem kizárólag az esztétikumteremtésért jön létre.) Ami viszont eleve leszűkíti a kört: mégsem válhat bármi a mindennapok életvilágának tevékeny elemévé, legfeljebb járulékos formában (például a lakásban dísz tárgyként elhelyezett kályhacsempe, sulyk).

A népi kultúra nem támasztható fel a maga teljességében: ezt kívánni illuzórikus volna. Maivá tehetők a kultúra tárgyiasult elemei, de nem maga a rendszer. Kérdéses a tánc maivá tehetősége is. Azok a cél- és értékorientációs stratégiák, melyek a kultúra működését szavatolják, már eredeti közegükben is mó-

dosult (többé-kevésbé torzult) formában hatnak. A Kaláka — mint látványosság-forma — elsődlegesen a díszítő funkcióval felruházható tárgyakra, öltözetelemekre és a népdalra összpontosít. Elképzelései szerint ezek mai integrálása a legkönnyebb. Csakhogy egy ilyenfajta integrálás figyelmen kívül hagyja a *motivum* és *rendszer* közötti különbségeket. Nekünk azt mondják: a népi kultúrát be kell építenünk, be lehet építenünk, s amit látunk, az legjobb esetben bizonyos elemek újbóli megjelenése, illetve bizonyos funkciók más kulturális közegében való mesterséges fenntartásának demonstrációja. Ez a jelenvalóság azonban nem az elcsúsztatás konkrét módozatainak alternatíváiból indul ki. A Kaláka adásainak legnagyobb részéből hiányzik az állandó visszacsatolás: a néző nem érti a tárgy (funkció) pragmatikáját (használhatóságát). Mindaz, amit a nézőnek mutatnak, egy elsüllyedt vagy elsüllyedőben levő alakzat láttatása és látványa. Ezzel azonban csak az eredeti közeg rekonstrukcióját végzik el egy alternatív közeg létrehozása helyett.

Az egyik leglényegesebb kérdés, amin a Kaláka áll vagy bukik, a népdalé és -táncé. Sokan úgy tudják, a népdalt a táncházak és a Kaláka támasztotta fel újra. A népdal használata azonban többet jelent az ismert változatok *újraéneklésénél*, különben létrejöttek és fennmaradásának alapvető ismervétől fosztjuk meg. Ha azt akarjuk, hogy a népdal népdalként és ne slágerként funkcionáljon egy réteg értéktudatában, vagyis az általa teremtett, illetve hagyományként elfogadott értékekhez való viszonyában, lehetetlen lemondanunk a népdal folyamatos újraalkotásáról. „A népdalok azért kollektív jellegűek — írja Arnold Hauser —, mert szájról szájra terjednek, nem pedig azért, mert sokan éneklik őket egyidejűleg és közös torokból.” (A *művészettörténet filozófiája*. Budapest, 1979. 237.) Úgy tűnik, a Kaláka- és táncházbeli népdaléneklés ilyen értelemben egy valamikor autentikus kultúrforma rekonstrukciója egy más, számára idegen összefüggésben: múzeumi kellék. A maivá tehetőségnek egyetlen objektuma marad: és ez a tárgy mint díszítőanyag.

A Táncház-mítosz önnön értékelését is magában foglalja. A *Művelődésben* nyilatkozók — nyíltan vagy rejtetten — a „tartalmas szórakozás” címkéjét aggatják a jelenségre. Ennek a szórakozási formának illetén „megideologizálása” a diszkótól és általában véve mindenfajta divatjelenségtől való elhatárolódást szolgálja. De szükségképpen rá kell kérdeznünk arra, hogy mi az a többlet, amelyet más formákhoz viszonyítva a Táncház nyújtani tud. A válasz feltételezhetően az alábbi alkategória-készletből merítene: közösségformáló közös cselekvés, az önismeret egyik módja, a hagyományok átmentése a mába, a nem-divatosság (és ennek biztonsága), magasabb rendű esztétikai termék működtetője, maradandó értékek ápolása és a továbbsorolható egyéb hittételek.

A Kaláka és a Táncház kérdéséhez való ilyen viszonyulás, mely nem utal a különmemű alternatívák lehetőségére, jellemző arra, ahogyan a nemzetiségi intézmények e nemzetiségi lét problémájához viszonyulnak. Ezekben a dolgokban a néző és a beavatott azonos módon viselkedik, a jelenvalóság többfélesége egyneműsödik. A nemzetiség kommunikációs tere viszont — talán éppen ezért — elkerülhetetlenül többértelművé válik, miközben egyedül csak önmagára utal. A Kaláka nézője számára nem egy virtuális megvalósulás látvánnyá szerveződése a fontos, hanem önnön szemlélésének spektákuluma, mely módot ad az etnikumhoz tartozás tudatának élményszerű, „élvezetszerű” elmélyítésére. Ez a fajta befogadás azonban nem több pótcselekvésnél. A Kaláka tulajdonképpen más hasonló jelenségekkel együtt *etnikai metaforaként* értelmezhető (és működtethető). Az „új egységekbe rendezett elvontság” (I. A. Richards) megőrző a hierarchikus szerveződés elemeit. Az etnicitásbeli szintek (például népdal—anyanyelv—tájegység—alma mater stb.) a Kalákán belül is tökéletesen elkülöníthetők.

(*Végszavak avagy a folytatás alternatívái*) Az alternatívák csökkentésére törekvő kultúrában a Kaláka járható és járhatatlan útjai nehezen láthatók előre. A lehetőségek között könnyen akadhatnak idővel utópisztikusnak minősülők is. A teória nem adja fel a *legyen* lehetőségét, ami szintén hitbeli kérdés.

Tehát:

1. Ha lemondanánk a Kalákáról, ez befagyaszthatná az etnicitás megnyilvánulásának egyik intézményes csatornáját. Nem biztos, hogy ennek helyét *másfajta* hasonló funkciójú csatorna töltené be, lemondásunk tehát a nemzetiségi intézmények aspirációival ellentétes helyettséghez vezetne.

2. Ha a Kalákát az eddigi megvalósulások szellemében folytatjuk, dilemmáink állandó újratermelődésével kell számolnunk. Ezek közé az intézményesítés ténye is odatartozik.

3. Ha levonjuk az eddigi műsorokból adódó tanulságokat, két dolgot tehetünk:

a) a Kalákát vagy folytatásra méltónak ítéljük, mégpedig az eredeti kiindulópont módosításának többletével, a pótcselekvés említett aspektusának fenn tartásával, és a reális cselekvés hagyományával gazdagítva, vagy

b) egy másik spektakulumra hárítjuk át a Kaláka funkcióját, s ezzel lemondunk a *Beköszöntő helyett*-ben kijelölt előfeltevésekről. Lemondásunk ez esetben teljes és végleges — a Kaláka megszűnik *kaláka* (közös társas munka) lenni.

Ezeknek az alternatíváknak az átgondolása a jelenlegi adottságok függvényében válik halaszthatatlanná. Elmulasztván ezt, kockáztatunk: ezek az alternatívák egy más időpontban könnyen érvénytelenné válhatnak.

Bíró Zoltán • Tánchááz és/vagy Kaláka?

A néző leül a tévékészülék elé, és nézi a Kalákát. Természetesen előre elhatározta, hogy meg fogja nézni. Sőt, az is lehetséges, hogy munkahelyi vagy családi beszélgetés nyomán konkrét elvárásai is vannak a megnézendő „tárggyal” szemben. (Tárgy lehet mindaz, ami a képernyőn megjelenik. Például: a műsor maga, a műsor egy részlete — egy tánc, egy énekszám, sőt egy rövidebb képsor is, egy díszesebb ruhadarab premier planba hozása, a lábmozgás bemutatása tánc közben stb.)

Nézőnk — elvben — háromféleképpen viszonyulhat a tárgyhoz, a viszonyulás természetétől függően a tárgy háromféle formában jelenhet meg.

1. Megjelenhet a tárgy mint *szükséglet*. A néző ez esetben fogyasztó, és nem több annál (élvezi a táncot). Mint minden fogyasztó, igen-igen önző, csak személyes érdekeit tartja szem előtt. Kell—nem kell alapon osztályoz, és a választás egyik formájához sem fűz részletesebb indoklást. Befogadás és elutasítás egyaránt határozott és egysíkú. Kitűnő példát szolgáltat erre az az eset, amikor a néző önmagát (vidékkét, faluját, táncát, népdalait, ismerőseit) szemléli. Ilyen esetben elég egy kis eltérés a megszokottól, máris elutasítja az egészet.

2. Megjelenhet a tárgy a néző számára *értékként*. Ez a viszony gazdagabb, mint az előbbi. Egy tárgy akkor válik értékke, ha jel is. Ha önmagán túlmutat, valamire utal, ami nincs jelen, de amit a néző jelenvalónak érez. A néző—tárgy kapcsolat több szintű: a néző érzékeli a tárgyat anyagi mivoltában, és ugyanakkor érzékeli „mondanivalója” mivoltában is. A mögöttes tartalom (jelentés) érzékelése nem jelent feltétlenül szóbeli megfogalmazást sem a közvetítő, sem a néző részéről. Bonyolultabb ez a viszony abban az értelemben is, hogy létrejötté interiorizált (élményszerű, tapasztalati úton bensővé tett, személyiséghez tartozó) ismereteket feltételez. Egy példa: a táncban a mozgás harmóniáját, karakterét, esztétikumát látni meg.

3. Végül: szerepelhet a tárgy *szimbolikus értékként*. Például egy dal, egy tánc, egy díszítmény kifejezi egy etnikum valamely vonását, tulajdonságát, és csak azt. Ez esetben a néző és a tárgy viszonya valamilyen — rendszerint szavakban is megfogalmazódó — külső doktrínán alapul, amely az egyedi tárgytól és az egyedi nézőtől idegen. A viszony eleve elrendelt, mechanisztikus. A létrejötté nem feltételez bensővé tett, személyiséghez tartozó ismereteket.

A háromféle viszony nem zárja ki és nem feltételezi egymást. Elkülöníté-sük módszertani szempontból indokolt, de e viszonyok a mindennapi kommunikációs gyakorlatban is jól elhatárolhatók. Egymáshoz való viszonyuk és jelenlétü súlyuk elemzése érdekes és hasznos következtetésekre nyújt lehetőséget.

Lehetőségként mind a három viszonytípus adott. Nézzük meg, hogyan „léteznek” konkrétan.

A Kaláka tárgyaival kapcsolatban a kritikák, méltatások, beszámolók egyöntetű álláspontot foglalnak el: azokra *szükség van*, kellene, szorosan hozzátartoznak mindennapjainkhoz, a Kalákán részt *kell* venni, *jó* lenne már itt is, amott is egy Kaláka... stb. Miért van rá szükség? (Íme, milyen felháborító kérdés!) Mert *érték*, mert a mi értékünk... stb.

Miért problematikus ez az álláspont?

Elsősorban azért, mert megfélekedzik arról, hogy az értékpreferencia *tárgyakra* nem vonatkozhat. Hiába kiáltunk ki valamit értéknek, a felmutatás nem jelenti azt, hogy mindenki értéknek fogja tekinteni. Másodsorban problematikus azért, mert magát az értéket (a tárgyhoz való kívánatos viszonyulást!) az erőltetett demonstráció, a túlzott verbalizáció révén, az állandó „ez kell nekünk” han-

goztatásával szükségletté fokozzuk le. Bármilyen paradoxnak tűnik is, a tárgyakat, amelyek önmagukban nem értékek (nem lehetnek értékek, mert az értékmozgatót a tárgyhoz való viszonyunk hordozza), azokat értékként emeljük mások feje fölé, és mindenkitől jó néven vesszük, ha tiszteli őket. Magukat az értékeket (ami a tárgyhoz való viszonyban jut kifejeződésre) pedig szükségletként forgalmazzuk (adjuk el).

Ez a helyzet sok gondot okoz fogyasztónak és közvetítőnek egyaránt. A közvetítők a tárgyra összpontosítanak, mert számukra az az értékes. A nézők is a tárgyra összpontosítanak, mert ők fogyasztók, és számukra a tárgyak mint szükségletek jelennek meg. Nem csoda, hogy a nézők gyakran elégedetlenek: a közlők ritkán elégítik ki a szükségleteket (kevés adás, a szükségletek vidékenként változnak), ugyanakkor mindenkire más tájégségek tárgyait próbálják „rászózni” mint értéket. Amit viszont a nézők nem mindig fogadnak szívesen.

Egy ellenvélemény

Keszthelyi András vitacikke az itt felvázolt szempontokhoz mérve semmi esetre sem kritika, csupán csak megindokolt ellenvélemény. Amire az alternatív értelmezésekben inséges és legyszerűsítésekben gazdag időkben kétségtelenül igen nagy szükség van, illetve volna már csak a „szóértés” érdekében is. Hasznos és jogos a kritika csak akkor lehet, ha előfeltevéseit az elemzett jelenségből próbálja levezetni (mint ahogy Keszthelyi teszi a filológusok elemzéseinek bírálatában).

Ami az „ellen”véleményt illeti, elméleti előfeltevéseinek hitelességéhez nem fér kétség (legalábbis a megteremtett kontextusban nem). A jelenség tényleges elemzéséhez azonban csak ötletet, megközelítési lehetőséget nyújtanak, konkrét fogódzót nem. Az elemzés ezen túl kezdődne. Az „elvi ellenvélemény” egy szükséges közbeeső lépés, de ne tekintsük — még kérdések megfogalmazását illetően sem — véglegesnek.

Úgy gondolom, mindenképpen meg kellene fogalmaznunk néhány, tapasztalati megfigyelésen alapuló előfeltevést. Ezek korántsem véglegesek, az elemzés menet közben változtathat rajtuk. A következő megállapítások egy ilyen próbálkozásnak tekintendők.

Az első, talán banális megállapítás: külön kell választanunk a Kalákát a táncmozgalomtól. Hogy miért? Ennek igazolására két út kínálkozik.

Az egyik: a tánc mint „intézmény”, illetve mint „mozgalom” vizsgálata.

A másik: vizsgálni a Kaláka esetében az ún. „megideologizálási” (intézményesülési) folyamatot.

Mi a Tánc?

Rendszerint abból a hallgatólagos előfeltevésekből indulnak ki, hogy a tánc: „intézmény”. Megvan a maga kategóriarendszere, amely egyrészt szabályozza a intézményen belüli tevékenységet, másrészt meghatározza az egyének az intézményhez való viszonyulását, valamint azt, hogy az egyén az intézményhez való viszonyában hogyan határozza meg önmagát. Ezek a pragmatikai elemek önmagukban nem minősíthetők. Hasznosak és célszerűek akkor lennének, ha a kategóriarendszer elemeit maga a táncmozgalom termelte volna ki, ha azok fogalmazták meg a működési rend normáit, és azok alakítanának, módosítanának rajtuk, akik a tánczások tényleges látogatói.

A gyakorlatban azonban másként áll a helyzet. Az „intézmény” működését szabályozó kategóriák a „szakértők” (Bourdieu) kategóriái. Mint ilyenek se nem hasznosak, se nem célszerűek. Szerepük abban merül ki, hogy megjelennek sajtóban, rádióban, tévében, illetve elhangzanak különböző megbeszéléseken. Ez az intézményiség ilyenformán nem a táncmozgalom sajátja, hanem arra csupán ráaggatott valami, ami elsősorban a tánc köré gyűlt „szakértők” (néprajzosok, tömegkommunikációs eszközök képviselői, kritikusok) értelmezései nyomán alakult ki. A kategóriarendszer működését igazolja az ilyen típusú szövegek, álláspontok állandó jelenléte: „a tánczázene az egyetlen értékes zene”, „igazi értéket a tánczáz ment át a mába!”, „amikor tánczáz van, ne legyen egyéb, mert elvonja az embereket”. (A tánczázba járás ma már egyes — „jobb” — körökben státuszszimbólumnak számít.)

Meggyőződésem azonban, hogy mindazok, akik a tánczázba a táncért járnak (és nem a tánczázért!), vajmi keveset törődnek ezekkel a burjánzó pragmatikai szabályokkal. A fiatalokat maga a tánc, a tevékenységforma vonzza, és nem az a gondolat, hogy „Van tánczáz, tehát mennem kell oda”. Az ő szempontjukból a

„táncházmozgalomra“ hivatkozni értelmetlen. Tehát hamis premisszának bizonyul. Azonban táncház létezik: ha nem is mint intézmény, de mint öntörvényű tevékenységforma. Lehet, hogy még nem mozgalom, lehet, hogy nem is válik azzá. Amit nem tudunk (és elemzésre vár), hogy ez a tevékenységforma *hogyan* létezik a valóságban. Erről, sajnos, sem a tévé, sem a sajtó nem tudósít. (A táncház megváltó erejéről bezzeg igen!) Talán azokat kellene megkérdezni, akik „csak“ táncolni járnak oda, esetleg akik az egyes táncházak „nehezét hordják a vállukon“. Talán ők mentesek a fentebb jelzett kategóriák „hívságától“.

A táncház intézményjellegét senki sem szokta kétségbe vonni. Azt, hogy egyben önálló tevékenységforma, sokkal nehezebb bizonyítani. Hajlamosak vagyunk ezért a táncházat mindenestül pusztá formalitásként kezelni. „Üres forma“-ként, amit ugyan éltetünk, de van mellette jobb. Az egyik (székelyudvarhelyi) Kaláka műsorában hallottam: a házibuli közelebb hozza a fiatalokat egymáshoz, mint a táncház. Tudtommal ezt nálunk módszeresen senki sem vizsgálta. Maradnak tehát a Keszthelyi András-féle „elvi ellenvélemények“: vita a vita kedvéért.

A házibuli, a diszko ún. „interperszonális“ (személyközi) kapcsolatait tulajdonképpen néhány jól meghatározott rítus szabályozza. Bizonyos „kapcsolásokat“ mindenkinek el kell végeznie. Mozgásnak, táncnak, étel- és ital fogyasztásnak, érzelmi kapcsolatoknak megvan a jól meghatározott formája, rendje, irányultsága. Sőt, fokozata is. Egy minimum, ameddig mindenkinek el kell jutnia, egy maximum, amit senkinek sem illik túllépnie. A lehetséges személyközi kapcsolatok száma korlátozott ilyen szempontból. A táncházban — úgy vélem — kevesebb az ilyen merevítő, szabályozó rítus. A tevékenységforma elemei nem annyira „manifest“ jellegűek, mint a házibuli esetében. A személyközi kapcsolatok kialakításának esélyeit ez növeli.

A kérdés minden „elvi“ pró és kontra ellenére nyitva marad: intézmény-e a táncház, kell-e intézményesíteni, és intézményesíthető-e egyáltalán?

Mi a Kaláka?

Intézmény, mert szerepeket, státusokat forgalmaz; az intézményen belül kialakul egy hierarchia, amelynek minden egyes eleméhez értékelő mozzanatok kapcsolódnak (szakértő-típusok), jól meghatározott kategóriarendszere van, amelynek érvényesítéséért propagandát folytat. A felsorolás persze csak jelzésszerű. Lényeges eleme azonban: a propaganda, a „megteoretizálás“. Ezt kellene szemügyre venni most már nemcsak a Kaláka esetében, amihez viszont „rendszeres“ szempontokra van szükségünk. Lássunk néhányat:

1. *A szakértők táborának vizsgálata.* Kik vállalnak/kénytelenek vállalni ilyen szerepkört? Státus és véleménymondás összefüggései. Van-e a szakértők körében belső hierarchia? Ha igen, hogyan jön létre? A szakértők viszonya egymáshoz (a vita). Kiből lehet/lesz szakértő?

2. *A kategóriarendszer „tartalomelemzése“.* Az intézmény kulcsfogalmainak helye, szerepe, tartalma, viszonya egymáshoz és a rendszeren kívüli kategóriákhoz. A szemantikai mező vizsgálata. A jelentés anomáliái: átfedés, üresjárat, kizárás stb.

3. *Az intézmény által megvalósított „látvány“ (spektákulum) és a kategóriarendszer használata közti viszony.* A manipuláció esélyei. Az alternatív értelmezés hiánya. Motivumok eluralkodása.

4. *Az intézményi érdek.* Ennek nyílt és rejtett formái. Az intézményi érdek találkozási a szükséglettel. A szükséglet „meglovagolása“ azáltal, hogy értéknek tüntetjük fel. Ennek módzatai.

5. *Attitűdök „előhívása“.* Gerbner mondja: a közlemény nem azáltal hat ránk, hogy végrehajtat velünk egy cselekvést, hanem azáltal, hogy a befogadóból állásfoglalást „hív elő“. (Elutasítást vagy azonosulást.) Ez az állásfoglalás nem az adott közleményhez tartozik, hanem egy sokkal alapvetőbb etnikai szimbolizációs folyamathoz, amelynek az adott közlemény csak részleges kifejezője. Milyen állásfoglalásokat hív elő a Kaláka mint intézmény? Milyen jelentéseket kínál föl, hogy hozzá viszonyítva, az általa képviselt (az egyes „műsorai“, tárgyai által képviselt) „alapvetőbb folyamathoz“ viszonyítva határozhatjuk meg befogadói mivoltunkat?

A fenti kérdésekre adandó válaszok talán már használható előfeltevésekkel szolgálhatnak. Sőt, a jól feltett kérdések már maguk is premisszaként kezelhetők. Az „elvi ellenvélemény“ megfogalmazása után — úgy vélem — az ilyen típusú kérdezésen volna a sor, ha értelmezni kívánjuk nemzeti-nemzetiségi kultúránk sajátos jelenségkomplexumát.

A többes szám egyes száma

Válasz Tóth Sándornak

„Történeti magatartásunk nagyjából
eszesen formált ésszerűtlenség, ami kü-
lönösen napvilágra tört az ésszel hi-
valkódó polgári Európában.”

JÓZSEF ATTILA

Tisztelt Vitafelem!

Megismételt kihívásaiddal (*A szóértés előfeltételeiről*. Korunk, 1979. 5: 390—393. és in: *Rólunk van szó*. Bukarest, 1980. 189—196.; *Félig tele, félig üres*. Ifjúmunkás, 1979. 18. és részleteiben in: *Rólunk van szó*, 184—188.; *Egy gondolkodói alkat kalandja az elmélettel*. Korunk, 1980. 9:671—679., valamint könyved jegyzetanyaga: i. m. 351.) nehéz helyzetbe hoztál. Készséggel elismerem, nincs ingyenre a vita. Félreértés ne essék, nem a Veled való vitától vonakodom már jó ideje (bár köztudomásúan impulzív vitamódszered eddig kevés vitapartnered számára bizonyult „kényelmesnek”), hanem a Veled való közvetett ideológiai vitától. A nemzetiségi kultúrán belül lehetséges (vagy lehetetlen) többes szám tárgykörében eddig elfajult párbeszéd-kísérleteink, úgy érzem, joggal tesznek tartózkodóvá az ilyen természetű kihívásokkal szemben.

Pedig azt hiszem, eszményi partnert találtál volna bennem, engem is racionalista illúziók gyötörnek. (Bár konok racionalizmusod ebből, feltehetőleg, csak a pusztá illúziók gyötrelmét fogja engedélyezni nekem.)

Merjem, ne merjem kimondani: az ész (és a szó) erejébe vetett hitünk (közös hitünk) láncol bennünket egymáshoz (s tesz egymás mind kiélezettebb ellentéteivé), még ha ezt kölcsönösen belátni — épp a kölcsönösségből adódóan — mindvégig nehezünkre esne is. A kívülálló pedig marad az örök rejtéllyel, mint eddigi közvitáink során annyiszor: honnan ez a bennünket elválasztó-összekötő ádáz vehemencia.

„Aki verekedni akar, könnyen talál botra — és vérontásra érdemes különbségre a homousion és a homoiousion között” — idézem én is szívesen az általad ugyancsak szívesen idézett József Attilát. Ezúttal nem egy testhezálló ellenidézett fölvonultatásának kedvéért, hanem mert igen érzékletesen világít rá az egynemű hatalmi-ideológiai rendszerek különbségkereső és -találó hajlandóságára. E hajlandósággal számolva tartom most fontosabbnak azt, ami bennünket összeköt, annál, ami elválaszt. Még akkor is, ha kiderülne, hogy ami összeköt, az is inkább megkülönböztet.

Mi az, amiben egyetérthetnénk?

Közös előfeltevéseink (bár nyilván nem szóértésünk közös előfeltevései) közé tartozik tudtommal, hogy a romániai magyarság jövőjéről, önmegtartó-önmegújító készségéről óhajtunk felelős és érvényes kijelentéseket tenni. Tulajdonképpen ennyi elég is lenne a dialógushoz. Elég lenne tehát az alapokban megegyezni, mert ez automatikusan magában foglalná a párbeszédhez való pozitív viszonyunkat. Más kérdés, hogy miként képzeljük el, milyen konkrét előfeltevésekhez kötjük ezt a párbeszédet. Ha ez utóbbiakban (a szóértés előfeltételeiben) nem is jutnánk közös nevezőre, a közös alap még mindig rendelkezésünkre állna. Oda bármikor vissza lehetne lépni, hogy onnan a legkülönbözőbb irányokba tapogatózva mindannyiszor újramegegyezhessük a dialógust.

A párbeszédre irányuló akaratot persze más (közös és nem közös) előfeltevések is mozgathatják. Elképzelhető, hogy a makacs újramegegyezések mögött az egység parancsa munkál. Amiből én — hogy a köztünk jelentkező különbségekre is fény derüljön — nem feltétlenül az egység visszaállításának a parancsát vélem kihallani. Nekem rokonszenvesebb a szemléleti különleműségek jóval nehezebben kioldható (és jóval viszonylagosabb) egysége. Más szóval az ellentéteink közti belső értelmi és érzelmi közvetítést (a többes számok vitáját és ünnepét) előbbrevalónak tartom. Ugyanakkor meggondolkoztat vitáink következetes kudarca és ünnepünk következetes sikere. Vajon nem a külső közvetítések egyeduralma (melynek kihívó „egy”-ségével az „egy”-etlen alternatíva hegemoniáját lehet — szoktuk — csak szembeállítani) s a belőle következő úgynevezett egységfront-logika

(az egyetlen alternatívának való alárendelés kényszerlogikája) rejtőzik e következetes sikerek és kudarcok mögött? Az értelem helyett vajon nem az érzelmek „egységfrontja”? Melyet csak a ráció köntösébe kell öltöztetnünk, máris tiszta észszerűségként forgalmazhatunk?

E kérdéseket joggal tekintheted „abszolutizáló alkatom” és a „valóság elől elzárkózó” eleve „ideologikus prekonceptióm” magam szolgáltatva bizonyítékának, melyet persze ezúttal is stílusos tünnető toleranciájával vagyok kénytelen álcázni — nyilván azért, hogy könnyebben rajtakaphass a csaláson. Nem is szántam egyébként, mint könnyen felismerhető „bűnelnek”. Csakhogy éppen az ellenkezőjét szeretném vele bizonyítani, mint amit kiolvasni vélsz belőle. Tudniillik arra szeretnék rádöbbszteni (s Veled együtt magamat is), hogy nem ugyanazokkal a szavakkal ugyanarról és ugyanazokkal a szavakkal nem ugyanarról beszélünk. Nem meggyőzni szeretnék, mondom, hanem rádöbbszteni valamire. (Meggyőzni ugyanis eddig még jőszerint magamat sem sikerült.) Mert a rádöbbsztes stratégiájában az is benne van, ami belőled (s meggyőző stratégiádból) hiányzik (abból viszont, hogy belőled hiányzik, semmiképpen sem következik, hogy bennem megvan): önmagunk vitapartnerünkben való viszontlátásának katarziskészsége. Az önfelismerés e döbbsztesével szemben hiába vonultatom fel a logika minden vívmányát: kicsi az esélye annak, hogy meggyőzhetnélek ugyanarról, amiről Te nem győztél meg engem (tudniillik az abszolutizáló dogmatikus gondolkodásmód veszélyéről). A döbbsztesről (annak üdvös voltáról) pedig úgysem győzhetnélek meg. A döbbsztes tagolatlan. Igaz, nem tagolhatatlan (mint ezt e sorok is bizonyítják), de semmi esetre sem tagolható a hagyományos előfeltevésekre (alaptézisekre) és következtetésekre (konklúziókra), hogy aztán rajtuk, illetve az érvelés logikai-deduktív vonalvezetésén — a döbbsztes „leleplezése” érdekében — különböző önellentmondásokat lehessen kimutatni.

Tehát nem a meggyőzés, hanem mindössze a tisztázás szándékával kísérlem meg most (a rám — „szememre és szemléletemre” — vonatkozó állításaidat, előfeltevéseidet egyelőre zárójelbe téve) tárgyszerűen elhatárolni kettőnk álláspontját. Ehhez mindjárt több dologtól is el kell tekintenem. Egyfelől át kell bújni a magam állította mérce alatt. Le kell mondanom arról az elképzelésemről, hogy nem foglak vita tárgyává tenni, s ami ezzel együtt jár, egy szemlélet paradigmájaként, (vagy ami még ennél is rosszabb) egy „szemlélet”, „szellem” (ideológia) szócsöveként „beállítva” téged, különböző logikai műveleteket végezni rajtad. (Például úgy tagolni szövegeidet, hogy tisztán logikai eszközökkel feltárható legyen prekonceptiód működése.) E lemondásnak többrendbeli következményei vannak. Egy időre meg kell válnom általad oly nagy kedvvel leleplezett „kedvenc” tételmentől („nem értjük egymást”), s — jobb híján — a megértés elvont lehetőségéből kell kiindulnom. Úgy kell tennem, mintha nem lennének köztünk kommunikációs nehézségek. Illetve ha volnának is, okait e logika szerint nem a nyelvben (a nyelvhasználatok sokféleségében és sarkitottságában, a szavak többértelműségében), hanem partnerem érvelésének és szóhasználatának következtelenségében, pongyola fogalmazásában, homályos stílusában, a meg nem gondolt gondolat „abszurdumában” illik keresnem. Másfelől kötelező módon el kell tekintenem attól a nem elhanyagolható távolságtól, amely a „mondanivalót” az értelmezéstől, az elkerülhetetlen félreértést a tudattalanul tudott átértelmezésektől elválasztja. Vagyis: azonosságot tételezek tartalmaink és egymás számára való jelentésük között. (Következésképp e szinten legfeljebb csak „tartalmaink” elhatárolását tarthatom feladatommak, az általad „kieszközölt” kritikai megméretést későbbre halasztva.)

Mindezekre az önként vállalt korlátokra nem azért van szükségem, hogy a Te álláspontodhoz közelebb kerülhessek. Inkább arra kellene, hogy legalább a mindkettőnk által döntőnek tartott kérdésekben (a rítusok, illetve a többes szám kérdésében) lássunk világosabban; más, származékos ellentétek ne árnyékolják a képet (a fő ellentmondást).

Megjegyzem, tisztában vagyok veled, hogy a kérdéseknek ez a rangsorolása is egyfajta kompromisszum, s vitánk bizonyos oldalait zárójelbe tenni ama hírhedt paradoxonra emlékeztet, amikor is egy kör mellé az alábbi mondatot írjuk:

E körön kívül
minden állítás
hamis.

E paradoxont csak úgy oldhatjuk meg, ha a mondatot a körön belülről költöztetjük, ám ezzel vitánk zárójelbe tett vonatkozásai is visszakérezkedtek látókörünkbe.

Mindezzel számolva vállalom a számomra mégoly ellenszenves másik kompromisszumot: azt, hogy „mondanivalónk“ szintjén mindkettőnk (magamat is beleértve) a gondolat pusztá tárgyává tegyem. (E műveletnek nem a Szótörténeti Tár értelmében vett „abszurdum“ voltára elég lesz később is rájónnom.) Különböző az abszurdum általad kínált rejtvényének feloldása („meg van tiltva, hogy igazat beszéljünk, tehát a dolgot travesztálni kell, s abból utolyára abszurdum kerül ki“) igen jól példázza, hogyan válsz a fenti paradoxon foglyává magad is. Nemcsak a szóértés előfeltételeiről írt vitacikked, hanem valamennyi vitairásod modellje ez az egyszerű „fintor“. Úgy teszel, mintha az „abszurdumról“ beszélnél, s közben egy bennfentes utalás zárójelébe teszed az abszurdumok létrejöttének (a „meg van tiltva, hogy igazat beszéljünk“) egész kérdéskörét. Úgy teszel, mintha a szóértés előfeltételeiről vitáznál, s közben egy feloldatlan rejtvény zárójelébe teszed az előfeltételek legfontosabbját: a nyilvánosságot.

Ettől nem eltekintve (éppen ettől nem eltekintve) vagyok kénytelen vállalni az előbbieket mellett a paradoxonok kompromisszumát is. Azzal a titkos reménnyel persze, hogy kijátszhatom, a magam előnyére fordíthatom e magam állította korlátokat. Ha Te az alaphérdést teszed zárójelbe, hogy a származékos kérdéseket vehesd alaposabban szemügyre, én inkább ez utóbbiakkal kötök ideiglenes meg nem támadási egyezményt, hogy az alapkérdésben megnyilatkozó nézeteltéréseinkre összpontosíthatassak. (Te ezt alighanem éppen fordítva látod.) S ezzel a „meddő vita“ valamennyi ismérve a rendelkezésünkre áll. Már a tárgykör terjedelmében sem tudunk megegyezni: Te a tárgykör kiterjesztését tartod önkényesnek, én — a beszúkitését.

Vitánk menete is az „önkényesen“ meghúzott határok fölötti huzakodás logikáját követi. Jellemző módon már az sem tisztázható egyértelműen, hogy „melyikünk kezdte“. A „címzés nélkül odavetett kesztyű“ egy ideig köztünk lebeg, nem lehet tudni, ki a gazdája.

Végül Te vagy az, aki felveszed a kesztyűt, de ezzel máris nekem juttattad a kesztyű tulajdonjogát, vagyis rám száll a vita kiprovokálásának minden ódiuma. Innen kezdve következetesen két malomban örülünk, függetlenül attól, hogy a szóértés előfeltételeiről vagy értelmiségünk különböző nemzedékeinek mai szerepéről folyik-e a (nemcsak kettőnkre korlátozódó) vita. Te ragaszkodsz ahhoz, hogy vitánk erőtere nem egynemű, s benne az ideologikum csak az egyik tényező a sok közül, következésképp az ideologikum-tényező nem játszhat döntő szerepet vitánk elfajulásában. A szóértés szerinted éppen ezért bizonyos logikai és morális alapkövetelmények elsajátításán múlik, tekintve, hogy az anyanyelv elvileg mindenki számára közös. A kommunikációban döntő szerepet tulajdonítsz az egyéni akarathoz s a nemzetiségi közösség iránti felelősségnek. A felelősségrevonás s a helyes, jó vita ismérveinek kijelölése a vitaközni tudó kevesek (a „céhbeliak“) mandátuma, akiknek az a feladatuk (küldetésük?), hogy a maguk „vitamódszerét“, -stílusát erkölcsi és argumentációs fölényükkel rákényszerítsék (így!) a közösséget bomlasztó vitaközni nem tudókra. Magadat természetesen e kevesek közé sorolod.

Vitánk logikája szerint az én álláspontom ennek homlokegyenest az ellenkezője lehet csak. Az ideologikum-tényezőt én nem tartom zárójelbe tehetőnek. Szerintem vitánk éppen az erőter hatalmi-ideológiai egyneműsége miatt futnak a végletekbe. Ami azt jelenti, hogy vitánk erőtere nem pusztán csak azért egynemű, mert ideologikus. Hanem elsősorban azért, mert maga az ideológia egynemű. Vagyis a konkurrens ideológiákat csak „abszurdum“-formában tűri meg. Persze, nem érdemes fetisizálni ezt az egyneműséget, hisz a toleranciát igen széles skálán tudja alkalmazni. Odáig is elmegy, hogy a másféleséget — az ideológia nyelvére lefordítva — saját tradíciójába integrálja. De odáig sohasem mehet el, hogy a konkurrens eszmét önnön létének feltételévé tegye. Ez vezet aztán — hogy másik „kedvenc“ tételemmel éljek — a viták ritualizálódásához. Felelevenedik a hitviták hagyományja. A partnerek egymás érelyett a „karzatra“ függesztik a tekintetüket, a tárggyá tett alany kétségbeesetten védi személyiségét: személyeskedik. Mert a reprezentatív nyilvánosság csak a személyiség túlnövesztését engedélyezi, az ideológiai védekezésre nincsen mód. Ha pedig a szóértés előfeltételei hiányoznak, akkor a dialógus megalapozásához szerintem elsősorban ezekre az előfeltételekre kell rákérdezni. Ha párbeszédet akarunk egymással folytatni — sugalltam valóban —, nem állhatunk meg félúton. Nem elégedhetünk meg azzal, hogy egymást kölcsönösen a felelősség tárgyává tesszük (s a nemzetiségi közösség bomlasztásában, illetve, ami Nálad ezzel azonos: a vitaetika vagy a vitalogika szabályainak megsértésében mondjuk ki vétkesnek). Tovább kell mennünk, magára a társadalmi-történeti kontextusra, a közös nyelv hiányának okaira, eredetére kell rákérdeznünk. Vállalni egy kérdéssor logikáját annyi, mint radikálisan újraértelmezni a helyzetünket. Ez pedig **nem** a vitaközni tudók, hanem a józan ész kiváltsága. Más szóval

nem kiváltság, hanem közös felelősségünk lebontásának (a megmaradás imperatívuszának) bárki számára megközelíthető lehetősége.

Ha tehát Te az elvonatkoztatások (a konkrét történelmi helyzettől való elvonatkoztatás) és a fogalmi elvontságok általánosságából egy tapodtat sem engedsz, a helyzetismeret általam kijelölt terepén kerülsz akaratlanul lépéshátrányba. Érteni vélem én, hogy miért: az egyetemesség (nembeliség) szintjén megmaradni, nyugtalanító tényeket megnyugtató általánosságok alá rendelni a legjobb biztonsági stratégia. A helyzetértelmezés kérdését így zárójelbe téve (más szóval: a tárgykör leszűkítésével) nem marad más választásod, mint hogy *A szóértés előfeltevéleiről* cím alatt megjelent (*Korunk*, 1980. 1–2.) felszólalásomat is a racionalizmus—irracionalizmus, cselekvés—lefejezés, objektivitás—ideologikus torzítás (hogy ne mondjak rágalmozást) kétségkívül „hagyományos“ (és nem kevésbé elvont) vonatkozási rendszeréhez mérjed. Vitánk számára így mesterséges terepet biztosítva, olcsó győzelmet aratsz fölöttem (és természetesen szemléletem fölött). Ahelyett, hogy helyzetértelmezésemet vagy prognózisomat kellene cáfolnod, elvont vitát folytathatsz a racionalizmus „örök“ határaitól, a ritusok erendően alárendelt szerepéről, a tiszta fogalmak és a ráció egyszer s mindenkorra adott elsőlegességéről. Erveim helyett gondolkodási alkatom „kiütésére“ összpontosíthat. Körülbelül ez lenne az, amit a Te kedvenc szavaddal „árnyékbokszolásnak“ szoktunk nevezni.

Amíg ezen a szinten nem vagy hajlandó túllépni (márpedig számomra kétséges, hogy az adott ideológiai erőterben oly könnyű lenne megtennünk ezt a nem könnyű lépést, tekintve, hogy Te ennek az értelmét, én viszont a lehetőségét nem vagyok képes belátni), a vita köztünk elkerülhetetlenül függőben marad.

Mert én viszont a „Te utcádba“ nem vagyok hajlandó bemenni. Egyszerűen azért, mert örvendek, hogy végre kikeveredtem onnan. Hiszen hírhedt jegyzetem a (*Miért nem értjük egymást?*) pontosan ebben az általad „üzött“ elvontságban volt elmarasztalható (el is marasztaltad annak rendje s módja szerint). Ezen a szinten pedig én „abszurdumnak“ tartanám szakmainak álcázott ideológiai vitát folytatni oly fontos kérdésekről, mint a *nálunk* hagyományos racionalizmus megújíthatósága, a pluralizmus más köntösben való jelentkezése („Minerva baglya hajnalban kezdi röptét“) a hatalmi-ideológiai egyneműsítés körülményei között, az intézkedések ethosának és a népszolgálati ideológiáknak hatalmi implikációi, a nemzetiségi konszenzus megszűnése, az értelmiségi funkciók átértelmezésének kényszere.

Míg e kérdésekről (és helyzetbeagyazottságukról) nem tudunk beszélni, lássuk be, nem valamiféle szemléleti ellentét választ el bennünket egymástól, nem az illúziók különbsége, hanem inkább végzetes azonosság. Még mindig ugyanazt a várat ostromoljuk (a racionalista illúziók várat), ugyanazokat a fogalmakat akarjuk egymástól elvitatni (nyitottság, dialógus, pluralizmus) — mi ez, ha nem az ész rajtnok vett csele, a nyelv vásári dialogikusságának és ideologikusságának ravasz tükörjátéka? Még mindig ugyanazt akarjuk, ahelyett hogy elméleti vagy gyakorlati különnyelvünkbe „zárkózva“ (igen, zárkózva!) megpróbálnánk függetlenül egymástól, közös erővel felmondani ezt a tükörtörvényt. Az így kivívott többes szám talán növelné esélyünket arra, hogy közös energiánkat a jelentések kölcsönös elvitatása helyett egymás nyelvének megértésére, álláspontunk egymás nyelvére való kölcsönös lefordítására pazaroljuk. „Pazaroljuk“, mondom, mert makacs kihívásaid és a platonói dialóguseszmény erkölcsi terrorjával kicsikart válaszom legfeljebb csak az általad „meddő vitának“ nevezett kentaurok családját gyarapíthatja.

Tekintve, hogy ellenvetéseid összefüggő rendszert alkotnak és általad megcáfolhatatlannak tekintett előfeltevéseken alapulnak (örök igazsággként tételezed nemcsak az ideológiai erőter viszonylagosságának, hanem a „kisebbségi humánus“, a nemzetiségi kultúra erkölcsi magasabbrendűségének és autonómiájának, az anyanyelvhasználat erendően egységének és racionalitásának, a népszolgálati és intézményi ethosz ésszerűségének, a dialógus — „Isten kegyelméből való?“ — ésszerűsíthetőségének és minden divergencia — tehát a nemzedéki ellentétek — veszélyességének — külső manipulálhatóságának — hagyományos kelet-európai „dogmáit“), *sem* e „dogmák“ ellen felhozott érvek megismétlésére, *sem* további konkretizálásukra nem látok lehetőséget ebben az általad kijelölt „platonói“ vitakeretben. Mint mondtam, nem meggyőzni akarlak, hanem saját létem (létnék) feltételeként elfogadni, és nem a „virtuális eszmetársat“ szeretném tisztelni Benned, hanem az új cselekvési helyzetben a közös teendők minimumában — a teljes nézetkülönbség ellenére is — megegyezni tudó „munka“-társat. Minthogy eleve nem óhajtalak egy „bűnbakká“ kinevezett szemlélet egyik aleseteként tárgyalni, s mint ama bizonyos lovon az összes lehetséges betegségeket, *Rajtad* kimutatni e szem-

lélet „rejtett“ koherenciáját, a felszólalásomban elmondottakkal kapcsolatban (nemcsak részéről) felmerülő ellenvetéseket (és azok jelentését, motivációját) csakis vitakereteken kívül (a magam meghatározta tágabb keretben és a kérdések konkrét-történeti lehgorgonyzával) tartom megváltásolhatóknak.

Csak ilyen — a rejtett ideológiai viták „társadalmi csapdáit“ elkerülő — megközelítésben végezhető el szerintem a magam (és magunk?) revíziója. Mert e vitakeretben én is csak úgy tudnám magam megkülönböztetni a hozzám túl közeli — és nem elég távoli — „eszmétártstól“, hogy azt a látványosság logikája szerint az „X.Y. kalandja az abszurdummal“ típusú skatulyába dugva éppen a mindnyájunk által elfogadott alapvető értékekhez képest — pl. racionalizmus, nemzetiségi közösség, anyanyelv, jövő stb. — volnék kénytelen diszqualifikálni. Éppen ezért az ezeket az alapvető értékeket érintő magunk-reviziónak — bővebben más alkalommal és más formában felvázolandó — körvonalaiából, előfeltéveiseiből többet itt nem tartok szükségesnek érzékeltetni. Mind a hagyományos racionalizmusok, mind a ritusok, mind a „nemzedék-ideológiák“ manipulálhatóságának kérdését ezért „kerülöm itt meg“ tudatosan: e kérdések az ellenérvek futó felsorakoztatásánál alaposabb tárgyalást igényelnek. Annyit mégis — hozzád hasonlóan kedvemre való — kötelességemnek érzek megjegyezni, hogy szemléletem ideologikusságának, a megkísérelt önrevízió felemásságának, következetlenségeinek felismerésében — felszólalásom nem egy helyén visszakisért a „változtatás“, a „közegellenállás“, a „nemzedék“, a „kultúra“, az „értelmiség“ Kelet-Európában hagyományos haladás-ideológiája és küldetés-logikája, a „főveszélyek“ leleplezésének „bűnbakgyártó rutinja“, az aktív racionalizmus helyett a defenzív racionalizmus eszköztára — ellenvetéseidnek (azok szemléleti következetességének) igen sokat köszönhetek.

Lehet, triviális a kép, de e sorok írása közben gyakran éreztem magam úgy, mint az az olimpiai zászlót választó csapat, amely az adott körülmények közt nem tudja eldönteni, érdemes-e ezt a gesztust a sportszerűség, a fair play jelének elkönyveltetni. És hogyha már megvan, bontsam is ki a képet: velem átellenben lobogójukhoz hű csapatok vitatják — nyilván ugyanennek az olimpiai zászlónak a nevében elvitattott és elvitatható — elsőségüket. Miközben a résztvevők mindegyikében ott a zsigerekig ható, de tudatküszöb alá szorított emlék: zászlók és fair play-viták megnyugtató látványát szolgáltató versenyzőt, bírót s e látványban gyönyörködő, ám hovatarozásától elválaszthatatlan nézőt egyként túsul ejthet (és halomra löhet) valamely, az erkölcsi totalitarizmus játékszabályaira hivatkozó outsider „versenycsapat“, a végső megoldások sportszerűségét hirdető nemzetközi terrorcsoport. Ilyen élményekkel a zsigereinkben mondanék le — „itt és most“ — természetesen nem egyoldalúan, hanem Veled közös egyezésben a fölösleges, mert strukturális-ideológiai helyzetünket zárójelbe tevő — és éppen ettől és ekképpen ideológiai — vitákról.

Vitakészségünket (meglévő, nehezen kiküzdött ilyen-olyan aduinkat) — gondolom — jobb lenne érdemesebb csatákra tartogatni.

Aradi József

Több megértéssel

A *Korunk* ez évi 5. számában Farkas Árpád költői útját vázolja fel Borcsa János. Hallatlanul szigorú hozzá — ami alapján véve helyénvaló —, de nem-egyszer igazságtalan is. A hatvanas évek harcos közéletiségét, törhetetlen hitét kéri számon tőle, az indulás közösségi költőjét, ma, közel húsz év elteltével, legújabb kötete, az *Alagutak a hóbán* kapcsán. A költő korábbi lelkiállapota és a mostani között kétségtelenül szembeötlő a különbség, de vajon ezért a költőt kell elmarasztalni? Nem azt, ami kiváltotta? Nem éppen dicsérni kellene-e az érzékeny lelkű lírikust, amiért van bátorsága belső válságáról ország-világ előtt vallani, mer kiábrándultnak, szomorúnak lenni? Nem férfozik-e ezzel közelebb az emberek lelkéhez, nem talál-e közvetlenebb visszhangra bennük? S ha a bánat közös, annak kimondásával nem válik-e — fájdalmasan fordított előjellel ugyan — ismét csak közösségi költővé? Van példa irodalmunkban, hogy valaki letörtségében, kínjában, bánatában gyöngyöztesse ki magából legszebb, legmegrázóbb, leginkább magunkra ébresztő verseit. Elég, ha csak Vörösmartyra hivatkozom, az *Előszóra* és *A vén cigányra*. Borcsa szerint is vannak ilyen jellegű, maradandó értékű alko-

tasok Farkas Árpád új kötetében. Akkor? Akkor miért kell mindent az induláshoz, a korábbi „szenvedélyes lángolóshoz“ mérni. törhetetlen hitét kérni számon? Mi lenne, ha Petőfi *Elet vagy halál!*, illetve *Szörnyű idő* című versét *ilyen szempontból* közelítenék meg? Ót aztán a korábbiak alapján igazán elmarasztalhatnók! Csak hát ezt senki sem teszi, s nem kellett volna így eljárni Farkas Árpád esetében sem.

Borcsa legfőbb fegyvere Farkas Árpád „távlattalansága“, „megalkuvása“ ellen Bretter György, aki *Vágyak, emberek, istenek* című kötetében azt írja: „A sors lenyege, hogy megadjuk magunkat: mi tesszük sorssá: vak végzette, ha megadjuk magunkat — ha menekülünk. Ki kell mosni a sorsból a vak végzetszerűséget, meg kell nevezni a sorsot, kikiáltani, rámutatni s hívni s üvöltöni, hogy mindenki tudja, mindenki lássa: nem vak végzet a sors, hanem settenkedő akarat; reá kell borítani nevének burkát, hogy elveszítse kiszámíthatatlansága látszatát. Lázadni ellene akkor is, ha lázadni nem lehet.“ Bretter e szavakat szintén a hatvanas években vetette papírra; kérdés, hogy *ma* ugyanígy fogalmazna-e. Vajon leírná-e ma is, kissé idealista módon: „akkor is, ha [...] nem lehet.“ De ha leírná is, mit kezdhetne a ma már kissé bombasztikusan ható biztatással a költő: követhetné-e tanácsát, legalább olyan mértékben, hogy a sorsra reáborítsa „névének burkát“? A megnevezésben legfőnnebb a parabolákkal mehetünk valámire, de egyébként?

Farkas Árpád a havazásban találja meg azt a példázatot, amellyel mai életérzését kifejezheti. A vers indítását („Havaztam volna magam is — de lám, hogy megeredt!“) Borcsa nagyotmondásnak minősíti, és a folytatást („S már égigérő hóban a táj!“) olyannak, ami „nem lendíti előbbre a gondolatot, nem bír többletjelentéssel“. Azt hiszem, ebben téved Borcsa: a költő a havazásra álló, nyomott belső világából indul ki, amit csak igazol, kiteljesít a talán valódi, talán szintén képletes külső havazás, a mindent ellepő, maga alá fojtó, „égigérő“ hó. A hó, amely megnehezíti az emberek közvetlen kapcsolatát, elkülönít egymástól, magányra, az értelem békes elüldögélésere kárhoztat. Ez a megállapítás nem „a helyzetbe való belenyugvást sugallja“ — ahogy Borcsa mondja —, hanem csak rögzíti a helyzetet, megállapítja a való tényállást. Rettenetes elgondolni, költőnek, olvasónak egyaránt, hogy ha közeledni akarunk egymáshoz, alagutakat kell fúrunk a hóba! E helyzet meglátója és meglátatója ennek ellenére sem veszti el reményét, havat olvasztó szivdobogásról, okos szenvedélyről, kétkező hitről, hű szándékról beszél, amiben a költőt megtorpanással vádoló Borcsa is „a túllépés lehetőségét“ látja. A zárórész pedig már nemesak „hivatkozik“ a reményre, ahogy Borcsa fogalmaz, hanem nevet is ad neki: „...olvasszon világ-nagy termeket / körénk az Ének.“ A költő tehát továbbra is a költészet, a művészet, a kultúránk megtartó ereje mellett tesz hitet. Csakhogy ezt Borcsa képtelen kiolvasni a versből, mint ahogy *A szivárgásban* című Farkas Árpád-költemény igazi tartalma is zárva marad előtte. „Az adott helyzet kilátástalanságát rögzíti“ — mondja róla. Majd: „A tivornya mint a vershelyzet jelölője a tragikus pusztulásra utal.“ Aztán idézi a vers befejező részét, mely így hangzik:

*de vagyunk! részt veszünk
e lakomán, s jelöljük májfoltok bár testem:
— lélegzünk!, élünk! im
Csodák Csodáját
újra és újra megjelentem!*

és azt olvassa ki belőle, hogy „a pusztuló létezés, a (biológiai) fennmaradás gyönyöre tölti el a költőt“.

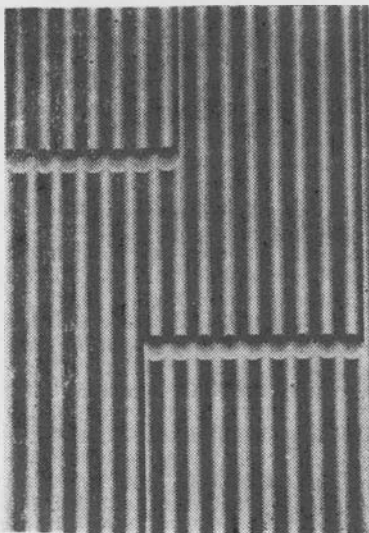
Hogy mennyire másvalami, mennyivel több van a fenti sorokban, mint a pusztuló létezés „gyönyöre“ (!), azt, úgy gondolom, egyetlen érzékeny fülű versolvasó előtt sem szükséges kifejtennem. Hibás értelmezését Borcsa még megtétezi azzal, hogy újabb magvas idézetet vág Farkas Árpád fejéhez, ezúttal Cs. Gyimesi Évától: „A megmaradás a közönséges életosztón mindennapi »törekvése«, egy öntudatlan biológiai harcnak a tétje... De az öntudat számára a megmaradás nem ez, hanem az emberi méltóság megőrzése.“ Ez sem több, sem kevesebb, mint más szájával annak megfogalmazása, kijelentése, hogy Farkas Árpád elvesztette emberi méltóságát! Közönséges életosztónok irányítják, egy öntudatlan biológiai harc eszköze. No hát ez egy kicsit már több a soknál! Mint ahogy a költő további kioktatása sem illik egy kezdő irodalombíró szájába. Ismert általánosságokkal traktálja rendkívül fensőséges hangon, az egyetemes emberi értékalkotás szükségességére figyelmezteti, meg arra, hogy költészetünk megmaradásának egyetlen igazi esélye: ha az értékek egyetemes rendszerében követel helyet magának. Mintha ezeket Farkas Árpád nem tudná éppúgy olyan jól.

Hibásak összevetései is. Érvényesnek találja ma is a megállapítást (nem tudom, kitől származik), hogy a Farkas Árpád-költészet, jellegét, természetét tekintve, a Kányádiéhoz áll legközelebb. A neki dedikált versét — ez esetben talán joggal — minden ízében elmarasztalja, de nem is ez az érdekes, hanem ahogy Kányádi verseiről beszél. „A Kányádi-versek [...] tömörségükben is megőrzik sokszólamúságukat, sejtelmességüket, kompozíciójuk pedig szinte hibátlannak mondható.” E jellemzésből az derül ki, hogy Kányádi verseit sem ítéli meg valódi művöltásban, helyesen. Aki ismeri a *Szürkület* versanyagát, az tudja, hogy elég szép számmal akad benne olyan, amely nem tud igazi verssé formálódni, hanem tétova sorismétléssel elhal a költő ajkán. De éppen ezért mondanak sokat e kis darabok! A fájdalomtól szorul össze a költő toroka, ugyanattól a közérzettől, amely Farkas Árpád újabb költészetére is jellemző. Ha már összehasonlítunk, tegyük ezt tárgyilagosan, mind egyik, mind másik jegyeit hozzáértéssel vetve egybe!

Vonatkozik ez a klasszikusokkal való összehasonlítgatásokra is. Borcsa többször utal arra, hogy egy-egy Ady- meg József Attila-kifejezés Farkas Árpádnál is felbukkan, s ebből arra a következtetésre jut, hogy még ma sem lépett túl a kezdeti indítások formai és hangulati meghatározóin. Még ma is kötődik a fenti költőkhöz, nem tudta függetleníteni magát tőlük, nem találta meg egyéni hangszínét. Merész dolog néhány azonos szó vagy szóösszetétel (kés, dac, ostor, közsörű-
-idő) alapján valakit más költők függvényébe állítani. Nyelvünk véges, azonos helyzetek, indulatok azonos fogalmakat hoznak előtérbe s buggyantanak ki a költő ajkán. Ilyen alapon mindenkit elmarasztalhatunk az utánzás vétségében. És ezt tehetnők az ismerős költői képek és „gondolatfoszlányok” tekintetében is. Elkerülhetetlen egybeesések ezek, mert minden már leírt dolgot képtelenség számon tartani.

„Bolydult egyensúllyal e korban mit kell tennem?” — idézi Farkas Árpádot Borcsa. Hát erről van szó. A korról és a megbolydult egyensúlyról. Arról, hogy — amint szintén Farkas Árpád mondja — „megszokom lassan, hogy nélkülem történik minden”. Ezt tudva, megértőbben kell közelednünk válságjegyeihez, szeretettel, sajátos helyzete figyelembevételével kell visszavezetnünk őt a közéleti vállalásokhoz, ahhoz, hogy szembenézzen „a konkrét helyzettel-feladatokkal”. (Ismét egy Bretter-idézet.) Ama törhetetlen hitből — ezt Borcsa is elismeri — változatlanul megmaradt a nyelvi kifejezés lehetőségei, az Énekebe vetett hite. S ez már magában véve is nagy dolog. Ebbe kell fogózkodnunk, amikor — nagyon helyesen — arra biztatjuk, hogy az adottságok és lehetőségek ütközéspontján kialakítsa — egyetemes emberi mérték szerint — saját autonóm, magáért-való világát.

Kiss Jenő

Fazakas Tibor: Rítmus

Élelmiszertermelés és -szükséglet Kalotaszegen II.

2. Aktív népesség és gazdasági ágazatok

Ameddig egy földműves csak magának, a családjának termelte meg élelmét, addig a népesség és gazdaság viszonya főleg agroökológiai jellegű volt. Mihelyt egy mezőgazdasági dolgozó már több személynek termeli meg a táplálékát, a népesség és gazdaság viszonya túllépi az élelmiszer kereteit, s felöleli az egész nemzeti jövedelem nagyságának és felosztásának kérdéseit. Tehát demokónómiai viszonylatban a népesség két vonatkozásban jelenik meg:

— mint az anyagi javak termelője (a termelésben csak az aktív lakosság vesz részt);

— mint a javak fogyasztója (a fogyasztás folyamata a lakosság egészét magában foglalja).

Területi és övezeti vonatkozásban e korreláció elemzésekor abból kell kiindulnunk, hogy az egy főre eső nemzeti jövedelem — egyéb körülményeket változtatnánk véve — *annál nagyobb, minél magasabb az aktív lakosság összlakosságbani aránya.*

Népesedési politikánk arra törekszik, hogy jó arányt alakítson ki a fogyasztó és a termelő népesség között, növelje a gazdaságilag aktív népességet, s minimálisra csökkentse az aktív keresőkre jutó eltartottak számát. Valamely terület demográfiai potenciáljának legmagasabb fokú hasznosítása egyben elősegíti az élet-színvonal emelését.

Jelen tanulmányban azzal kívánunk foglalkozni, hogy valamely adott területen élő népesség mennyire használja (vagy használhatja) ki teljesen demográfiai potenciálját, hogyan vonja be a társadalmilag hasznos tevékenységbe a munkaképes korú személyeket.¹

A foglalkoztatott lakosság arányát csak bizonyos határig lehet növelni, tehát a társadalom rendelkezésére álló összmunkaidőnek maximális nagysága van. Ezzel szemben a társadalomnak az anyagi javak és a szolgáltatások iránti igényei állandóan növekednek.

A fenti ellentmondás a munka termelékenységének szüntelen fokozásában oldódik fel; adott időegység alatt mind több terméket állítanak elő. A munkatermelékenység növekedése azzal, hogy csökkenti a termékek előállításának munkaidejét, megváltoztatja a társadalmi összmunkaidő felosztásának arányait, s a társadalmi munkamegosztás fejlődését eredményezi. A fentieket jól megvilágítja a következő példa: amikor a mezőgazdaságban a termelékenység növekszik, az ott dolgozók egy része felszabadul, és más szükségletek kielégítését szolgáló tevékenységi ágakban helyezkedhet el. Így a társadalmi munkamegosztásban is új arányok jönnek létre.

Ezeket az arányokat mindenkor visszatükrözi a foglalkoztatott lakosság szerkezete. Következésképp a foglalkoztatott népességnek a nemzetgazdasági ágak közötti megoszlása jelzi a munkatermelékenység színvonalát. A fentiek értelmében az aktív népességet két szempontból elemezzük:

— mekkora a nagysága, s mekkora az össznépességben, illetve a munkaképes korban levő népességben elfoglalt aránya;

— hogyan oszlik meg a nemzetgazdasági ágazatok között?

Az aktív népesség olyan fontos oldalával, mint *szakmai képzés, korszerkesztet stb.*, adatok hiányában nem tudunk foglalkozni.

2.1. Az aktív népesség nagysága

A klasszikus demográfiai mutatók közül a legáltalánosabb az össznépeség foglalkoztatottsági rátája, amely a gazdaságilag aktív személyeket² viszonyítja az össznépeséghez. 1977-ben az össznépeség foglalkoztatottsági rátája Kalotaszegen a következő szintet érte el:

	(%)
Kalotaszeg	49,6
Kolozs megye	49,1

A vizsgált terület népességének foglalkoztatottsági rátája majdnem azonos a Kolozs megyei átlaggal, mindössze 0,5 százalékkal haladja meg. A teljes lakosság foglalkoztatottsági rátájának időbeni alakulását is kiszámítottam:

	1900	(%)	1977
Kalotaszeg	44,1		49,6
Kolozs megye	46,5		49,1

A századfordulóhoz viszonyítva az össznépeség foglalkoztatottsági rátája emelkedett, minthogy az utóbbi évtizedek beruházásai sok munkahelyet teremtettek. A beruházási alapok nagyságának érzékeltetésére megemlítem, hogy 1971—1975 között egy munkahely létrehozása 376 638 lejbe került.³

Az össznépeség foglalkoztatottsági rátájának megállapításához felhasznált adatok segítségével egy másik demoökonómiai viszonyszámot is kiszámíthatunk, mégpedig az *inaktivitási viszonyt*. Ez az arányszám azt fejezi ki, hogy 1000 gazdaságilag aktív keresőre hány inaktív fő jut, s lényegében az eltartottak és a termelők közötti arányt mutatja. Az inaktivitási viszony a vizsgált területen a következőképp alakult:

	1900	1977
Kalotaszeg	1269	1015
Kolozs megye	1150	1035

1000 aktív kereső a vizsgált területen 1015 inaktív személyt kell hogy eltartson, valamivel kevesebbet, mint megyei viszonylatban (1035). Ugyanakkor az is megállapítható, hogy *1977-ben egy aktív keresőre kevesebb nem dolgozó személy jutott, mint 1900-ban.*

Az össznépeség foglalkoztatottsági rátája csak tér- és időbeni összehasonlításokat tesz lehetővé, s megállapíthatjuk, hogy az általunk vizsgált népességnek magasabb a foglalkoztatottsági rátája, mint az etalonként elfogadott népességé, s azt, hogy az alapévként vett 1900-hoz viszonyítva az össznépeség foglalkoztatottsági rátája növekedett. Nem tudjuk meg ebből a mutatóból, hogy *a népességnek milyen a munkaerőkinálata, s ezt mennyire veszik igénybe a terület vagy a szomszédos területek.* Ennek érdekében meg kellett vizsgálnunk a specifikus foglalkoztatottsági arányszámokat is, például a férfi és a női népesség foglalkoztatottsági arányszámait:

	Férfiak	(%)	Nők
Kalotaszeg	55,7		43,5
Kolozs megye	55,0		43,5

A női népesség foglalkoztatottsági arányszáma tehát alacsonyabb. A múlthoz viszonyítva azonban, amikor (1900-ban) a nők foglalkoztatottsága 30 százalékos volt, jelentősen megnövekedett.⁴ A nők aránya az aktív népességben országos viszonylatban 46 százalékos, tehát valamivel magasabb, mint a vizsgált területen (43,9 százalék) és Kolozs megyei vonatkozásban 44,3 százalék. „Ez a százalék (46%) [az országról van szó — K.-H.S.] annak következtében alakult ki, hogy belefoglalták a mezőgazdasági szövetkezeteknek azon női tagjait is, akik már nem vagy csak időnként dolgoznak a szövetkezetben. E nők nélkül a százalék valószínűleg csak 43 vagy ennél is kisebb lenne.”⁵ Igaz viszont, hogy egyetlen társadalomban sem éri s nem is érheti el a nők foglalkoztatottsági aránya a férfiakét, már azért sem, mivel a nők nyugdíjazási korhatára alacsonyabb a férfiakénál.

Ennek ellenére, ha azokat az inaktív, munkaképes korban levő nőket, akik elvégezték a 7—8 osztályt, valamint azokat, akik a termelőszövetkezetek tagjai, és nem dolgoznak, bevonják a munkába, a nők arányát az aktív kereső népességben kb. 47 százalékra lehetne növelni.⁶ „A nők magas foglalkoztatottsága — állapítja meg Ion Blaga — különösen a nem mezőgazdasági ágazatokban, nemcsak szociális és politikai, hanem gazdasági kérdés is. Véleményünk szerint ez a munkaerőtartalékok bevonásának és felhasználásának legjelentősebb problémája, és a foglalkoztatott lakosság maximálási politikájának egyik lényeges oldala.”⁷ A nők bevonása nélkül nem tudjuk megvalósítani a foglalkoztatott népességnek azt a számát, amelyet a pártprogram 1990-re előirányzott, vagyis a 11 500 000-es nagyságot.⁸

A népesség foglalkoztatottsági szintjéről akkor kapjuk a legteljesebb képet, ha az aktív népességet a munkaképes korban levő népességhez viszonyítjuk. Elméletileg a munkaképes korban levő népesség jelenti a gazdaság részére az úgynevezett *demográfiai kínálatot*.

Hazánkban az aktív népesség alsó korhatára mindkét nem számára 16 év. Ez nem azt jelenti, hogy 16. életévük betöltése után az ifjak munkába is állnak; a 10 osztályos kötelező oktatás nyomán az alsó határ 18 éves korig kitolódott. Amikor a munkaképes korú népesség számát megállapítottuk, a következő korcsoportokat vettük figyelembe:

- a nők esetében a 18—57 éveseket;
- a férfiak esetében a 18—62 éveseket.

E munkaképes népességet viszonyítottuk az aktív népességhez, s megkaptuk a tényleges dolgozók foglalkoztatottsági rátáját százalékban:

	Összesen	Férfi	Nő
Kalotaszeg	91,5	98,7	83,8
Kolozs megye	85,4	92,1	78,3

A táblázat adataiból kitűnik, hogy a vizsgált területen a munkaképes népesség foglalkoztatottsága 1977-ben magasabb volt a Kolozs megyei átlagnál. Ennek legfőbb oka, hogy Kalotaszegen a városiasodási szint alacsony, mindössze 12,8 százalék. Városon ugyanis alacsonyabb a foglalkoztatottsági ráta, különösen ami a nőket illeti.⁹ Ezt a megállapítást igazolja a terület egyetlen városának, Hunyadnak a helyzete, ahol az össznépszerűség foglalkoztatottsági rátája csak 43,8 százalékos, a női népességé ugyancsak alacsonyabb, 34,8 százalék. Kolozs megye városai népességének foglalkoztatottsági rátája 46,9 százalék, a női népességé csak 39,7 százalékos.

Annak ellenére, hogy a lakosság foglalkoztatottsági rátája a vizsgált területen a Kolozs megyeinél magasabb, a munkaképes korban levő népesség össznépszerűségbeli aránya alacsonyabb:

	Összesen	Férfi	Nő
Kalotaszeg	54,2	56,4	52,0
Kolozs megye	57,5	59,7	55,3

A munkaképes lakosság alacsonyabb aránya e területen az elvándorlás jelenségének következménye. Kalotaszeg ugyanis „kibocsátó” szerepet tölt be, vándorlási különbözete negatív előjelű. Amint tudjuk, a vándormozgalom „szelektív” jellegű, s főleg a fiatal korosztályokat vonja el; ennek következtében a vizsgált területen a munkaképes népesség aránya alacsonyabb. Az arány kialakításában a vándormozgalmon kívül szerepet játszott a többi népmozgalmi jelenség is, mint a születések és a halálozások.¹⁰

Mindezek együttes hatására (kedvezőtlen születési és halálozási arányszámok és az elvándorlás) Kalotaszeg népességének sajátos korszerkezete alakult ki:

	Főbb korcsoportok (%)		
	0—14	15—59	60—
Kalotaszeg	24,5	59,2	16,3
Kolozs megye	23,9	62,4	13,7

A 0—14 évesek aránya valamivel magasabb a Kolozs megyeinél, a 60 éven felülieké viszont jóval meghaladja a megyei átlagot; a demográfiai elöregedés a vizsgált területen előrehaladottabb, mint a megyében.

A demográfiai öregedés 1900-hoz viszonyítva erőteljesen előrehaladt:

	Főbb korcsoportok (%)		
	0—14	14—59	60—
1900	34,8	57,0	8,2
1977	24,5	59,2	16,3

A 60 évesek és ennél idősebbek össznépességbeli aránya az 1977-es népességben majdnem kétszer akkora, mint 1900-ban volt. Ugyanakkor csökkent az össznépességben a gyermekek részaránya. E két jelenség megcáfolhatatlanul társadalmi előregedésre vall. (Azt a népegyeséget tekintjük ugyanis fiatalnak, melyben a 65 évesek és idősebbek aránya 5 százalék alatt van.¹¹ A vizsgált területen ennek a korcsoportnak az össznépességbeli aránya több mint 11 százalék.)

A demográfiai öregedési folyamat fő előidézője nem az átlagos élettartam növekedése. Az általános halandóság javulása nemcsak az idős korúak halandóságának csökkenése nyomán állt elő, hanem főleg a csecsemők és a fiatalok halandóságának csökkenése következtében, s így ez a népmozgalmi jelenség kedvezően befolyásolta a népesség korszerkezetét.

Az öregedési folyamatot a születések csökkenése okozza: a gyermekek száma és aránya a népességben csökkent, s nő az idős korúak össznépességbeni aránya.

A folyamatnak a fent leírt kibontakozását igazolják Vasile Ghețau számításai is, melyeket a *Vitorul social* 1978. évi 1. számában (142—152.) ismertet, s eszerint 1899—1901, illetve 1974—1975 között a különböző korcsoportok specifikus halandóságának csökkenése a következőképpen járult hozzá hazánkban az átlagos élettartam meghosszabbodásához:

Korcsoport	Férfi	Nő
Összesen	31,02	34,82
0—5	16,47	15,73
5—20	3,43	3,94
20—50	4,86	6,26
50 éven felüliek	3,40	5,36
Közös hatás	2,86	3,53

A demográfiai öregedés megállapítására még az idős—gyermek viszonyt is szokták használni; a 65 éveseket s ennél idősebbeket elosztják a 0—14 évesek számával, s besorozzák 100-zal. Azt a népegyeséget tekintjük fiatalnak, ahol ez a viszony 15 százalék alatt van.¹² E viszony a vizsgált területen 47 százalék, Kolozs megyében 41 százalék, országos viszonylatban 39 százalék.

Következésképpen egyik népesség sem mondható a fentiek értelmében fiatalnak. A legkevesébb fiatal Kalotaszeg lakossága.

A népmozgalmi jelenségek következtében kialakult kedvezőtlenebb korszerkezetet a vidék népessége úgy ellensúlyozta, hogy a munkaképes lakosság foglalkoztatottságát magasabb szintre emelte a Kolozs megyei átlagnál; az összlakosság foglalkoztatottsági rátája valamivel magasabb a megyei szintnél.

A gazdaságilag aktív népesség növelése (maximálása) a jövőben is megköveteli majd a munkaképes lakosság optimális foglalkoztatottságát, vagyis azt, hogy minden munkabíró személyt bevonjunk a társadalmi termelésbe.

Az aktív népesség növelése a nemzeti jövedelmet s így a fogyasztási alapot is mind értékben, mind természetben fokozza. A következő fejezetben a foglalkoztatott népesség szerkezetének fejlődését elemezzük.

2.2. Az aktív népesség szektorális megoszlása

A társadalmi öszmunkaidő felosztásának, vagyis a munkamegosztásnak mindenkor alapja a mezőgazdasági munkák termelékenységének a földműves egyedi élelmiszer-szükségletét meghaladó színvonala. Minél magasabb a mezőgazdasági munkák termelékenysége, annál kevesebb személyre van szükség, hogy az össznépesség élelmiszerét megtermelje, s így annál több személy foglalkozhat más termékek előállításával, s így annál nagyobb a természetbeni nemzeti jövedelem.

A társadalom fejlődése során egyre csökken tehát azoknak a száma, akik az élelmiszerek termelésével foglalkoznak, s egyre többen dolgozhatnak más ágazatokban: „...mennél csekélyebb a munkás népességnek az a része, amely a szükséges létfenntartási eszközök termeléséhez kell, annál nagyobb a más munka számára rendelkezésre álló rész.”¹³

A földművelő munkaerő felszabadulását és a társadalmi munkamegosztás ezzel kapcsolatos szétágazását leggyakrabban az aktív népesség szektorális megoszlásával érzékeltetik. A primer szektorba csak a mezőgazdaságot soroljuk, azzal az indoklással, hogy tanulmányunkban főleg azt vizsgáljuk: a mezőgazdasági munkák termelékenységének növekedése következtében miként szabadul fel az aktív népesség egy része, s hogyan növekszik ennek következtében a többi, nem mezőgazdasági szektorban az aktív keresők száma. Ismeretes, hogy három ágazatot szoktak megkülönböztetni:

- primer szektor: a mezőgazdaság;
- szekunder szektor: az ipar és az építkezés;
- tercier szektor: a többi nemzetgazdasági ágazat.

Kalotaszegen az aktív népesség megoszlása (1977-ben) a három szektor között a következő volt:

	primer	szekunder	tercier
Kalotaszeg	37,7	39,7	22,6
Kolozs megye	28,1	44,3	27,6

A vizsgált tájegység aktív népességében a primer szektorban dolgozók aránya magasabb, mint megyei viszonylatban, a szekunder és tercier szektorban ez az arány viszont alacsonyabb. Mielőtt az adatokból a végső következtetéseket levonnánk, vizsgálatainkat azoknak a mutatóknak az elemzésével kell elmélyítenünk, amelyek kifejezik:

- mindenekelőtt azt, hogy a termelőerők jelenlegi fejlettségi szintjén egy mezőgazdasági dolgozó hány ember élelmiszerét állítja elő;
- azt a területnagyságot, melyet egy földműves az adott technikai és agro-ökológiai feltételek között megművel.

2.2.1. Hány ember élelmét termeli meg egy földműves?

E viszonyszám a mezőgazdasági munkatermelékenység legátfogóbb kifejezése. Napjaink tudományos irodalmában egyre gyakrabban találkozunk ilyen vonatkozású adatokkal. Ezek az adatok igen széles skálán mozognak (3—100 között). Ezek szerint van ország, ahol egy mezőgazdasági dolgozó csak 3, s van, ahol 100 személy részére termeli meg az élelmiszert. A legtöbb közlemény azonban nem tünteti fel, hogy milyen számítás alapján jutottak el közölt eredményeikhez. Azokban az esetekben, melyekben utána tudtam számolni, arra következtettem: az említett eredményt úgy kapták meg, hogy az ország népességének számát egyszerűen elosztották a mezőgazdaságban dolgozók számával. Az így kapott eredmény azonban csak azokban az esetekben felel meg a realitásnak, amelyekben:

- A mezőgazdaság termékei nem kerülnek a külkereskedelembé sem kivitel, sem behozatali cikkeként.
- Az ország népességének élelmiszerszükséglete ki van elégítve. Még ebben az esetben is az eredmények összehasonlítása igen-igen körülményes. Amint az első fejezetben kifejtettem, az élelmiszerszükséglet nagysága viszonylagos. Ez a viszonylagosság azonnal kiderül, mihelyt az élelmiszerszükségletet elsődleges kalóriaértékben fejezzük ki. Így tehát a különböző eredmények összehasonlítása érdekében nélkülözhetetlennek látszik annak közlése is, hogy a népesség élelmiszerszükségletét milyen mértékegységgel mérték, s milyen szinten állapították meg a szükségletek kielégítésének telítettségi fokát.

A különböző vidékek és tájegységek mezőgazdasági termelésének jellemzésére a fenti módszer nem alkalmas, ugyanis egy ország különböző tájegységei a kialakult és szétágazó területi s társadalmi munkamegosztás következtében ezer és ezer szállal kapcsolódnak a nemzetgazdasághoz.

Úgy vélem, ha valamely tájegység vagy övezet vonatkozásában ki akarjuk számítani, hogy egy mezőgazdasági aktív dolgozó hány személy számára termeli meg az élelmiszert, akkor járunk el helyesen, ha a megtermelt élelmiszereket átváltoztatjuk kalória-, pontosabban *elsődleges kalóriaértékre*, s ennek alapján végezzük el további számításainkat.

Az 1.2. és 1.3. fejezetben kalóriaértékre átváltoztatott mezőgazdasági élelmiszertermelés alapján végeztük ezeket a számításokat, s az eredményeket a következő táblázatba foglaltuk:

működésével. De ugyanakkor éppen olyan igaz az a megállapítás is, hogy a mezőgazdálkodásban ritkán lehet a termelési folyamatot megkétszerezni ugyanolyan technikai alappal, a munkaidő megkétszerezése révén." Egy üzemi közösség kapacitás és a szükséges nyersanyagforrások birtokában 25 százalékkal emelheti az autóttermelést, ha 8 óra helyett 10 órát dolgozik. Ugyanez a fogás a mezőgazdálkodásban nem alkalmazható; ez áthághatatlan akadály az emberiség élelmiszerekért folytatott harcában.¹⁵

Az aktív lakosságnak azt a számát, amely a földet műveli, nem az egy mezőgazdasági aktív dolgozóra jutó élelmiszertermeléssel kell mérnünk, hanem azzal a területnagysággal, melyet az adott műszaki feltételek mellett egy dolgozó meg tud művelni. Ezt a megállapítást támasztja alá az a mindennapos gyakorlat is, hogy a nemzetgazdaságnak ebben az ágában a munkanormákat a területnagyságban fejezik ki.

Keszi-Harmath Sándor

JEGYZETEK

1. Az optimális korszerkezetet kialakító feltételeket a *Korunk* 1979. 7—8. számában megjelent tanulmányomban fejtettem ki.
2. Az 1977. évi népszámlálás nagy vonalakban azokat a személyeket sorolta az aktív népességhez, akik munkából eredő, állandó jövedelemmel rendelkeztek, s meghaladták a 14. évet (Vladimir Trebici: *Demografia*, Buc., 1979. 413).
3. Lásd Ion Blaga: *Populația activă a României*, Buc., 1979. 156.
4. Összehasonlításként megemlítem, hogy Franciaországban a nők foglalkoztatottsági arányszáma (1968-ban) 29,6%, az NSZK-ban 30,9% volt (1970-ben). — V. Trebici: *I. m.*, 414.
5. Ion Blaga: *I. m.* 167.
6. Uo.
7. Ion Blaga: *I. m.* 170.
8. Uo.
9. V. Trebici: *Populația României și creșterea economică*, Buc., 1971. 170.
10. Ezeket a népmozgalmi jelenségeket részletesen elemeztem a *Népesedési kérdések Kalotaszegen* című tanulmányomban. In: *Változó valóság*, Buk., 1978. 19—59.
11. V. Trebici: *Demografia*, 86.
12. Uo.
13. Marx Károly: *A tőke* I. Bp., 1955. 476.
14. Viorel Sălăgean: *Forța de muncă din agricultură, folosită rațional și eficient*, Scinteia, 1978. március 1.
15. N. Georgescu-Roegen: *Legea entropiei și procesul economic*, Buc., 1979. 480—481.

Bakó-Heti Rozália kerámiaja

Székely szemmel Naszódon

Meglepetés a múzeumban

...Régi udvarháznak tűnik a múzeum épülete, vastag falak, tornác a bejáratánál, öt bolthajtásos oszlop a tornác előtt; a magas tető zsindeyes, öt zömök kémény a padlásnyílások fölött, alaposan ki lehetett fűteni a nagy épület mindenik szobáját, termét. Robusztus itt minden. Nagy park az épület előtt, élősövény és egy mellszobor. A kőházat az 1700-as évek második felében emelték, Cazarma Svarda volt a neve, lévén a második erdélyi román határőrezred laktanyája. Ahogy belépek a középső bolthajtás alatt a múzeumba, a történelem levegője körülöttem. Ideindulásom előtt átolvastam az erdélyi román határőrség felállításának történetét; izgalomba hozott a felfedezés, hogy Naszódon éppoly véres lázadás robbant ki a bécsi császárnő parancsa ellen, mint a Székelyföldön. A naszódvidékiek lázadása néhány hónappal meg is előzte a madéfalvi öldöklést; Naszódon tudnak-e és mit tudnak Madéfalváról? Hát mi odahaza, Madéfalva örökösei miért nem ismerjük eléggé a naszódi granicsárok egyazon indítású dacolását? Ezekkel a kérdésekkel lépek be a hajdani határőr-laktanyába. Belül még jobban megmutatkozik, hogy hosszú életre tervezték az épületet, a széles folyosó tölgyfa burkolatú, századok terhe alatt is alig kopott meg. Rajzok, térképek a bejáratnál balra. Izgalmam, amely egy lázadó történelem égő jegyeit várja a múzeumi hidegben, csalódássá szelődül: a második román határőrezred nevezetes csatáinak emlékeztetői előtt állhatok. A térképek azt jelzik, hogy ebből a laktanyából meddig jutottak el a naszódi parasztkatonák a bécsi birodalom seregében nyugati harcmezőkre. Arcole... Rivoli... Verona... Velence... A nyilak villámként cikázzák át Észak-Itáliát.

— Arcole hídjánál — állítja az igazgató — Napóleon csapatait tartóztatták fel. Bonaparte tábornok, így a hagyomány, bosszúsán felkiáltott: „Kik ezek a fekete ördögök, akik elállják előttem az utat, elvonulást nyitva a Habsburg-ármádiának?”

Ion Nichifor Someșan képzőművész, műtörténész mostanság tért vissza Temesvárról, ahol művészettörténetet tanított. Nem érzem sértődöttnek, amiért egyetemi katedrájának megszüntével ebbe a provinciálisabb világba kellett visszajönnie. Innen indult, és most harag helyett — láthatóan — a munka szenvedélyét választotta.

Granicsárok torlaszolták volna el Napóleon útját Arcolénál? A história három teljes napon jelöli e csata időpontját, 1796. november 15-én kezdődött, 17-én ért véget. Bonaparte tábornok győzelmével, de csak háromnapos ádáz harc után.

A felbőszült generális viseletük okán nevezhette „fekete ördögöknek” a naszódi granicsárokat. Ruházatuk nem parádésan cifra, inkább falusiasan praktikus volt, alig különbözött az otthoni viselettől, házilag készítettek: a fehér posztóharisnya és a börmellény fölött földig érő fekete szokmányt hordtak. Öregebb férfiak vasárnaponként ma is így öltözködnek. A katonáskodás idején kalapjukra pávatollat tűztek, a múzeum egyik termében Someșan igazgató a képzőművész elfoglaltságával mutat ezer színben pompázó pávatollakat. Maguk a naszódiak az ezredben szolgált őseiket, majdnem másfél évszázadra visszatekintve, fekete katonáknak — cätane negre — nevezik.

Egy másik múzeumban, Csíkszentdomokoson a hajdani székely határőrök öltözeté idézte fel ama „napóleoni idöket”. A domokosi múzeum jóval szerényebb, egy tanárnő és egy nyugdíjas villanyszerelő törődése hívta létre és tartja fenn, a község népének inkább csodálkozó támogatásával. Egyik szobában hajdani házi szerszámok és a mezei munka eszközei, a másokban hadfelszerelések, melyeket az egykori székely határőrkatonák viseltek; az udvaron öreg székely ház és berendezése, a domokosiak hajdani ruhadarabjai, földig érő zeke és lányok, asszonyok szöttesei, piros és fekete váltakozik rajtuk, puritán szigorúsággal, színek pompáját keltve mégis. Egyed Ákos történelemszót figyeltem, sokáig nézegette a harci szerszám-

mokat meg a zékét, amely hadi viselet volt; a katonáskodó székelyek múltja „élőben” állt megint elébe.

— Messze földre eljutott ez a zeke — jegyezte meg Ákos.

Hogyan? Hiszen a határőrséget éppen azzal az ígérettel hívta létre a bécsi kormányzat, hogy az embereket nem mozdítja ki szülőhelyükről, itthon képezik ki őket, a hágókat védelmezik. Csak éppen nem tartották be az ígéretet. A birodalom érdekében messze külföldre vitték el mind a három székely határőrezred és az erdélyi román ezredet katonáit. (A székelyekből három ezredet szerveztek, az első gyalogezredet Csikban, a második gyalogezredet Háromszéken, és alakult egy huszárezred csiki, háromszéki meg részben aranyosszéki lovasokból; ez utóbbiak között egy fél századnyi román is volt. Udvarhelyszékből csak Bardóc-fiúszék férfiai sikerült besorozni a határőrségbe.) Ákos barátom Csikszentdomokoson, nagy drámák és nagy szülők falujában, tragédiák és reményeségek földjén tette hozzá, hogy székely falvak egész férfinépe esett el a francia hadjáratokban, s még Párizsig is eljutottak. Mivel egy falu egy szakaszt vagy századot alkotott, ha az egység erős tűzbe került, a falu könnyen felnőtt férfi nélkül maradt...

A Bonaparte tábornok ellen viselt hadjáratban ilyen közel álltak egymás mellett a székely és a naszódai román határőrkatona? Kevészet ismerünk a sorsközösség ilyen „lényegtelen” megnyilvánulásából, amelyek éppen csak ezer meg ezer étellel pecsételték meg a párhuzamos erdélyi tragédiákat!

Itt is volt „Madéfalva”

— Úgy olvastam, hogy Naszód vidékén is drámák előzték meg ezeket a katonai dicsőségeket — jegyeztem meg a különös térkép előtt.

— Lázadással indult a határőrezred szervezése, a császári tisztek megszalasztásával, majd a lázadók kivégzésével — felelte Someşan múzeumigazgató.

Mátyás király 1457-ben úgy parancsolta, hogy a Nagy-Szamos felső folyása mentén a völgyeket Beszterce városához csatolja, de a városnak kötelessége tiszteletben tartani a naszódai szabadok jogait. E táj lakói szabad emberek voltak mindig, a települések létrejötté óta... havasokon pásztorkodtak... művelték a folyó és a patakok mentén a kevéske földet... aranyat mostak a Szamos homokjából... A falvakban, havasi településeken egy-egy szűcs, fazekas, kovács jelentette az ipart... Óradnán sok százada folyt a bányászat és a fémolvasztás... Rogerius mester, a későbbi spalatói érsek ezen a völgyön is végighaladt az 1241-es tatár-sereg foglyaként, és a nagyváradi káptalan kanonokja *Siralmas énekében* — *Carmen miserabile* — feljegyezte a tatárok között töltött életének eseményeit, a menekülése közben látottakat; Óradnán mintegy kétszáz olvasztókemencét számolt össze... Hány maradt meg közülük a tatárok kivonulása után?... Mátyás király oklevelétől a határőrrendszer megszervezéséig három évszázad telt el, örökös perben a naszódiai jogaiért, melyekből a besztercei magisztrátus igyekezett minél többet elfelejteni, a környező falvakat mind erősebb szolgálánccal kötni a városhoz... Lázadások és megtorlások követték egymást... Borgó völgyének román parasztjai a kuruc sereghez csatlakozva ott vannak Beszterce ostrománál 1704. június 27-én, amiért aztán a város vezetősége kegyetlen bosszút áll a völgy lakosságán... Éppen a határőrség megszervezése előtt néhány évvel vertek le egy újabb naszódai lázadást. A naszódai román ezred feladata az lett, hogy az oly sok betörésnek utat nyitó prislopí hágót védelmezze. Huszonhárom falu népét osztották be az ezredbe, a naszódai körzet településeit... Az eskütételre 1763 májusában megérkezett a császári tisztikar, Buccow generálissal az élén. A falvak férfinépe Szálva község határában, a Mocsár nevű fennsík sorakozott fel.

— Katonák, esküvésre! — harsant a vezényszó.

Előlépett egy ősz öreg:

— Csak azután, ha a felséges császárnó elismeri a szabadságunkat, amit Mátyás király adott volt nekünk!

— Csak azután! — visszhangozta előbb bátortalanul, majd mind erősebben huszonhárom falu népe.

— Ki vagy, te vakmerő? — léptetett feléje lován Buccow.

— Tánase vagyok, tábornok, úr, Dániilá Todoran fia Bükkösről — felelte latinul az öreg. Úgy tartja a néphagyomány, hogy nem is paraszt volt, hanem tanító vagy pap talán. — Szabad emberek vagyunk! Kapjunk írást megint a felséges bécsi császárnőtől, mint Mátyás királytól. Akkor tudni fogjuk, mi a kötelességünk!

Buccow bösen ordibált, az ősz öreg csendesesen, de konokul ismételtette a Naszód környéki román falvak kérését.

A tisztek kardot rántottak. A felsorakozott falvak népe is emelte erre a fegyverét. Buccow megfordította a lovát, nyomában a császári tisztek... Vágtatva menekültek a gyalogosok elől. Zsoldos német egységek leverték a lázadást. Hat hónapig tartó vizsgálat után hoztak ítéletet. A lázadás tizenkilenc vezetőjét halálra szánták. Négy halálos ítéletet végrehajtottak Szálva község mellett, azon a fennsíkon, ahol fél évvel előbb megtagadták az esküt... Tánase Todorant kerekbe törték, egy-egy társát Telesről, Zágrából és Makkodról felakasztották, tizenötnek a vesszőfutás kinját kellett kiállnia; Todoran apó összetört testét négybe vágták, a körzet négy falujában kiszögezték, örök figyelmeztetésül...

A májusi szálvai lázadás után a megtorlás késő ősszel következett el, számíthatom magamban. Úgy két hónap múlva, 1764. január 6-ának éjszakáján császári katonák fogják körül Madéfalvát. A székely lázadók békésen alusznak, órálló sehol... ágyúszó riasztja a tábornok, karddal kaszabolják le a riadtnak menekülőket... Mária Terézia nevében gyilkolnak Szálván, öldökölnek Madéfalván.

— Harminchárom esztendő múlva pedig a megmaradtak és utódaik II. Ferenc osztrák császár uralmáért és birodalmáért véreznek, nem is itthon, hanem szülőföldjüktől távol, Észak-Itáliában.

— Azt furcsállja, látom — néz rám az igazgató —, miért ez a tékép áll a múzeum bejáratánál, a naszói román ezred hadi dicsőségének jeleivel... Miért Arcole, miért Rivoli vagy éppen Hotin? Idegen hatalmak érdekében vivott harcok... Ebben a múzeumban a lázadások emlékeit nagy becsben tartjuk... De nem csüggesztené-e az utódokat, ha csak a levert lázadásokra emlékeztetnők őket? Keréketörésre, akasztásra, vesszőfutásra... Itt, a szomszédos terebben az ezred zászlója, csak a rúdja maradt meg, televerve szögekkel... egy-egy csata emlékeztetői... Vagy száz szögfejet számolhat meg rajta... A bécsi császár hatalmát védelmezték? Igaz. Hát Napóleon katonái? Nem hódító háború volt-e a Bonaparte tábornoké? Azon kell-e töprengenünk, hogy Arcolénál kinek volt igazga? Vagy hogy ne engedjük feledésnek: őseink még idegen érdekekért is tudtak vitézül veredni? Miután saját szabadságukért is készek voltak meghalni — idehaza.

Nehéz kérdés: a nyers valóság ismerete építi-e igazán az öntudatot? Egy nép erejét nem őrli-e fel az örökös vereségűdát, és vajon képes lesz-e újabb áldozatra, ha csakugyan létezőkérdésről lenne szó?

Miért becsülnők le a császári okosságot?

Egyébként is, a határőri intézménynek, mint mindennek a világon, nemcsak egyetlen színe volt. Hatalmas véráldozatokat követelt, az elesettek maradékai itthon még nagyobb nyomorba kerültek, ez a sötét színe a grancsárságnak — mondja a képzőművészet volt professzora... De kiszabadultak Beszterce uralma alól, a császár katonáival a szász magisztrátus sem bánhatott kénye-kedvére, és kulturális emancipáció indult el. Előbb huszonhárom görög katolikus település tartozott az ezredhez, később, 1783-ban a Borgó völgyének ortodox románjait is hozzájuk sorolták, s így negyvennégy falu közös sorsa lett a grancsárezred története. És a bécsiek már nem követelték meg a borgóiaktól vallásuk elhagyását. A lázadás úgy eredményes, ha konok kitartássá érik?... Iskolák alakultak sorra, anyai nyelven. A császári hatalom érdeke lett, hogy a határőrezred katonái írást-olvasást ismerjenek, számolni tudjanak, s főként már az iskolában beléjük sulykolják a fegyelmet. Sánc — Újradna — községben nemrég ünnepelték az iskola százötvenedik évfordulóját; jellegzetes határő-repülés volt, előbb a két és fél méteres határvédő sánc épült meg, nyomában a falu, és hamarosan az iskola. Naszódot a grancsárrendszer tette iskolavárossá, 1777-ben már tanítóképző nyílik, 1784-ben tisztí iskolát szerveznek, s mivel a művelődés olyan, mint az élő növény, gyökere a téli fagyokat is kibírja, egyik iskola megszűnése után másik létesült, a képző mellé, a kadétiskola nyomában gimnázium... Két hatalmas iskolavár, a képző és a liceum, számlálhatatlan román értelmiségi alma matere. Egy bejegyzés szerint a múlt század közepén a naszói képző tizenegy esztendő alatt 240 tanítót küldött szét a falvakba. A múzeumigazgató szobájában, az íróasztal mögött mellszobor: Iuliu Moisiil akadémikust ábrázolja. Someşan igazgató pedig sorolja a naszói iskolák jelességeit, Virgil Şatropát, Iulian Marţiant, akadémikusokat, tanárokat, katonatiszteket, múzeumtervezőket.

— Még generális is vált a naszói grancsárokból — mondja Ion Nichifor Someşan, és a földrai születésű Leonida Pop tábornok életútját villantja fel. Földrai volt a lázadó Ştefan Cuta a XVIII. század közepén; fél század sem telik el, és a falu másik szülőtte, Pop generális a császár kancelláriájának főnöke, a jövőendő II. József nevelője.

Századunk elején, ötven évvel a határőrség megszüntetése után, Vasile Rebreanu két fia is katonatiszti pályát választ: Liviu és Emil, a modern román nemzeti öntudatot építő író és a román nemzeti önérzet mártírja... Naszódi román grancsárfalu, Hordó szülötte George Cosbuc, a népélet, az idilli béke költője írja meg az egyik legmegrendítőbb verset az 1877-es román függetlenségi háború hőseiről, a nép háborús áldozatáról: a *Zamfira esküvője* után két évvel a *Mindhárman, mind, uram!*-at. A falu most a költő nevét viseli, a szülőház emlékmúzeum.

A megszokott relikviák között szokatlanabb gondolatok is eszembe juthatnak. És mert senki sem bújhat ki saját bőréből és rögöszméiből, előbb lelkem fájdalma kísért meg: az 1848-as szabadságharc. Someșan igazgatóval gyorsan átsiklottunk fölötté, mindketten attól tartva, hogy megbánhatnók a másikat. Az igazgató annyit mondott csak, hogy 48-ban Bem apó járt ezen a tájon, seregével, a grancsárok akkor a császár zászlaja alatt maradtak... A határőr-faluk 1848. július 10-i tanácskozásán 19 pontba foglalják a naszódiai követeléseit, ezt a nagy-szebeni Román Nemzeti Bizottmányhoz és — igen! — a bécsi császárhoz juttatják el. Főbb követeléseik: a nemzetiség megőrzése, a román nyelv elismerése „szolgálati nyelvként”, arányos képviselő a diétában, a robot megszüntetése, a feudális előjogok eltörlése... Bécsbe megy a követelés? Naszód tájain úgy hiszik, hogy a császár őszinte barátjuk. Hiszen fél századdal előbb II. József ezen a tájon utaztában ékes latinsággal üdvözölte a grancsárokat: *Salve parva Romuli nepos*. — Üdvözlöm Róma kicsi népét! Négy község viseli az üdvözlő szavakból alkotott nevet: Szálva, Párva, Romoly és Nepsz. A grancsárok tisztjei közé a császár itáliai zsoldosokat küld, akik könnyen megtanulják az újlatin román nyelvet, és szívesen is beszélnek. Antonio Cosimelli verselő kedvű olasz tiszt latin ódában dicsőítette a grancsáreléletet. Hatása azok körében is érzik, akik személy szerint nem hallottak róla. A nemzeti önérzet és becsvágy a naszódiai vérévé lett. Itt mindig élesebben fájt az önérzet megsértése. Még az apróságok is. Apróságok? A priszlopi emlékházban fénykép látható az író apjáról, Vasile Rebreanu kézvonásával. A császári és királyi állami alkalmazott a családi használatra készített fényképet ígygen írta alá: Rebrán László... Mélyen elszomorodom, egyszerre sok mindent megértek — mert székely-magyar érzékenységem megbántása éppilyen bolondul tud fájni —, az író Rebreanu elmenekülését a tiszt világból az anyagi bizonytalanság Bukarestjébe, Emil szökési kísérletét.

— Látja — mondom esendesen Someșan igazgatónak —, egészen megfeledekzenem arról, hogy nálunk, székelyeknél is belejátszott a határőri rendszer az iskolák életébe. Gáncsolta. Ilyenkor Bölöni Farkas Sándort idézzük, aki „szüntelen folyó háború alatt a tisztek hon nem létebe sok viszontagságok s üldözések közt” kerekedhetett fel falujából, hogy tanulni menjen. „A katonarendi székely fiatalok csak papi vagy iskolamesteri pályához kapták meg a felmentést, de azoknak a családoknak a fiait, amelyekben a kérvényezõn kívül más, fegyverforgatásra alkalmas férfivadéknem volt, ritka kivételtõl eltekintve, nem mentette fel a katonai parancsnokság. Bölöni Farkasnak nemcsak apját akadályozta meg az ezredparancsnokság a tanulásban, hanem egyik, Nagyenyeden tanuló nagybátyjától is háromévi tanulás után visszavonta a felmentést. Ismerünk olyan esetet, hogy egy háromszéki kollégiumi diáknak az anyját kurtavasra verték, naponta megpálcazták mindaddig, amíg fia nem jelentkezett a parancsnokságon” (Benkó Samu).

Gyermekként — eszembe idéződik — édesapámmal Sepsiszentgyörgy főterén sétáltam, a Székely Mikó Kollégium épülete alatt a „korszón” — itt állhattak, korabeli leírások szerint, a határőrezred tiszt lakásai —, Szemerja felé mentünk, és apám a római katolikus templommal szemközti épületekre mutatott: a székely tanalap vagyonából emelték őket... hány katonarendű székely fiatal tanulhatott e vagyonból...

Ami jó hagyományként maradt fenn

— Naszódon hasonlóképpen történt — mondja Someșan igazgató. A határőrezred feloszlata után a közös erdők, legelők, szántók az oktatás, a kultúra szolgálatában maradtak. Hivatalosan 1851-ben oszlott fel a határőrség egész Erdélyben, noha a székely ezredek státusa már 1848-ban megszűnt, egyetlen aranyosszéki fél huszárszázad kivételével a szabadságharchoz csatlakoztak.

Bécs is alighanem ismerhette azt az epizódot, amelyről a mai román író, Teodor Tanco beszélt nekem. Tanco határőrfalu, Monor szülötte — *Soldati fărâ arme* (Katonák fegyvertelenül) című regényében felelevenítette egy naszódiai román határőr fiának, Paul Tancónak, a matematikai tudományok első román doktorának, az erdélyi románok nemzeti küzdelme vezéralakjának életét. Leontin

Luchi alkapitányt emlegette, aki a nép előtt 1861-ben, a naszódi román autonóm körzet megalakításakor mondta, hogy a naszódi román határőrök a székelyek testvérei voltak a harcokban, gondokban, és barátságban kellene élniük békében is. Először hallom ennek a tisztnek a nevét is. Mintegy replikaként Orbán Balázst emlitem, aki — erről meg Teodor Tanco nem tud — utolsó parlamenti beszédét közvetlenül halála előtt a naszódvidéki iskolaalap és a kincstár peregyezése ügyében mondta!

A határőrség feloszlata nem számolta fel a naszódi iskolákat, még kevésbé törhette meg a felébredt román nemzeti önrzetet. Someșan igazgató fontosnak tartja, hogy minél műveltebbeké váltak — a maguk korának igényei szerint — a naszódi határőrök és utódaik, annál tudatosabban ragaszkodtak a maguk nyelvéhez, hagyományaihoz. Nemcsak a szálvai fennsíkron kerékbetört Tánase Tudoran, hanem a háziszóttos ruhájukban hadba vonuló „fekete katonák” is mind megtanultak valamelyest németül — ez lévén az ezredek vezényleti nyelve. És nagyon sokan közülük tudtak egy keveset magyarul. A műveltség az önismerettel együtt ébresztette bennük a közös felelősséget. Naszódból nemcsak tanítók indultak szét Erdély románlakta falvaiba, az önrzet, az anyanyelvi hűség is szétsugárzott innen.

Miként nemegyszer a Székelyföldről az erdélyi magyarság hasonló fogantatású eszményei! Még csalódásaink is ebben gyökereztek: a nem alaptalanul korszerűtlennek tetsző „székelykedés” naiv, de őszinte hite, hogy az önismeret, öntudat, ha a Székelyföldön megerősödik, egész Erdélybe szétsugározhatik.

— Naszódon a műveltségápolás és nyelvörzés tevékeny kultúregyesületet alakított ki, túlélt a grancsárezredet. A *Virtus Romana Rediviva*, feltámadt római erények, jelszó lett, dehog jelszó, igazi lelki igény. Tíz esztendővel a grancsárezred feloszlata után, éppen a nemzeti tudat feszítő hatására, Vasile Nașcu konok Bécs-járásai nyomán — ennek a kultúremlernek a mellszobra áll a hajdani laktanya, a mai múzeum épülete előtt — a császári hatalom kénytelen volt beleegyezni a román autonóm körzet megalakításába. A megszünt határőrezred negyvennégy faluja tartozott az autonóm körzethez, amelyet az 1861. március 24-én kelt császári döntés hat igazgatási körre osztott, Naszód, Zágra, Szentgyörgyfürdő, Cradna, Borgóprund és Monor székhelyekkel. Saját törvénykezést engedélyezett a császári rendelet, a román nyelv használatát az igazgatásban, iskolában, művelődésben; az autonóm körzetnek saját zászlója lehetett.

Teodor Tanco regényt is írt a román autonóm körzet történetéről, címe a jelmondat: *Virtus Romana Rediviva*... A körzet 1876-ig maradt fenn, Beszterce-Naszód megye megszervezéséig.

Más vidékek mai olvasói számára úgy tűnhetnék, hogy Teodor Tanco regényének témája és világa — kuriózum. Annak tűnhetnék egynémely szokás, amely a negyvennégy faluban a grancsárezred idejéből fennmaradt. Vagy két évtizeddel ezelőtt szerkesztőségi autóval, Moldvából jövet a borgói völgyön ereszkedtem alá. Vasárnap volt, déltájt. Borgóprundon, a templom előtt sűrű sokaság, férfiak mind, földig érő fekete szokmányban, amely alól — ha szétnyitották — fehér posztóharisnya és börmellény tűnt elő. A „fekete katonák” hajdani egyenruhája. Kíváncsian álltam meg: filmeznek, ünnepségre gyülekeznek? Idősebb férfi, aszott, ráncos arcú a csoport széléről — úgy álltak, mint felsorakozott katonák — vállát vontá:

— La poruncă!

Vagyis: parancsra gyűltek össze, templomozás után. Someșan igazgató azt mondja most, mikor élményemet felidézem:

— Most is ott találhatja őket vasárnap délben, mind a negyvennégy faluban. Az ezred idejében vasárnap délben hirdették ki a parancsokat.

— De hiszen a grancsárság majdnem százharminc éve megszűnt!

— Öröklődött a szokás, átveszik a fiatalok. Mert nem ez az egyetlen, amely tartósabbnak tűnik a környező havasoknál. Az én nevem Ion Nichifor Someșan. Erről bárki tudhatja, hogy egyik nagyapám Ion volt, a másik Nichifor. A nevek folytonosságának törvénye, hogy az első fiúunokák a nagyapák nevét viselik tovább. Ha valamelyik nagyapa az unoka születésekor már nem él, a szülők olyan nevet adhatnak, amilyent akarnak.

— Ön hol született?

— Les nevű falucskában, Kisilva fölött, ötvenhat esztendővel ezelőtt. Apám erdész volt. De éppigy betartotta volna a hagyományt, ha tanító, pap, orvos... Tudja-e, hogy hány keresztnéve van a fiamnak? Három. Mert születésekor az egyik dédapja is élt még.

A bukaresti szépművészeti akadémia végzettje, a volt temesvári professzor nem hivalkodva, nem is panaszként mondja ezt, olyan természetesen, ahogy a törvény teljesítését magától értetődőnek tartja.

— De hiszen ezek az ősök román anyanyelvükön kívül valamelyest értettek németül, magyarul, olaszul, eljutottak Észak-Itáliába, világot láttak... — mondom vissza, amit tőle hallhattam.

— És ebből az következhethetnék, hogy éppen nekik kellett volna számúzniük az efféle maradiságot, igaz-e? — fogadja el a kihívást Someşan igazgató. — Tudja-e, hogy kik követelték leányiskolák alakítását? A Svájcból hazatért határőrök. Svájcban látták, hogy a lányok is iskolában tanulnak. Veterán grancsárok hozták be szokásba, hogy a házasodni készülőknek a falu színe előtt kellett vizsgát tenniük, az öregek kérdéseire válaszoltak, a földművelésről. A lányok a háztartás dolgaiból, főzésből, varrásból vizsgáztak.

— És ha nem sikerült a vizsga?

— Ez nem volt játék! Olyankor egy év múlva meg kellett ismételniük a vizsgát. Addig nem házasodhattak össze... Látja, sokat gondolkodtam én is, hogy miért éppen Naszód környékén alakulhattak ki századokig tartó népi törvények. Különös ötvöződés ment végbe. A férfiakat fél Európán végighordozta a katonaszkodás. Az asszonyok itthon maradtak, az ősi hagyományokat őrizték, ebben vélték saját erejüket. A férfiak a változtatásban. A végén okosan megegyeztek a jó szokásokban, amelyekkel élni lehet, együtt haladni a világgal, és megmaradni saját lelkük törvényei között, hogy jól is érezhessék magukat a változásokban.

Annyi bizonyos, kevesen vándoroltak el erről a tájról a sokat vándorló grancsárok utódai közül. Megültek a havasok oldalában, a Nagy-Szamos és a beléje futó patakok mentén. Az ipar jött el most hozzájuk. Naszód szélén Szálva felé, nem messze a lázadás fennsíkjától, ipari övezet épül ki, vegyipari üzem, textilgyár, ezernyi munkaalkalom.

Besztercén, a megye székhelyén hallhattam olyan vélekedést is, hogy azért nehéz emberek ezek a naszódiaiak. Sokszor önféjük, makacsok. Okos emberek, igaz, ennyi akadémikus nem került ki sehonnan, mint innen, de ha valahová egy naszódi bekerül, mint a mágnes vonzza a többi. Olyan összetartók, mintha soha nem is ellenségeskedtek volna egymással. Vagy ezt egymás között intézik el? Kifelé pedig megbonthatatlanul egyek.

Sok mindenért irigyelhetem őket.

Beke György

A székelyudvarhelyi kollégium diáknépessége

A 310 éves egykori udvarhelyi református kollégium fennállásának első éveiben nem vezették rendszeresen az anyakönyvet, emiatt nincsenek biztos adataink a tanulók létszámára vonatkozóan. Az iskolatörténetek, valamint a meglévő anyakönyvek átvizsgálásából kitűnik, hogy az iskolai törvényeknek saját kezű aláírása (subscriptio) a kollégiumban az 1708. évvel kezdődik. Ettől kezdve kisebb megszakításokkal (1848—1850, 1852—1861) egészen 1871-ig rendelkezünk aláírási jegyzőkönyvekkel. Ezek egyikét dolgoztam fel, amely 1770 és 1820 között egészében tartalmazza az újonnan subscribált tanulók névsorát. (*Album Illustris Gymnasy Reformatorum Areopolitani neosubscritorum legibus Anno parates saluris 1770 compactum.*) Az említett anyakönyv alapján 1413 diák adatait tekintettem át, ez jó alapot szolgáltat bizonyos következtetések levonására.

Ami a tanulók összlétszámát illeti, a többi erdélyi kollégiummal való összehasonlításban közepesnek mondható. A diákok sorába felvettek létszáma 1770-től általában évenként 20-30 körül ingadozik. Nagyobb emelkedést mutat 1801 után, amikor 30-50 között mozog a számuk.

A subscribált tanulók területi hovatartozása

1770 és 1820 között 1413 diák közül 107 (7,5 százalék) nem tünteti fel a helységet, ahonnan a kollégiumba jött. Az 1306 tanuló megoszlása területi hovatartozás szerint a következő: Háromszékről: 780 (59,8 százalék), Udvarhelyszékről 427 (32,7 százalék), Marosszékről 35 (2,6 százalék), Csíkszékről 2. A többi tanuló a megyei területekről jött: Alsó-Fehér: 11, Nagyküküllő: 15, Hunyad: 9, Fogaras: 9,

Kisküküllő: 1, Bihar: 4, Kolozs: 3, Közép-Szolnok: 1, Bereg: 1, Turóc: 2, Torda-Aranyos: 1, Szolnok-Doboka: 3, Békés: 1.

A tanulók hovatartozásának területi feltérképezéséből kiderül, hogy döntő többségük három székely székből (Háromszék, Udvarhelyszék, Marosszék) került ki. Ezen a vidéken a természetes népszaporulat, a székely középrétegek fokozatos tönkremenetele és a XVIII. század végétől egyre inkább jelentkező értelmiségi-szükséglet mindjobban ösztönzi a közép- és felsőfokú iskoláztatást.

Az a tény, hogy a subscribált tanulók közel 60 százaléka Háromszék falvaiból jött, nem véletlen. A felvétel előtt a tanulóknak el kellett végezniük az elemi iskolát vagy a classisokat valamelyik gimnáziumban. Háromszéken, ahol a Székelyföld legerőteljesebb falutelepülései és legnépesebb református egyházközségei voltak, a többi székhez viszonyítva korábban létesülnek népiskolák. A szórványos okleveles adatok tanúsága szerint iskolák először Háromszéken fordulnak elő: 1536-ban Altortján, 1540-ben Bodokon és Kézdiszentléleken, 1545-ben Pókafalván, 1578-ban Kovásznán, majd a XVI. század utolsó éveiben Bölönben, Gidófalván, Zabolán, Kézdivásárhelyen, Illyefalván, Rétyen, Márkosfalván, Kézdi-Albison, Dálnokon stb. Kétségtelen, hogy a gazdaságilag viszonylag fejlettebb és nagy népességű háromszéki falvakban az iskoláztatás korábbi meghonosodása mindvégig ösztönző tényezőként hatott az innen kikerülő ifjúság kollégiumi vagy főiskolai szintű képezetetésében, hiszen ez a vidék nemcsak az udvarhelyi kollégiumot táplálta erőteljesen, hanem a nagyenyedi is, valamint más gimnáziumokat. Az általam vizsgált időszakban is (1770—1820) azon falvak neve fordul elő leggyakrabban, amelyekben okleveles adataink legelsőnek említenek iskolákat. Udvarhelyszék református falvaiból valamivel kevesebb tanuló jött ide, ezeknek is jó része az úgynevezett Erdővidékről származik, de fordulnak elő nevek Keresztúrról és környékéről is. Nem állíthatom, hogy azokban a falvakban, ahonnan nem találunk udvarhelyszéki diákok bejegyzése (s ahol ráadásul református egyházközség is működött), nem lett volna falusi iskola. A XVIII. század közepétől már minden valaire való faluban volt elemi iskola; ismeretes, hogy 1774-ben a piarista Felbiger Ignác közreműködésével készült birodalmi iskolatörvény kötelezővé tette a triviális iskolák működését legalább egy tanítómesterrel azokban a falvakban, ahol egyházközség működött. A sok, aránylag kis népességű faluban még a gazdasági élet elmaradottsága, a felsőfokú iskoláztatás szokásának kialakulatlan volta játszott közre abban, hogy számos faluból hosszú évtizedekig nem jelentkezik felsőbb tanulmányokat folytató ifjú.

A tanulók társadalmi helyzete

Az anyakönyvekben az 1788-as évtől vezetik be a subscribálás alkalmával a tanuló társadalmi állapotára vonatkozó bejegyzéseket (nobilis, civis), de vannak esetek, amikor nem jelzik a társadalmi helyzetet. Az említett esztendőktől, tehát 1788-tól 1820-ig, 1030 subscribált tanuló személyi adatait ellenőrizve kiderül, hogy 325 (31 százalék) nemes-nobilis megjelöléssel írta alá az iskola törvényeit. Közöttük nyilvánvalóan ott voltak a nagybirtokosok fiai is, a XVIII. századi székely társadalom szerkezetének ismeretében azonban állíthatjuk, hogy a nemesi származásúak zöme úgynevezett egyházas vagy bocskoros nemes volt.

Az 1030 subscribált tanuló közül mindössze 24-et (2,3 százalék) találtam a polgári (civis) rendből. Többségük székelyudvarhelyi polgári családok gyermeke. Ez is jelzi a városiasodási folyamat elmaradottságát e vidéken. Azon a területen, ahonnan az iskola diákifjúsága rekrutálódott — Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely, Kézdivásárhely —, a parasztpolgárság elsősorban a gyakorlati képzés iránt érdeklődött, ami oktatásunkban csak a későbbi évtizedekben hódít teret. Egyelőre még a papképzés dominál, és az ennek megfelelő oktatási rendszer a polgárságot nem vonzza túlságosan; ezzel magyarázható fiainak szórványos jelenléte a kollégiumban.

Az említett időszakban mindössze egyetlen jobbágyrendű ifjúval találkoztam, aki a subscribáláskor ezt fel is tünteti (Stephanus Petre, Nagyalambfalváról). Hasonlóképpen egy esetben fordul elő „plebeis parentibus ortus” megjegyzés. Nyilvánvaló: több hasonló erdélyi iskola anyakönyveit kellene egybevetni, de úgy hiszem, ebből is levonhatjuk azt a következtetést, hogy azok a végzések, amelyeket még Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, majd Apafi fejedelem országgyűlési határozatokban mondott ki arról, hogy a jobbágyok gyermekei a tanulásban ne akadályoztassanak, a gyakorlatban — legalábbis az önálló fejedelemség időszaka után — vajmi kevéssé érvényesültek.

A székelyudvarhelyi kollégium egész fennállása alatt a tanulók nagy többsége a székely társadalom szegény szabad rétegeiből került ki. Anyagi helyzetüket te-

kintve nem volt lényeges különbség az egyházas nemesek, a lófók és a közemberek között, akik a XVIII. század végén a székely társadalom zömét alkották. Nehéz anyagi helyzetük, természetes szaporulatuk évtizedeken át ösztönözte gyermekeik iskoláztatását. A kollégium diákságának zöme névleges társadalmi kategóriájától függetlenül szegény sorsú volt.

A határőrség megszervezése a székelyudvarhelyi kollégium diáknépességének összetételében is tükröződik. Háromszék és Udvarhelyszék egy részéből, ahova a határőrség szervezése kiterjedt, a tanulni jövő ifjaknak ún. *litterae passuales* kellett hozniuk a katonai előjáróktól, ami nélkül nem vették fel a kollégiumba. A katonai hatóságok gáncoskodása folytán előállt konfliktusok bemutatása nélkül, csupán a számszerű adatokat közlöm ezzel kapcsolatban. A diákok esetében 1789-től találunk a katonarendűek helyzetét feltűntető subscribálási bejegyzéseket (miles, miles pedestris, miles equestris). Ettől kezdve 1820-ig az összes subscribált 831 diák közül 164 (19,7 százalék) katonacsaládból származik. Figyelmet érdemel az a jelenség is, hogy a katonacsaládokból jövő ifjak döntő többsége egyházi törekvésű, ami azzal függ össze, hogy csak így tudták kieszközölni a katonai parancsnokságoktól a továbbtanuláshoz szükséges passzust. Érdekes, hogy az 1810—1813. években a katonarendűekre vonatkozó subscribálási bejegyzések hiányzanak. Ezekben az években Napóleon hadai gyakorlatilag megsemmisítik az osztrák katonai gépezetet, amire a határőrséggel nehezen szokó székelyek azonnal reagálnak.

A tanulók elhelyezkedése a kollégium elvégzése után

A székelyudvarhelyi református kollégium esetében 1797 után jegyzik be a subscribáláskor vagy később, hogy milyen pályára irányul a tanuló érdeklődése. 1797 és 1820 között 851 subscribált tanuló adataiból vonhatunk le érvényes következtetéseket. Ezek közül mindössze 33 esetben nincsen feltüntetve a pálya, amire az ifjú az iskola falai között felkészül.

Nem meglepő, hogy a 851 név közül 486 (54 százalék) az „ecclesiasticus” bejegyzést viseli: az ifjú papi pályára készült. Ez azzal a kényszerhelyezettel magyarázható, amit a korabeli állapotok teremtettek. A főlős népességű falvakban az egyre romló gazdasági-társadalmi helyzet szorításából szabadulni kénytelen székely ifjúságnak pillanatnyilag nincs más elérhető lehetősége, mint a papi pálya s némileg az előbbivel szorosan összefüggő tanítói. Egyelőre csak szórványos a jogi, gazdatiszti, orvosi, mérnöki, katonai pálya igénye. Mégis a polgárosodási folyamattal együtt járó értelmiségisükséglet növekedése tükröződik abban, hogy a megvizsgált 851 tanuló közül 316 (37 százalék) nem egyházi pályán kívánt elhelyezkedni.

Amilyen mértékben Európának ezen a részén (mert a végzett székely diákok nemcsak szűkebb hazájuk intézményeiben helyezkedtek el) előrehaladt a társadalmi fejlődés a kapitalizmus irányában, szembetűnően csökken az egyházi pályára menők száma, és nő azoké, akik jogászok, gazdatisztek, mérnökök, orvosok akarnak lenni, és szívós akarattal készülnek külföldi akadémiákra. Szeretnék bemutatni az elmondottak illusztrálására néhány adatot. Míg 1797—1820 között az ecclesiasticusok 54 százalékban vannak jelen a 37 százalék politicus (polgári) törekvésével szemben, addig néhány évtized múlva, 1844-ben a felsőbb tudományokat elvégző 25 ifjúból 5 egyházi és 20 polgári törekvésű, ami az arányok nagy eltolódását mutatja a polgári foglalkozások felé. Hasonlóképpen 1845-ben a végzett 44 ifjúból csupán 9 megy egyházi pályára.

Amint a világi értelmiség iránti szükséglet növekedett, a székelyföldi ifjúság a szűkös keretek között is olthatatlan szomjjal vetette rá magát a világi tudományokra, és közülük nem egy hazájától messze is jó hírnevet szerzett népének és iskolájának. Hadd idézzem ezzel kapcsolatban Karácsony Károly esetét, aki miután 1831-ben elvégezte a székelyudvarhelyi kollégiumot, egy időre kincstári gyakornok lett, majd sok nehézség leküzdésével elvégezte a selmeci bányakadémiát. Többévi bányamérnöki gyakorlat után a havasalföldi fejedelem meghívására az ottani sóbányák vezető testületének főnöke lett. A romániai sóbányászat történetéről szóló munkáját 1870-ben adták ki Bukarestben.

Ehhez hasonló példák még szép számmal vannak, s belőlük azt a tényt állapíthatjuk meg, hogy a humán és reál tudományok, az ipari és mezőgazdasági foglalkozások számára való szakemberképzéssel, az ifjaknak e pályák felé való elindításával az iskola maradéktalanul betöltötte szerepét mint a társadalmi haladás tényezője hazánknak ezen a táján.

Albert Dávid

Harangláb vagy katedrális?

Gondolatok a könyvtárban

Még ismerősen kopognak fülemben Sebes szerkesztő úr szavai: „Sajnálom, de ez is éppolyan periferikus novella, mint amilyeneket eddig szállított; azt tanácsolom, hogy amíg nem tud kitörni ebből a környezetből, addig ne is próbálkozzék nálunk közléssel!” Most regényben találkozom velük — annak idején Bálint Tibor hivatásos, de mindenképpen hivatalos kritikusi fogalmaztak így. A *Zarándoklás a panaszfalhoz* „párhuzamos életutainak” a szerzője a regénybeli Sebesnek tulajdonítja e verdiktet, írhatott volna azonban Prakovszkyt is vagy más hangzatos nevet; akkoriban igazán nem számítottak periferikusnak az ilyenfajta kritikai megnyilatkozások. Elképzelné is nyomasztó, mit hallott, kapott volna Kálmánka (a *Zokogó majom* után megengedhető, hitelesített a bizalmas-baráti becézés), ha közvetlenül a *Csendes utca* novelláit követően gyöngyözi ki magából ezt a *Zarándoklást*. Pedig akkor állítólag már túl voltunk azokon a bizonyos „ötvenes éveken”, amelyeket a regény mai méltatói emlegetnek. Marosi Péter csak sejteti őket az *Utunkban* (és cikkgyűjteményében, a *Világ végén virradatban*), Kovács János viszont exponálja is ezt az időszakot, az *Igaz Szónak* írt kritikájában (*Visszafogott végletesség*), zárt periódusként tárgyasítva, távolítva a mű alapjául szolgáló közérzetet. A Marosi eljárása tünik elfogadhatóbbnak, ő legalább *most* nem próbálja sémába szorítani azt, ami a sémának esküdt ellensége: a féktelen, a fenségesben és alantásban egyaránt megmártózó, célszerűségtől független élet — s a szuverén alkotói egyéniséget, a saját törvényt szabó írói látás- és ábrázolásmódot. A Kosztolányitól származó terminus technicus mintájára, azzal ellentétve, a Gelléri Andor Endrére s (állítólag) a tegnapi novellista Bálint Tiborra jellemző „tündéri realizmussal” szemben felállítja a „prófétai realizmus” képletét, vagyis magyarázatot keres e valósággal kapcsolatot tartó, ijesztő, elborzasztó látomásokra, aposztáziákra — amelyeknek a jelentése túlnő az egyházi, a vallásos hit és tagadás körein. Ez az értelmezés fogadtatja el Marosival a könyv rendhagyó szerkesztését is, regényszerűbnek látatva a *Zarándoklást* (a maga külön szálon futó párhuzamos életútjaival) az oly nagy visszhangú, több nyelvre is lefordított *Zokogó majom*-nál, e lényegében szabályos fejlődésregénynél. És mégis: bár dicsérő szavára nem következik mindjárt egy visszavonás, figyelmeztető fenntartás (amit Kovács János már cikkének címevel is jelez: „visszafogott végletesség”), ő sem tudja — nem akarja? — üggyé emelni Bálint Tibor újabb regényét, ahogy annak idején a *Zokogó majom*, illetve előtte és utána irodalmunk nem egy alkotása azzá vált. Valóban érdemes elgondolkoznunk Szász János hozzászólásán, az *Igaz Szó* regényvitájára szánt elégedetlenségén... „Ha ugyanis Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című tényregényét még értőn elemezte a bírálat — írja —, és formalívtól kötni is tudta a harmincas évek szociográfiai irodalmának hagyományához. Fanek regényének, függetlenül értékeinek elismerésétől, már nem volt jelenség-érzékelő visszhangja, míg a Pusztai regénye körüli csönd alighanem az értetlenséget visszhangozza. Noha ez utóbbi is kapott értékjelző kritikát, ismétlem, elmaradt az összefüggések kibontása, a tünetek jelenségbe átcsapó minőségének értelmezése, akárcsak Szabó Gyula történelmi tényregényének esetében.” Szász példáit újabb szerzők nevével és könyvcímeivel toldhatnánk meg (Köntös Szabó Zoltán, Sigmund István, Bágyoni Szabó István, Beke György, Mózes Attila) — a legszembetűnőbb azonban, úgy érzem, a *Zarándoklás a panaszfalhoz* esete.

Persze, tudom, a visszhang, egyáltalán az irodalmi befogadás sok tényező függvénye — s ezek között nem utolsó a divat. Nos, valljuk be, Bálint Tibor ma nincs divatban, legalábbis az utóbbi időben nem figyeltünk rá annyira, mint a *Zokogó majom* születésekor, vagyis épp egy évtizeddel ezelőtt. A *Zarándoklás a panaszfalhoz* 31 ezres hazai példányszáma (és a könyv eltűnése a könyvesbol-

tokból) ellentmondani látszik ennek az állításnak (ráadásul a Magvető is megjelentette, egyidejűleg, Budapesten, a Szépirodalmi Könyvkiadó pedig a Kriterion-kiadványt forgalmazta ugyanott); adná isten, azaz a rejtélyes „habent sua“, hogy a sajtóvisszhang erőtlensége mögött hatalmas olvasói figyelemmel kellene számolnunk. A *Zarándoklás* a *panaszfalhoz* ugyanis nem egyike Bálint Tibor jobb műveinek, nem egyike a romániai magyar irodalom olvasható és elolvasandó új regényeinek, hanem egy rendkívüli tehetségű prózaíró beérésének — egyúttal pedig egy „mondanivaló“ beérésének a kézzel vagy inkább ésszel és érzékenységgel (fel)fogható dokumentuma. Dokumentum ugyanis ez a könyv, éppannyira dokumentum, mint az *Anyám könnyű álmat igér* és a *Kő hull apadó kútba*. Mondhatnánk, hogy irodalmunk nagykorúságának dokumentuma, ám a felnőtt minek mind bizonygatná, hogy kinőtt a gyermekcipőből? (Ezzel a komplexussal, gondolom, nemcsak nálunk lehet és kell már leszámolni; Gion Nándor vagy Dobos László regényei például a jugoszláviai, illetve a csehszlovákiai magyar irodalom mentegetőzősét vagy felülről-kezelését is hatályon kívül helyezik...) A *Zarándoklás* a *panaszfalhoz* önmagát dokumentálja, ahogy ezt egy klasszikus orosz vagy egy mai amerikai regény teszi; és persze, dokumentálja, „halhatatlanítja“ azt a kort is, amely életre hívta, amely sajátos közérzetével kikényszerítette a művet írójából. Nyilván folytatás is ez a könyv, s amennyiben a *Zokogó majom* folytatása, továbbvitele a történelmi időben („az ötvenes években“), számos föléletrajzi elemet tartalmaz, pontosabban, sok életrajzi mozzanatot ismerhetnek fel benne azok, akik tudnak egyet-mást a szerzőről. És folytatás abban a vonatkozásban is, hogy Bálint Tibor nem most mutatja meg először érdeklődését, vonzódását a perifériákon élők iránt („... amíg nem tud kitörni ebből a környezetből...“). Nem először tesz hitet Bálint a romantika mellett sem. Vagy mondjuk inkább így: a nagy oroszok, Csehov, Dosztojevszkij, Gorkij mellett. Bálint Tibor egyik regényhőse elmosolyodik a maga tapasztaltságán: „mit tudnak azok, akik nem az élet mélyéről jönnek, ahol mindent idejekorán megtanul az ember...“ A *Zarándoklás* a *panaszfalhoz* írójának tehát nem kell föltétlenül Gorkijhoz járnia iskolába, hogy felismerje, milyenek az emberek „a mélyben“, milyen próféciák és indulatok érvényesülnek itt, s próbálnak kitörni, a felszínre törni — és ha ez sikerül, milyen eredmény várható (látható). Mint ahogy Szilágyi István sem Faulknerrel tanulta Jajdon szörnyű lefojtottságát s a bármelyik percben bekövetkezhető robbanást. De Gorkij és Faulkner — vagy a kettő együtt? — hasznos kiegészítő tanulmány lehet, felszabadítóan hathat (különösen annyi tiltó tábla, félrevezető, a gyengébbeket megtévesztő tanács után) az eredeti tehetségre is. Hogy így is lehet, azaz így is szabad — esztétikailag — „a legmagasabb hőfokon“ égni, s hogy a célszerűség nem alapvető, mindent meghatározó irodalomesztétikai kategória (inkább az irodalomszociológia hatáskörébe kellene, végérvényesen, átutalunk).

Mert kérdezheti az olvasó — az íróval együtt —, hogy miért ilyenek a hősei, csak épp azt nem kérdezheti, hogy mi végre ilyenek. Persze, az már nem véletlen, hogy a regényíró mit épít a megszomorítottak és megalázottak vagy a másokat megalázók sorsából. Bálint Tibor „párhuzamos életútjainak“ az esztétikai és társadalmi hatóköre itt nő meg. A „mélyben“ ugyanis, a megalázottságban, mindig is voltak aberráltak, s ők hálás témául szolgálták a mindenkori irodalomnak-művészetnek. Ám *ahogy* ezek az aberrációk (hordozóik) cselekvési térhez jutnak, az már nem csupán a pszichopatológiára s a vele többnyire kézenfogva járó lélektani regényre tartozik. A faulkneri mű legalábbis kettősen pontos látélet: a mélylélektan és a társadalomtörténet kutatásai hitelesítik Yoknapatawpha tőlünk távoli világát. De miért félünk kimondani, hogy Bálint Tibor is „dobogóra lépett“ a Bárány Lajosok, a Zsákos Jánosok, Kenyér Pálok és Kató Károlyok világának Remetelak és Szamosvár „mélyben“ élőinek az irodalmi ábrázolásával? Vagy ezt csak másoknak, az írótól messze levőknek illik kimondaniuk? De hát ezt az illemszabályt nem mindig tartjuk (tartják) be...

Hibátlan műnek ugyan én sem nevezném a *Zarándoklást* — Kenyér Pál hitelhagyásának, illetve hitváltoztatásának a történetét például felületesebben mutatja be, mint más regényhősök aposztáziáját, néhol pedig elkapja az író a romantika lendülete, és egy-egy jó jelenetben is enged a rutinnak (a legszembetűnőbbben a „Levétel a keresztről“ fejezetben: „— Vigyázz, bárki vagy is, mert baltát szorongatok!... — En meg pisztolyt!“; hát ez bizony, tekintetbe véve az adott helyzetet, inkább paródiának hat!). A jellemzőbb viszont az, hogy a szerző maga is ráébred a veszélyre, és iróniával, öniróniával menti meg a helyzetet: amikor például a kisvárosi borbélyüzletből a Harkov cukrászdába viszi az olvasót, a rajoni lapot alapítók közé, vagy még inkább Vecserda Teréz titkárnői szabvány-képzésének leírásába beépítve a Szomaházi-vecserdatot. Mint Bálint Tibor korábbi könyveiből, innen sem hiányzik a groteszk, ez azonban a tragikum felé éleződik ki.

Tulajdonképpen nem is az egyébként páratlan írói erővel megalkotott nagyjele-
netek következtében (Bárány Lajos és a halálba taszított kalapos kettőse, Bárány
és két fia a családi számonkéréskor, Zsákos az ács házában, Pénzes halála, Vecserda
József csontjainak kihantolása a rabtemetőben), hanem épp a regényszerkezetnek,
a párhuzamos életutaknak köszönhetően. A négy, egymással cselekményes vagy
személyi kapcsolatba nem hozott, különböző társadalmi közegben zajló történet a
maga lezárt vagy „félbehagyott” voltában tulajdonképpen ugyanazt a panaszt
mondja: a hamis próféták, a hitehagyottak, a hatalomra egy nagyobb vagy egy
kisközösségen belül törők, az alkalmatlanok, a magánszámlákat elszámolók (lásd
a *Zokogó majomban* Hektor, a facér pincér fogadkozását) felülkerekedését, ami
ugyan csak ideig-óráig tart, ám ez éppen elég, hogy hosszú távra megalázza a
Halmi Sándorokat, lelkileg megnyomorítsa a Vecserda Terézeket, halálba taszítsa
a jó ügy olyan önzetlen munkásait, igazi hívőit, mint Vecserda József és Pénzes
László. Az utóbbi két regényfigurát leszámítva, a többi esetben, mondhatnók, tyúk-
ügyről van szó — csak hogy ilyesmire is rámehet egy ember élete, ha a kisszerűen
embertelen indulatok vagy az apokaliptikus méreteket öltő gonoszságok teret kap-
nak, ha a bárhonnan jövő gyanúsításnak nagyobb a hitele, mint a védekező em-
berségnek. Bálint Tibor más közegben író és láttató kortársaitól eltérően ezekben
a „periferikus” helyzetekben, a „csendes utcákban” keresi és találja meg a hit drá-
máit, a hitehagyás groteszk győzelmeit — de nem kevésbé történelmi feladatot
teljesít, mint azok, akik nem csupán egy kisváros vagy hegyvidéki falu apószta-
táját választhatják a modern Antikrisztus prototípusául. A (lélektani?) mechaniz-
mus ábrázolásának szintje dönti el, hogy végül is a perifériáról szól-e az író, vagy
éppen a történelmi sorsot, a „centrumot” ragadja meg furcsa történeteivel, „szab-
álytalan” regénykompozíciójával.

Bálint Tibor azt írja a *Zarándoklás a panaszfalhoz* szerzői beajánlásában:
„Előző regényem hagyományosabb szerkezetét itt már nem tarthattam meg, hiszen
egyre inkább látom, hogy manapság lehetetlen versenyre kelni az anyakönyvi
hivatallal; hogy a mi időnkben katedrálisok helyett inkább csak egy-egy szerény
haranglábat épít a regényíró.” Bálint e vallomásával szembe én egy Nagy László-
versidézetet állítanék, ebben a kérdés-formában:

*S dült hiteknek kicsoda állít
káromkodásból katedrális?*

Nem, nem harangláb a *Zarándoklás a panaszfalhoz*. Meggyőződésem, hogy
Bálint Tibor a haranglábnál tartósabbat, messzebb látszót épített; s hogy érdemes
volt megkondítani e káromkodás-katedrális harangját. Nemcsak a szomszéd faluig
hallatszik a hangja...

Kántor Lajos

Egy hazai Lukács-portré margójára

Idestova immár tíz esztendeje annak,
hogy a lukácsi életmű véglegesen lezá-
rult. Ez alatt a közel egy évtized alatt
többször készült már mérleg e gazdag
elméleti örökségről, de ma éppen olyan
messze állunk — ha csak nem messzebb
— az oeuvre átfogó értékelésétől, akár-
csak egy évtizeddel ezelőtt. Talán nem
is annyira azért, mivel a sok irányú ku-
tatás új meg új adatokat, tényeket, sőt
egyesen dokumentumokat hozott és
hoz felszínre. Sokkal inkább arról van
szó, hogy a lukácsi életmű gazdagsága,
de főként gondolati kiterjedtsége és
sokrétűsége a kutatást akarva-akaratlan
valóságos lukácsológia kifejlesztésének
irányába hajtja. Vagy talán nem egy
ilyesvalami kialakulásának vagyunk ta-
núi napjainkban?

Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a
lukácsi életmű a legkülönbözőbb világné-
zeti beállítottságú gondolkodók számára
egyaránt sokat ígérő, termékeny témának
bizonyul. Így aztán ahány exegézis, leg-
alább annyiféle értelmezésváltozat, leg-
alább annyi elméleti Lukács-portré és
szinte mindegyik sajátos a maga nemé-
ben. Ám éppen a sokféle, egymástól oly-
kor lényegesen eltérő értelmezések fe-
szültségében, ütközésében villannak fel
igazi nagyságukban azok a belső, elmé-
leti, módszertani alternatívák, amelyeket
Lukács gondolkodói fejlődése óhatatlan-
ul magában hordott. Márpedig az élet-
mű egészének a megértése szempontjá-
ból a kérdések kérdése éppen az: mi-
lyen sajátos belső indítékok mozgatták
és alakították ezt a gondolkodói pályát?

Nyilván nem csupán arról van szó, hogy Lukács esztétikai-etikai beállítottsága mennyiben és milyen értelemben ösztönözte és befolyásolta a történelmi materializmushoz való közeledését, miként egyengette Marxhoz vezető útját, milyen sajátos jelentést, szint kölcsönözött ennek a fordulatnak. Mindezzel együtt, de főleg mindezen túl, talán a legizgalmasabb kérdés az, hogy az elméleti problémáknak az a sajátos erőtere, amelyben a lukácsi gondolkodás mozgott, alakult, milyen gravitációs központok kialakulását tette lehetővé, illetve ösztönözte. Aligha vitatható, például, hogy lényeges belső összefüggés áll fenn a sajátosságos lukácsi formszemlélet és a történelmiség iránti elméleti érdeklődése között. Márpedig ha így van, akkor joggal feltételezhető, hogy Lukács filozófiai beállítódásában éppen azok az esztétikai problémák játszottak meghatározó szerepet, amelyek történelem és társadalmi lét ontológiai viszonyát tették újra meg újra problematikussá. Nos, a lukácsi fejlődésnek ezekre a mozzanataira irányítja rá figyelmünket Máté Gábornak a kolozsvári Dacia Kiadó *Discobolul* sorozatában megjelent könyve.*

Már maga az a körülmény, hogy Máté Gábor munkája az első önálló román nyelvű Lukács-monográfia, jelentős hazai eseményé avatja a megjelenést. Igaz, Lukács György elméleti munkássága már korábban helyet kapott a mai román kultúrában azzal, hogy egész kötetet kitevő válogatás jelent meg irodalomelméleti és esztétikai tárgyú írásai-ból, *Az esztétikum sajátossága, A történelmi regény és A regényelmélet* lefordításával, valamint *A társadalmi lét ontológiájából* válogató kötetnek a közreadásával pedig Lukács nagy műveinek termékenyítő gondolatait közvetlenül is bekerültek a hazai filozófiai gondolkodás és művelődés vérkeringésébe. Ezúttal azonban olyan munkáról van szó, amelynek elsődleges célja nem egyszerűen az, hogy a lukácsi gondolatvilágot elérhető közelségbe hozza, és hozzáférhető formában tolmácsolja a román olvasó számára. Máté könyve olyan többéves kutatómunka gyümölcse, amely figyelemreméltó egyéni hozzájárulást kínál a lukácsi életmű hiteles feltérképezéséhez. Ezt a szándékot jelzi egyébként az is, hogy a könyv összesen 14 lap terjedelemben külön általános jellegű és külön szakjellegű bibliográfiai összeállítást is nyújt a lukácsi életműből, illetve a Lukácsról szóló irodalomból, ami-

ben természetesen helyet kaptak az idevágó hazai közlemények is.

Máté Gábor témaválasztásában látszólag pusztán szakmai indítékok játszottak közre, hiszen ha már esztétikát ad elő az egyetemen, nyilvánvaló, hogy számára a regényelmélet fejlődésének vizsgálata kifejezetten szakmába vágó kérdés. Nos, a dolog korántsem ennyire egyértelmű. Nem csupán azért, mivel Máté sokkal avatottabb Lukács-szakértő annál, semhogy ne tudná, ha valakinél, hát Lukácsnál valóban egyszerűen lehetetlen kioldani a tisztán esztétikai kérdésfelvetést az elméleti egészből. Elegendő csupán a könyv előszavába belelapozni: „Előszó helyett avagy egy szintézis erőnei és tévedései”, hogy mindjárt az indításkor rájöhessünk, vállalkozása mennyivel összetettebb. Már itt kiderül ugyanis Henri Arvonnak *Georges Lukács ou le Front populaire en Littérature* című könyvével (Paris, 1968) folytatott vitában, hogy a szerző számára a tulajdonképpeni probléma nem maga a regényelmélet fejlődése Lukácsnál. Már csak azért sem, mivel az első világháború éveiben íródott *Théorie des Romans* és a harmincas évek végén napvilágot látott *A történelmi regény* című munkája közti különbség, a szigorúan vett esztétikai elemzést tekintve, korántsem tükrözi — nem is tükrözheti önmagában — az időközben Lukácsnál végbement világnézeti átalakulás mélységét. A két korszak egybevetésében a fő nehézséget az okozza, hogy közéjük egy olyan horderejű elméleti munka iktatódik — *Történelem és osztálytudat* —, amely Lukács filozófiai fejlődésében határkőnek számít. Mármost a kérdés tulajdonképpen abban summázódik: vajon mit jelent a filozófus és az esztéta belső viszonyának alakulásában ez a mozzanat?

Máté Gábor nagyon is tisztában van a probléma bonyolultságával, annál is inkább, mivel vállalja az elfogultság nélküli tárgyilagos szembenézést az idevágó értékelések már-már kibogozhatatlannak látszó ellentmondosságával. Persze munkája korántsem lép fel azzal az igénnyel, hogy rendet teremtsen az értékítéleteknek ebben a hovatovább növekvő káoszában. Különbözik is, véleménye szerint egy olyan egyértelműség igénye, amely egyazon mércének kívánja alárendelni a filozófust és esztétát, nemcsak túlzó, de eleve kétes értékű is. Az effajta szemlélet tulajdonképpeni gyengéje az, hogy merev végletekben gondolkodik: vagy feloldja Lukácsot, az esztétát a filozófusban, illetve fordítva; vagy pedig teljesen különválasztja a kettőt, hogy aztán a lukácsi gondolkodásban ható tényleges ellentmondásokat a filozófiai álláspont és az esztétikai

* Gavril Máté: *Georg Lukács și epopeea lumii moderne*. Editura Dacia. Colecția Discobolul. Cluj-Napoca, 1979.

megközelítés összeférhetlenségeként, sőt összemerhetlenségeként rögzítse.

Mit kínál mindehhez képest Máté Gábor elemzése? Miként már jeleztük, a Máté-fele problémakezelés sajátossága magában a vizsgálódás tárgyában gyökerezik. Már önmagában az a körülmény, hogy a szerző úgy nyúl a lukácsi regényelmelethez, mint a gondolkodói pálya egészében egy szerves fejlődési egységhez, jelzi a kutatói szemlélet tulajdonképpeni lényegét; jelesen azt, hogy Máté ebben az egész folyamatban mindenekelőtt a folytonosság mozzanatát kívánja felkutatni és rekonstruálni. Szerinte éppen a regényelmelet a leghitelesebb bizonyosság amellet, hogy a lukácsi gondolkodás fejlődésében nincs szó voltaképpen törésről, miként azt a különféle értékelések akarva vagy akaratlan, kimondva vagy kimondatlan feltételezik.

Vajon ez azt jelentené, hogy Máté lebecsüli a *Történelem és osztálytudat* jelentőségét, megkérdőjelezi filozófiai mérföldkő szerepét? Ha csupán azt vennénk figyelembe, hogy mekkora teret szán könyvében e mű értékelésének, akkor is tagadó választ kellene adnunk erre a feltevésre. Máté szerint a *Történelem és osztálytudat* csak ott és annyiban mond ellent a folytonosság tételének, ahol és amennyiben az egészről kiragadva, elszigetelten, önmagában — ha szabad így mondani: magányosan — veszik szemügyre és értelmezik. Akár pozitív, akár negatív előjellel emeljék is ki a folyamat egészéből (mindkettőre sok példa akadt és akad), óhatatlanul olyan helyzet áll elő, amely elvileg megnehezíti a gondolkodói fejlődés vonalának nyomon követését, és logikailag a legellentmondóbb következtetésekhez kínál objektív látszatalapot. Mindezt elkerülhetjük, ha a problémák folytonosságára figyelünk, és azt vizsgáljuk, ezek megközelítésében, milyen helyet foglal el a *Történelem és osztálytudat*. Persze korántsem valamiféle vulgárisan felfogott, homogén folytonosságra kell itt gondolni. Azok, akik mindenáron meg akarják húzni a pontos határvonalat Lukács úgynevezett nem marxista és marxista korszaka között, elfelejtik, hogy itt olyan átmenetekkel van dolgunk, amelyek Lukács gondolkodói fejlődésének egészében nem egyenmű, hanem nagyon is eltérő kronológiát hordoznak, és ennél fogva lehetetlen őket egyetlen Jelenben azonosítani. El kell ismerni, hogy számos esztétikai elemzése már korán előlegezi (hogy úgy mondjuk, spontánul) a problémák későbbi történelmi materialista szellemű megközelítését. Ha nem így volna, akkor aligha menthette volna át a regényelmelet számos gondolatát a történelmi re-

gény marxista igényű mondanivalójába.

Am ami még ennél is figyelemreméltóbb: a visszatérő problematika magának a világnézeti fordulatnak is sajátos jellegét, irányt, tartalmat kölcsönöz. Korántsem érdektelen például, hogy a regényelmelet — még ha tisztán hegeli alapokon is — a totalitáskonceptióban keresi és találja meg az objektív történelmi vizsgálódás, értelmezés alapvető elméleti módszerét. Egy pillanatra sem kétséges, hogy a *Történelem és osztálytudat*ban a totalitásszemlélet már a polgári gazdaságtan marxi kritikájának módszertani premisszáira épül. De a fordulat vitathatatlanul a hegeli örökség kritikai újragondolásának a jegyében fogant és bontakozott ki, ami már önmagában is jelzi a visszakapcsolás mozzanatának súlyát, szerepét a filozófiai vajúdas folyamatában.

Máté könyvének olvasása közben előbb-utóbb óhatatlanul szembe találjuk magunkat a kérdéssel: lehet-e, de főleg szabad-e a lukácsi életműben olyan pontot (művet) keresni és találni, amelyet aztán mintegy abszolút viszonyítási rendszerre emeljünk az egésznek a felmérésében, értékelésében és ezen az alapon a korszakolás kritériumainak meghatározásában? Abból, ahogyan a szerző a lukácsi gondolkodás alakulásának ezt a nagyon is összetett, ellentmondásos szakaszát a tárgyilagosságnak, de kivált a hagyományos értékelésekkel szembeni immunitás megőrzésének az igényével feltérképezi, akaratlanul is kicseng bizonyos fenntartás minden ilyen értelmű megközelítéssel szemben. Való igaz, a *történelmi regényt* ő maga is kivételes teljesítménynek minősíti: „A történelmi regény csúcspontot fémjeléz Lukácsnak a regényről és a realizmusról szóló elméletében.” (181.) Koránt sincs szándékában azonban egyértelműen kiemelni, netán abszolutizálni a szóban forgó korszakot. Ő maga hártja el az effajta értékelés lehetőségének a gondolatát, amikor hozzáteszi: „Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy a *történelmi regény*nyel zárul és az azt követő korszak közt ne volna semmiféle kapcsolat. Ellenkezőleg, a szóban forgó művel záruló korszakban felfedezhetők mindazok a tendenciák, amelyek a későbbi kiteljesedéshez, és „visszacsúszásokhoz” vezettek. (190.)

Máté Gábor közismerten szenvedélyes Lukács-kutató, és ez irányú búvárkodásainak az eredményei számos hazai lapban, folyóiratban láttak napvilágot. A regényelmelet fejlődését taglaló átfogó munkán kívül ebbe a kötetébe felvett még néhány tanulmányt a már korábban megjelentekből, egyebek között a *lukácsi esztétika struktúrája és forrásai, Mit kí-*

nál az ontológia az esztétikának?, A stílus fogalma a lukácsi szemléletben című dolgozatokat. Kár, hogy ezek nem illeszkednek közvetlenül és szervesen a regényelméleti vizsgálódás általános perspektívájába. Mindezek ellenére egé-

szében tekintve a kötet sok új árnyalattal gazdagíthatja a Lukácsról körvonalazódó összképet, és ezért magyar nyelvű változata is feltétlen érdeklődésre tarthat számot.

Sztranyiczki Gábor

Román könyvek Magyarországról

A magyarországi román könyvtermés néhány eredeti és sajátos értékű kiadványával gyarapodott könyvtáram az utóbbi időben. Szerzőiktől, illetve szerkesztőiktől kaptam, baráti ajándékként. Mivel az öröm természeté a megosztásra vágyás, hírül adom hát — bár néhány rövid sorban —, hogy ez az országhatárainkon kívül élő román népcsoport erősödő és eszmélkedő hűséggel őrzi sajátos nyelvi és kulturális hagyományait. Ez nemzeti tudatának és a húszmillió román néppel való összetartozás érzésének biztos és kipróbált alapja.

Virágzó népköltészetükről már szóltam volt a *Korunk* hasábjain (*Méhkeréki tanulmányok*, 1977. 11.). A budapesti Tankönyvkiadónál — a nemzetiségi könyvkiadás mostani gondozójánál — megjelent munkák túlnyomó részben eredeti népköltészeti alkotások és ezekhez kapcsolódó tanulmányok. Ezt a súlyponteltolódást a népcsoport közeli ismerői természetesen tartják. A kimondott szépirodalmi alkotásokra (versek, elbeszélések, riportok) a sajtó (a *Foaița noastră* című hetilap) és a literatúrát bőségesen közlő, évente rendszeresen megjelent *Calendarul nostru* tart igényt.

Egy jó évtizeddel ennek előtte Domokos Sámuel tette közzé Vasile Gurzău kétnyelvű meserepertoárját. Most a határainkon túli, legsikeresebb román folklorista, Al. Hoțopan egy mindeddig rejtőzködő mesemondó teljes kincsét tárja olvasóközönsége és nemzetiségi közönsége elé. Korábbi két kötetében a méhkeréki (Micherechi) szólásokkal és közmondásokkal, majd a csujogatókkal (*strigături*) ismertetet meg. Riporter úttján talált — az időközben elhunyt — Mihai Purdăra, aki a szó eredeti értelme szerint nem is nevezhető mesefának. Erdeme viszont, hogy meglehetősen folklorisztikai hűséggel reprodukálta a 90 éves nagyapjától századunk elején hallott csodálatos, fantasztikus történeteket. Al. Hoțopan biztatására előbb fűzetbe írta, majd előszóval fonetikai és stilisztikai szempontból is teljesebbé tette a kötetet alkotó tizenkét varázsmesét és adomát (*basme, snoave*). Kettejük együttmunkálkodásának szép gyümölcse ez az

újabb román népmese kiadvány (Alexandru Hoțopan: *Poveștile lui Mihai Purdă*. Budapest, 1977).

A sajátos román dallamvilágot külön kötet képviseli (Gheorghe Flueraș: *Cin-tece românești*. Budapest, 1979). A 63 szöveges népdal és 12 táncmelódia szerény kezdete annak a tervezett vállalkozásnak, amelynek távlati célja „mindazt összegyűjteni, amit jelenleg Magyarországon románul énekelnek”. E dicséretes kezdeményezés élén Gh. Flueraș aradi zenetanár áll, akit államunk „kölcsönzött” a határontúli román zenei élet fellendítésére, énekkarok szervezésére. Az öt, románok is lakta községből gyűjtött népi dallamok ugyanúgy őrzik bihari eredetüket, mint a már említett népköltészeti műfajok.

A mi Bukarestben megjelenő *Népismereti dolgozatainkkal* — anyagában és feladatvállalásában — közeli rokonságot, testvériséget tart a második kötettel jelentkező néprajzi tanulmánygyűjtemény (*Din tradițiunile populare ale românilor din Ungaria*. Budapest, 1979). A budapesti román és a bukaresti magyar kiadvány azonos érdeklődéssel fordul a tárgyi és a társadalmi néprajz tágas területei felé. Mindkettő az adott etnikai csoport nemzetiségi tudatának és önismeretének erősítését, elmélyítését szolgálja; továbbá: az adatközlők sorában hivatásos néprajzosokat és önkéntes gyűjtőket egyaránt fellelünk.

Méltánytalan lenne, ha — bár késői híradásként — nem említeném Ilie Ivănuș verseskötetét (*Vioara cu cinci strune*. Budapest, 1977). Neve előttünk sem ismeretlen. Beszámolóival, cikkeivel, verseivel *A Hét*, az *Utunk* hasábjain már találkozhattunk. Őt tekintjük a magyarországi románok legjelentősebb írójának, aki a költészet, a próza és a publicisztika területén egyaránt figyelemre méltót alkotott. Akadályokkal, vargabetűkkel tarkított életútjának szenvedései igazgyönggyökké, humanista lírává tárgyiasultak.

A politikai elkötelezettségnek talán legrokonszenvesebb összetevőjét vállalja és vallja életcéljának. Címadó versében így fogalmazza meg ars poeticáját: „Din ele să aflați ce a frământat / epoca

noastră pe aceste plaiuri, / căci voi nu mai știți de „slugă și argat”, / nici de-nvrăjpire între două neamuri. // Ca-ntr-un concert de voci, armonios, / azi hora, ceardăș cintăm împreună, / și eu, ca să le talmăcesc frumos, / i-am pus viorii mele-n plus o strună.“ Létfontosságú szerep vár erre a „többlet-húrra“: a történelme során oly sokszor egymással szembeállított, ellentétbe került román és magyar nép megbékélésének, barátságának, sőt testvéri együvé tartozásának hivatott hangot adni ez a bizonyos ötödik hír.

Mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt értéket jelentenek Ilie Ivănuș-

nak a kötet harmadát adó műfordításai, említett elkötelezettségét, a román-magyar testvériség eszméjét szolgálja az a harminchét fordítás, amely Csokonaitól — Petőfin, Adyn és József Attilán át — Illyés Gyuláig és Pilinszky Jánosig mutatja be a magyar líra emlékezetes alkotásait. Ilie Ivănuș műfordítói tevékenységével azokhoz a nagyszerű elődökhöz (Ștefan O. Iosif, Dimitrie Anghel, Emil Isac, Octavian Goga) és jeles kortársakhoz (Eugen Jebeleanu, Maria Banuș) zárkózik fel, akik a magyar költészet népszerűtésével akarták és akarják a két nép kulturális kapcsolatát szorosabbra vonni.

Dánielisz Endre

Ökológiai tanulmányok

Mi is tulajdonképpen az ökológia, ez a köztudatot nemrég foglalkoztató, s bár nem új, még ma sem teljesen kikristályosodott tudományág? „Az ökológia szakkifejezést görög eredetű és a ház jelentésű »oikosz« és a tanulmány, tanulmányozás jelentésű »logosz« szavak összekapcsolásából keletkezett. Szó szerinti jelentése tehát a Föld »háztartását tanulmányozó tudományok«, beleértve ennek a háztartásnak a kölcsönhatásban részt vevő minden elemét: állatot, növényt, mikroorganizmusokat és az emberi népséget is. [...] Az ökológia a biológiai tudományok egyik ágából jelentős interdiszciplináris tudományá nőtt ki magát, mely a biológiai, fizikai, kémiai és társadalomtudományokat is összekapcsolja” — így határozza meg az ökológia lényegét Eugen P. Odum, az alább recenzeálendő kötetben* megjelent egyik tanulmányában.

A *Korunk Könyvek* sorozat ezúttal is sikerült válogatást közöl az ökológia rangos művelőinek írásaiból. Szerkesztői — Szabó Attila és Kovács Attila — ismert külföldi ökológusok és hazai szakemberek munkáiból állították össze. A már említett E. P. Odumon kívül helyet kap benne a már szintén klasszikusnak számító G. M. Van Dyne, Francis C. Evans, sőt a kolozsvári Bogdan Stugren is; az 6 műveikből kerül ki a kötetnek *Az ökológia mint elméleti és alkalmazott tudomány* című része. Hasznos, hogy a szerzők megmagyarázzák az ökológiában használatos kifejezések, meghatározások értelmét, hiszen a kötet a nagyközön-

séghez szól, amelynek nem minden tagja tudja, mit jelent például a *biocönózis* szó, mi a *populáció*, *életközösség*, *bioszféra*, *integrációs szint* stb. Értelmet nyernek az anyag- és energiaáramlás tanulmányozásában gyakran emlegetett *biomassza*, *táplálkozási lánc*, *termelékenység*, *össztermelés*, *szukcessziós stádiumok* stb. kifejezések is. Megismerhetjük az ökológiai vizsgálatokban alkalmazott eszközöket és módszereket, a statisztikai kiértékelések lehetőségeit, a matematikai elemzés szerepét. Betekintést nyerünk az alkalmazott ökológia gyakorlati kérdéseibe, s kivülágluk, hogy „sok országos, általános jelentőségű fizikai és biológiai kérdés megoldásához különböző szakterületek közötti, interdiszciplináris kutatócsoportok szervezése szükséges [...] például a környezetszennyeződés kérdésének a megközelítése ökológusok, fiziológusok, biomatematikusok, mikroklimatológusok, genetikusok, mikrobiológusok, biokémikusok, kémikusok, morfológusok és taxonómusok együttműködését kívánja meg” (G. M. Van Dyne). Az ökoszisztéma — az ökológia alapegysége — fogalmát tárgyalja Francis C. Evans írása, míg Juhász-Nagy Pál egy ökológus és egy matematikus beszélgetése formájában plasztikus képet ad ugyanarról.

A második rész — *Az ökológiai szemléletű mezőgazdaság kérdései* — gyakorlati szempontból a kötet legjelentősebb része, érdemes bővebben kitérni rá. Szerzői, Ioan Puia és Viorel Soran, az ember-táplálék egyenlet megoldásának lehetőségeit taglalják, ezt tekintve a mezőgazdaság alapvető feladatának. „Az ember legfontosabb nyersanyagai a táplálékok” — írja Ioan Puia. Élelmiszerforrásaink mintegy 90 százalékát terme-

* Ökológiai tanulmányok. Válogatta Szabó Attila és Kovács Attila. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980.

lik jelenleg a szárazföldi ökoszisztémák, s a kolozsvári tudós szerint a termelés növelésének két útja lehetséges: a talajtermékek teljes fölhasználása, valamint a már meglévő agroökoszisztémák termelékenységének növelése. Könnyen áttekinthető táblázatok mutatják be az emberiség rendelkezésére álló földterületek kihasználási fokát, valamint a meglévő mezőgazdasági tartalékterületek megoszlását. „Anélkül, hogy részletesen kitérnénk erre a kérdésre, úgy véljük, hogy azok a vélemények, melyek szerint az újonnan művelésbe vehető területterületek nemsokára kimerülnek, nagyon közel állanak a valósághoz. Eppen ezért a legtöbb ország, így Románia számára is nyilvánvalóvá vált, hogy a mezőgazdasági termelés növelésének útját a már létező agroökoszisztémák termelékenységének növelése, új technológiai eljárások bevezetése jelenti” — olvassuk magvas tanulmányában. Megszívlelendő szakvélemény ez azok számára, akik a beruházások gazdaságosságát szem elől tévesztve szorgalmazzák egyre újabb területek művelésbe vonását (például a Duna-delta gyakorta kedvezőtlen viszonyai között). A helyes vízgazdálkodás, a területek ésszerű trágyázása, a természetes növények és az állatállomány hatékonyabb védelme, új technológia, gazdaságosabb növény- és állatfajták bevezetése volna az előnyösebb eljárás. „A potenciális termelés 3—5-ször akkora, mint a jelenlegi országos átlag” — írja Ioan Puia, aki ugyanakkor bírálja az idealista, feltétel nélküli természetvédő magatartást is. Ez utóbbit napjainkban már nem lehet fönntartani, mivel elemi gazdasági követelményekkel áll szemben, de változatlanul létjogosult „olyan területek megőrzésében, amelyek különleges fontosságúak, különleges növényfajokat vagy állatfajokat védenek meg az eltűnéstől”.

Erdekes és bizonyára megszívlelendő a szerzőnek az a megállapítása is, hogy a konzervek gyártásához 24-szer több fosszilis energiát használnak fel, mint amennyi az élelmiszer saját energetikai értéke. Jó ábrák mutatják be az emberi táplálék előállításához szükséges energiaáramlás különböző termelési módok körülményei között, előtérbe helyezve az energiapazarlást és a népesség robbanásszerű növekedésének világméretű kérdéseit. „Az eltoni trofikus piramis — írja Puia és Viorel Soran —, melynek törvényszerűsége az agroökosziszté-

mák esetében is érvényes, arra hívja fel a figyelmet, hogy a mezőgazdasági jellegű és természetes életterek tönkretételének kockázatát csak úgy lehet elkerülni, ha tiszteletben tartjuk a helyes arányt a mezőgazdasági terület nagysága, termelékenysége és az emberi populáció nagysága között.”

Az ökológia tudományközi jellegének kérdésével a könyv harmadik része foglalkozik. Bogdan Stugren második írása — Howard P. Odum után — az ökoszisztémák energiaháztartását szemléletesen egy elektronikus áramkörhöz hasonlítja, technikai beállítottságú olvasói számára hozzáférhetőbben. Ez emberi lakás, valamint a városi környezet ökológiarendszerét taglalja Howard P. Odum és Viorel Soran egy-egy írása. Napjaink mindinkább takarékoságra törekvő felfogásában megdöbbentő az az adat, hogy a nagyvárosok milyen elképesztő energiamennyiséget fogyasztanak — így például New York 4 800 000 kilokalóriát m^2 -ként és évenként, szemben a 100 Kcal/ m^2 /év világtátlaggal. Modern tudományos módszert mutat be a Nicolae Oprescu által vezetett munkacsoport: az ökoszisztémák távföldterítéssel való vizsgálatát. Erdekes és igen hasznos Szabó Attila és Kovács Attila írása az ökológia örökléstani vonatkozásairól. A *génökológia* vagy *ökológiai genetika* határtudományt mutatják be, képet adva a mutációk változatosságának populációgenetikai magyarázatáról. Erdélyes rész a sáveltéssel foglalkozó fejezet, s különösen fontosnak tartjuk, hogy népszerűsíti az ökológiában gyakran használt „niche space” kifejezést magyar megfelelőjét (*sávtér*).

A kötet minden tanulmányához gazdag irodalomjegyzék kapcsolódik, és külön lista mutatja be a fölhasznált ábranyanyagot. Az igen érdekes, merész megállapításokban gazdag, természettudományos és ideológiai könyvtárunkban hiányt pótló kötet ismertetését végül hadd fejezzük be egy Viorel Soran-idezettel: „Az emberiségnek [...] joga van arra, hogy építsen a saját javára; és meg is építheti mindazt, amit óhajt és amit álmodik. De csak egyetlen feltétellel: tartsa tiszteletben az anyagnak és annak a világegyetemnek a törvényeit, amelyben él. Ezeknek a törvényeknek az önkényes megkerülésére tett bármilyen kísérlet az ember—természet kapcsolat zavarához, a jelenben élő és az eljövendő nemzedékek szenvedéseihez vezet.”

Kiss J. Botond

ERWIN SCHRÖDINGER: CE ESTE VIAȚA. —
SPIRIT ȘI MATERIE

„Elődeinktől örököltük egy teljes, mindent átfogó megismerés égető szomját. [...] Viszont a megismerés különböző ágainak mennyiségi és mélységbeli fejlődése különös dilemma elé állít. Világosan látjuk, hogy még csak most jutunk annak a maradandó anyagnak a birtokába, melynek segítségével a szerzett ismereteket egy-egybe foglalhatjuk; másrészt viszont gyakorlatilag lehetetlenné vált, hogy egyetlen elme egy parányi résznél többet uralhasson ebből a nagy ismerethalmazból.

Hogy ne kompromittáljuk végérvényesen valódi célunkat, véleményem szerint az egyetlen kiút az, hogy egyesek közülünk megpróbálják összefoglalni a tényeket és elméleteket, akkor is, ha ismereteik néhol hiányosak vagy másodkézből származnak — kockáztatva azt is, hogy nevetségessé váljanak.“

Schrödinger, a kvantummechanika egyik megalapozója vállalja ezt a kockázatot, megpróbálja az eredetileg Cambridge-ben kiadott, most a kitűnő *Ideii contemporane* sorozatban románul is megjelentetett fizikai és biológiai ismereteit összefoglalni, különös összefüggéseket villantva fel.

A *Mi az élet?* megírásának éve 1943 — ekkor a fizika még nem vált a biológiai kutatások eszközévé, a genetika is új tudománynak számított —, így érthető, hogy a könyv arra keres választ, milyen mértékben képes a fizika megmagyarázni az élő szervezetben végbemenő folyamatokat. Világos, tiszta képet nyújtva a genetika akkori állapotáról, a szerző bebizonyítja, hogy a statisztikus fizika közelítéssel dolgozó törvényei nem képesek az élővilágot uraló rendnek, sem az örökös csodájának leírására; a feladatot csak a kvantummechanika oldhatja meg. Ezt igazolja a bemutatott Delbrück-féle modell, mely a géneknek és a mutációnak egy molekuláris modellje. Arra lehet ebből következtetni, hogy az élő anyag eddig ismeretlen fizikai törvénynek létét feltételezi, melyek a kvantumelméletől nem idegenek, de részben megváltoztatják az atomfizika statisztikai megalapozottságát.

Sokkal merészebb vállalkozás a második könyv, mely többek közt a tudat fizikai alapjait, az intellektus jövőjét, az emberiség biológiai és szellemi fejlődésének tendenciáit kutatja (természetesen szemléletét erősen meghatározzák az akkori társadalmi viszonyok): „Azt hiszem, hogy az ipari folyamatok nagy részének növekvő gépesítése és »elbutítása« azt a veszélyt hordozza magában, hogy intelligenciánk szerve teljesen elcsökevényesedik. Amennyivel közelednek a közömbös, apatikus munkás esélyei az intelligens munkáshoz — a kézművesek sajátos ügyességének visszaszorításával és a futószalagos, unalmas munka elterjedésével —, annnyival fölőselegesebbé válik a természetes ész, az éles szem, az ügyes kéz.

Valóban, az unintelligens ember, aki természeténél fogva könnyebbnek tartja azt, hogy alávesse magát az unalmas munkának, előnyben részesül; valószínűleg könnyebben fog boldogulni, tekintélyt szerezni és utódokat nevelni. Az eredmény egy negatív szelekció képét öltheti, ami a tehetséget és elhivatottságot illeti.“

Egységesítő álláspontokról, melyben az európai kultúra és tudomány értékei összefonódnak a keleti kultúráéval, Schrödinger egy olyan világkép lehetőségét vizsgálja, melyben nem áldozzák fel a megismerés olyan jelét: „Néha, egy képből vagy egy hosszabb versben, megjelenik egy szerény szereplő, mely magát a festőt vagy költőt képviseli. Azt hiszem, az *Odüsszeia* költője önmagát jelentette meg a vak énekes személyében, aki a phaiákok házában a trójai háborúról mesél, es könnyekig meghatja a megtört hőst. Hasonlóképpen a *Nibelung-énekek*ben, mikor a Nibelungok Ausztria földjére érnek, szerepel egy költő, aki a mű feltételezett szerzője. Dürer képén, *A Szentháromság imádásán* a hívőknek két csoportja gyűlt a Szentháromság köré, az egyikben égi szentek, a másikban halandó emberek. Ez utóbbiak közt királyok, császárok és papok vannak, de, ha nem tévedek, ott van maga a művész is, szerény alak a kép szélén, akár hiányozhatna is.

Ugy tűnik, ez a legjobb hasonlat a szellem megtévesztő, kettős szerepének érzékeltetésére. Egyrészt a szellem maga a művész, aki mindent létrehozott, mégis, a kész műben ő csak egy jelentéktelen szereplő, ki is maradhatna, anélkül hogy az összhatast csökkentené.

Féltetve a metaforákat, ebben fel kell ismernünk egyikét azoknak az antinómiáknak, melyek annak következményei, hogy nem sikerült még olyan világképet

alkotnunk, amelyből kivonhatnánk saját szellemünket, és ezért a szellemnek nincs benne helye. Megpróbálni erőszakkal belenyomni a szellemet — ez elkerülhetetlenül képtelenségekhez vezet.“

Az antinómiákat magasabb szinten feloldani próbáló, helyenként kudarcot valló szerző mentségül Unamunónak egy beszélgetésben elhangzott mondatát válsztja mottóul: „Si un hombre nunca se contradice, sera porque nunca dice nada“ (Ha egy ember sohasem kerül ellentmondásba önmagával, az azért van, mert sohasem mond semmit). (*Editura politică, București, 1980.*)

L. V.

JAN TINBERGEN: A RIO-JELENTÉS. A NEMZETKÖZI GAZDASÁGI REND ÁTALAKÍTÁSA

A Római Klub, amely főként jövőkutatások szervezésével és finanszírozásával foglalkozik, az elmúlt évtizedben öt kiadvánnyal keltett feltűnést szakmai és politikai körökben egyaránt. Az első az 1972-ben Dennis Meadows amerikai professzor vezetésével összeállított *A növekedés határai* című jelentés volt. A tanulmánykötet, amely a zéró-növekedés gondolatát hirdette meg, itéletnapi hangulatot áraszt; öt alaptémát tárgyal: a népesedést, az ipari termelést, az élelmiszertermelést, az energia- és nyersanyagtermelést, valamint a környezetszennyeződést.

Tulajdonképpen az első jelentés korrekcióját, szembetűnő hiányosságainak kiküszöbölését szolgálta a Mesarović és Pestel által vezetett csoport *Fordulóponton az emberiség* című, 1974-ben elkészült műve. Ebben a tanulmánykötetben szerephez jutottak a társadalmi kérdések is, a jelentést összeállító tudósok a globális válság gyökereit már nem kizárólag az emberiség növekvő szükségleteinek és elvileg korlátozott lehetőségeinek ellentmondásában jelölték meg, hanem a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jelenlegi rendszerének hibáit és sokoldalú ellentmondásait is szemügyre vették.

Az első jelentésnek az volt az általános visszhangja, hogy itéletnapi modell: végromlást jósol 100 vagy 25-30 éven belül. A második jelentés igyekezett előremutató lenni, de az is sötét hangulatot árasztott.

1976 végén, kétéves munka eredményeként *A nemzetközi gazdasági rend átalakítása* címmel jelent meg a Római Klubnak készített harmadik jelentés, amelyet a közgazdasági Nobel-díjjal kitüntetett Jan Tinbergen holland tudós vezetése alatt álló 21 tagú nemzetközi kutatócsoport dolgozott ki. A tanulmánykötet angol címének kezdőbetűi — *Reshaping the International Order* — alapján RIO-jelentésként vált közhímmé, s magyarul is megjelent.

Ez a harmadik jelentés bebizonyítja, hogy milyen szakadékok vannak az emberek társadalmi rétegei, valamint a fejlett és fejlődő országok között. Ez számokban is megfogalmazható. A 4 milliárd ember felső 10 százaléka és alsó 10 százaléka közötti vagyoni különbség 32:1. Ez a különbség még tovább fokozódik. A RIO-jelentés a nemzetközi gazdasági kapcsolatok mai rendszerében látja a Föld lakosságát hosszabb távon fenyegető, talán legsúlyosabb veszélyforrást, ezért arra a következtetésre jut: tenni kell valamit az új gazdasági rend megvalósításáért.

A Római Klub álláspontjának fejlődését mutatja, hogy ebből a jelentésből kimaradt a Földünk természeti kincseinek kimerülésével kapcsolatos problematika. Ez nyilván annak tulajdonítható, hogy mindinkább elterjed a meggyőződés: a fő és döntő szerepet azok a gondok és társadalmi-gazdasági ellentmondások játsszák, amelyek a tőkésvilág fejlődési folyamatait és válságjelenségeit okozzák.

Jellemző ez az álláspont arra a szakértői csoportra is, amely az ENSZ megbízásából az amerikai Wassily Leontief Nobel-díjas közgazdász professzor vezetése alatt kidolgozta az emberiség fejlődési kilátásainak elemzését. Munkájuknak az a következtetése, hogy „ami a gazdasági növekedést és a fejlődés gyorsítását illeti, a lényeges megoszlások inkább politikai, társadalmi és intézményes, mint fizikai jellegűek. A XX. században nincsenek fizikai korlátok, amelyeket le ne győzhetnénk az egyes térségek gyorsabb fejlődése érdekében.“)

Ez a nézetváltozás magyarázza a polgári tudósok ama törekvését, hogy különböző társadalmi és gazdasági reformterveket dolgozzanak ki. Ráébredtek arra, hogy az elmaradott országok egyre romló élelmezési helyzete, az ökológiai válság, a harmadik világ és az iparosodott országok között mélyülő szakadék, a természeti kincsekkel folytatott rablógazdálkodás: csupa olyan jelenség, amelyet a nagy néptömegek bizonyítéknak látnak arra, hogy a tőkésrendszer nem képes megoldani korunk kérdéseit.

A jelentés négy részre tagolódik. Az új nemzetközi rend szükségessége és a fő problémakörök című első rész fölvezet azokat a folyamatokat, amelyek szükségessé teszik az új nemzetközi rend kialakítását. Az egész jelentésre jellemző a második fejezet címe: *Világrendetlenségtől a nemzetközi rendig*. Bebizonyítja, hogy míg a gazdag országok az élet minőségével bajlódhatnak, addig a szegény országokban a betegség, éhezés miatt magának a létnek a fenntartása okoz gondot. A harmadik rész, az akcióprogram a munkacsoport által kidolgozott javaslatokat és ajánlásokat foglalja össze, míg a negyedik rész, amelyet a magyar kiadás nem tartalmaz, a jelentéshez csatolt mellékletekből áll.

A jelentés kiindulópontként felhívja a figyelmet arra, hogy a világgazdaság jelenlegi működési rendszere egyik nagy országcsoport számára sem nyújt kedvező kilátásokat. A fejlett tőkésországok növekedése elé mind erősebb korlátokat szab a meg nem újítható természeti erőforrások relatív szűkülése és a környezet szennyeződése, a fejlődő országok túlnyomó része sem energiahordozó-, sem iparcikk-kivitelével nem tudja fedezni importjának növekvő költségeit, a szocialista országok pedig (amelyeket a jelentés a több nemzetközi szervezet kiadványaiban használt „központi tervezésű országok” elnevezéssel illet) rákényszerülnek a nemzetközi munkamegosztás rendszerébe való integrálódás fokozására.

Külön hangsúlyt kapnak a harmadik világ gondjai. Eladósodásuk megfékezése, munkanélküliségi gondjaik leküzdése és gazdaságfejlesztésük elősegítése a jelentés szerint nemcsak segíelyezést, hanem átfogó fejlesztési stratégia kialakítását követeli meg. A technológiai fejlődést új társadalmi értékrendnek kell alárendelni, valamint törekedni kell a rendelkezésre álló erőforrások gazdaságos kihasználására, úgy, hogy a mennyiség mellett a minőségre helyezzenek mind nagyobb hangsúlyt.

A jelentés számszerű prognózissal szemlélteti a világgazdaság előtt álló feladatok nagyságát. Megfelelő intézkedések esetén a prognózis nem tartja kizártnak, hogy 1970 és 2012 között a világ országainak legmagasabb, illetve legalacsonyabb fejtenkénti jövedelmű 10 százaléka (a leggazdagabb és a legszegényebb decilis) közötti arányeltérés 13:1-ről 13:2-re csökkenthető. A regionális fejlettségi aránytalanságok csökkentésére a jelentés úgynevezett kiigazító politikákat tartana célszerűnek. Ezek lényegében a fejlett országokban ma is alkalmazott regionális politikákhoz lennének hasonlóak. Fő céljuk a fejletlen országok termelékenységének emelése volna.

A RIO-jelentés, noha rendkívül súlyos politikai és gazdasági témákat tárgyal — pl. a fegyverzet csökkentése, a jövedelem újraelosztása, a világgazdasági finanszírozása, az élelmiszertermelés növelése és helyes elosztása, az energiakészletek és a természeti kincsek ésszerű hasznosítása, a nemzetközi valutarendszer stb. —, inkább gazdasági publicisztika, amely az elemzések következtetéseit fogalmazza meg gondolatébresztő, párbeszédre serkentő szándékkal. Részben ezzel függ össze, hogy a meglévő nemzetközi gazdasági rend bírálata és az új nemzetközi rend szükségességének hirdetése meggyőzőbb, kidolgozottabb, mint azok a részek, amelyek az új rend elgondolását, a tervezett változások irányítását és az akcióprogramot tartalmazzák.

A jelentés részletesen kidolgozott, jogilag alátámasztott akcióprogramot ad a világgazdasági működési rendjének átalakítására. Figyelme a legtöbb fontos kérdéscsoportra kiterjed. Az akcióprogram több területen (így például a nemzetközi pénzügyi rendszer a jövedelmek igazságosabb elosztására; a kereskedelmi kérdések megoldása az UNCTAD átfogó világkereskedelmi és fejlesztési szervezetté való átalakításával; a műszaki kutatások összehangolása) olyan sokoldalú döntési központok kialakítását javasolja, amelyekben — ki nem mondva — nemzetek feletti irányítás valósulna meg. Noha több ilyen javaslat csak hosszú távra szól, és a középtávrá szükségesnek tartott irányelvek ilyen elemeket csak elvétve tartalmaznak, ma minden bizonnyal még kevésbé tűnnek reálisnak, mint a jelentés elkészítése idején. Akkoriban még viszonylag töretlen volt az enyhülési folyamat, és az 1973—1974-es első nagy kőolajár-emelések hatása is éppen 1975—1976-ban kezdett lecsillapodni.

Különösen az első római jelentés, *A növekedés határai* vitatható értéke indokolja annak kiemelését, hogy a RIO-jelentés — még ha egyes részei ellenvetéseket válthatnak is ki — jövőbe mutató és építő munka, feltétlenül értékes hozzájárulás egy új nemzetközi gazdasági rend körvonalazásához. A Római Klub jelentéseit lehet vitatni, de elhallgatni nem. (*Közgazdasági és Jogi Könyvtár, Budapest, 1979.*)

P. J. A.

Kemény kézzel?

Mátyás király áruhában érte tetten az igazságot. A riporter beöltözik segédmunkásnak, s megpróbál végére járni az építőiparban oly sokat hangoztatott munkaerőhiánynak. Ahol legnagyobb a gond, ott „próbál szerencsét”: Bráilán az év első két hónapjában — munkaerőhiány címén — egyetlen lakást sem adtak át a megrendelőknék. A szükséges — vagy inkább tervezett — munkaerő-létszám-nak közel egyötöde, mintegy 900 ember hiányzott januárban annál az építő-sze-relő vállalatnál is, ahol a SCINTEIA riportere, Florin Ciobănescu „új munkavál-lalóként” jelentkezett (Scinteia, 1980. 72., 75., 76., 78., 79., 81.).

A munkavállalás viszontagságai már a kapuban kezdődnek. A riporter — újságírói beidegződés! — a főbejáraton át véli a legrövidebbnek a „munkához” vezető utat. A portásfülkében ülő hölgy szeme sarkából végigméri, majd köszö-nés nélkül hátat fordít neki. Véget nem érő telefonbeszélgetést folytat — zavar-talanul. Csak akkor csattan fel a hangja, amikor az „új munkavállaló” megunja a várakozást, s felfelé indul a lépcsőn. A riporter „hé, maga ott”-minőségében megtudja, hogy akit nem a főnök hivatott, annak itt nincs keresnivalója. Ajtót mu-tatnak neki (nem azt, amelyiken bejött, hanem a hátsó bejáratot), s felvilágosít-ják: ne fárassza magát hiába, holnap sem lesz felvétel. Talán egy hét múlva...

Ahhoz, hogy egyáltalán bejusson a vállalathoz, a riporter kénytelen átmene-tileg lemondani „munkaruhás inkognitójáról”, s a portásnál magasabb rangú párt-fogót keresni. A kapusfülke gazdája ezúttal igen készségesnek mutatkozik: sze-mélyesen kalauzolja az „elvtársat” az igazgatóhoz. Az igazgató meghallgatja a „kérelmezőt”, és diszkrét támogatást ígér. A felvétel azonban bonyolult ügyintézési szabályoknak van alávetve. A riporter kérvényt ír, az igazgató ezt ott helyben láttamozza, majd telefonon „beajánlja” pártfogoltját a személyzeti osztály főnöké-nek. A riporter ezután „visszavedlik” segédmunkássá, s a korábbiakból okulva most már a hátsó kaput választja a „bonyolult ügyintézés” első stációjául. Ezúttal minden együtt van a „szerencséhez”: kérvény, aláírás, a személyzeti főnök jóaka-rata. A portásfülke ezzel együtt hajthatatlan. A riporter egy óra ácsorgás után megpróbál magas pártfogójára hivatkozni. Ezzel kellett volna kezdenie, végre meg-indulhat a lépcsőn fölfelé. S eltűnődhet azok esélyein, akiknek nincs módjuk egye-nesen az igazgatói irodából „rajtolni”. Fél óra múlva kezében a 08296. számú szol-gálati igazolvány — pecséttel, aláírással.

A 4. számú építőtelep irodáján, ahová a riportert irányították, tapasztalnia kell: a tisztviselők levegőnek tekintik az „új munkavállalót”. Visszaköszönni itt sem szokás. Akihez először fordul, szó nélkül elveszi tőle az igazolványt, forgatja előre, forgatja hátra, végül tetőtől talpig végigméri az igazolványhoz tartozó „kun-csaftot”. Az így lekáderezett „melós” ezután „nézze csak meg, nea Fane, mi van ezzel” alapon a „főnök” elé kerül (itt az a főnök, aki a normákat rendezi). A „főnök” anélkül, hogy egy pillantást vetne emberére (vagy legalább az eleje telt igazolványra), begyakorlott mozdulattal odafirkantja: „Nincs szükségünk vándor-madarakra!”

Az ügyintézés lerövidítésének helyi megoldásaiban járatlan „munkavállaló” újra a személyzeti osztályon köt ki. Kiderül, hogy a „beajánlások” mechaniz-musa valahol elakadt, az igazolványon nem szokták a protektor nevét külön fel-tüntetni. A személyzeti főnök utasítja a titkárnőjét, kerítse elő telefonon a 4. számú építőtelepet.

Az építőtelep irodája közben falatozóvá alakult át. Begyűltek a csoportvezetők is. A büfévé kinevezett irodaasztalon kiterített sült hal, kézről kézre jár az asztal alól előkerült üveg. A „főnök” azonban hiába kapacitálja a csoportvezetőket, az új embert senki sem akarja befogadni. A riporter viszont lassanként megérti, mire megy ki a játék. És azt is, hogy nem babra megy itt a játék.

A reggeltől délig elhúzódó, végül a kávézás szertartásával záruló büféprog-ram beavatja a sorsára hagyott „munkavállalót” a „munkaszervezés” rejtjelmeibe.

Megismeri a „górékát“ (a csoportvezetőket), és megérti: a „munkaerő-toborzás“ legfontosabb láncszeme — az alku. Nem egy bürokratikus hivatal packázik itt vele, csak a „helyi szokásokra“ figyelmeztetik: az eltanácsolás is beletartozik a játékszabályokba. Az „új embernek“ éreznie kell, kegyet gyakorolnak vele, ha felveszik. Kedveznek neki, mert keresethez juttatják. A jóakaratot pedig viszonzni kell. Minden elutasítás újabb felszólítás — az egyezsége. A riportert úgy tesz, mint aki nem érti az üzenetet. A „fönök“ ezért leveszi róla a kezét, s a legrosszszabbul kereső csoporthoz osztják be.

A „góre“ sem szivbajos. Viszont nevével nevezi a dolgokat. Ő nem ért a rafináltabb játékszabályokhoz, kerekén megmondja: „minden ezresből százat kell letejelni!“ Ennyi a taksa. De nála egy „kezdő“ ezernyelcnél nem keres meg többet. Vannak „jobb górék“, akiknél kijön a kétezer. Csakhogy azok „vonatjegyyel a zsebükben“ tárgyalnak a „normafönökkel“. Ha nem kapnak eleget, máris veszik a kalapjukat. És viszik magukkal az embereiket. De ezt csak az teheti meg, aki nincs családdhoz, házhoz kötve. Aki „ideragadt“, az jobb, ha meghúzza magát.

Ha az „új ember“ szegénylős, a „góre“ készségesen elvonul vele. Kulcsa van az egyik átadott tömbház egyik földszinti helyiségéhez. A riportert megtanulja az összekacsintás technikáját. Ha az „új ember“ még ebből sem ért, akkor rövid úton visszaküldik oda, ahonnan jött. Kezében cédulával, melyen ez áll: „Nem felel meg a munkavédelmi előírásoknak.“ Ami azt jelenti, hogy „használatatlan“. A riportert hamarosan megtudja, hogy csak a „balekek“ sorsában osztozott. Aki „okos“, az mindjárt a „fönökkel“ egyezkedik: fölveszi az előleget, leadja belőle a sápot, aztán bottal üthetik a nyomát. A „nea Fane“ emberei mind „okosak“. Ők nem számítanak vándormadaraknak. De vannak még ennél is „okosabbak“. Az „ászok“ — a riportert maga is meggyőződhetett róla — azok, akik nem malterhordásra, hanem sportolónak jelentkeztek.

A riportert ezután elmegy „megfelelni a munkavédelmi előírásoknak“. A felkészítő pont egy órát vesz igénybe. Amiből 55 perc a „megvárakoztatási idő“, 5 perc az irka-firka. Úrlap, iktatószám, aláírások, pecsét. Kölcsönös jókívánságok. A vállalat ezzel mentesítette magát mindenfajta felelősség alól. A munkavállaló pedig, zsebében a munkavédelmi lapjával, most már nyugodtan kitörheti a nyakát. Aláírta, hogy felkészítették.

A riportert ezután már semmi sem választhatja el „szerencséjétől“. Még egyszer működésbe hozza a személyi kapcsolatokat mechanizmusait, s a csoportvezetőnek végül engednie kell: befogadják. A szakképzetlen munkára való jelentkezés első sikertelen kísérlete után a negyedik napon végre „munkába állhat“. Oda-teszik egy géphez, tanulja meg a kezelését. A habarcszpumpa működik, de nincs mit az emeletre szivattyúzni vele. Reggel héttől fél tízig — malter híján — kong a telep. Irány a kocsmá. De nem mindenkinek. A dörzsöltebbek már reggel beszerrezték az italt, s helyben, valamelyik rejtkehelyen fogyasztják el. Mire megjön a malter, nincs ki lerakja. S főleg — nincs mivel. A riportert felvilágosítják, itt nem szoktak szerszámot vételezni. „Ami a kezed ügyébe akad, az a tied.“ Az építőtelepen töltött négy nap mérlege: a „szerzemények“ listáján egy lapát, két talicska (azért kettő, mert az első két lépés után felmondta a szolgálatot), egy habarcsátdobó rosta, egy védősisak és egyéb hasznos holmik szerepelnek. Az eltűnt holmik listáján többnyire ugyanazok a tételek. Akinek eltűnik valamije, nem csinál botrányt, „szerez“ másikat. Mindig van miből „pótolni“.

A riportert megismerkedik az építőtelepen honos munkamódszerekkel. A habarcsot szivattyú helyett — és üzemképes talicska híján — vödörrel hordják. A vizet emelőgépek helyett — és emelőcsiga híján — kézzel húzzák fel az emeletre. Vízcsap nincs. Ha napokig nem esik az eső, kiszáradnak a pocsoltyák. A harmadik utcáig kell elmenni, amíg az ember egy valamirevaló tócsára akad. A riportert megtanulja, hogy egy vödör úrtartalma pontosan 15 meritókanál úrtartalmával egyenlő. És azt is, hogy ahol „rostával merik a vizet“, ott a munkatermelékenységről beszélni nem több, mint hangzatos szólam.

A riportert végül két kőműves megszanja, s ha már úgyis hordja valaki a maltert, beállnak talapatot vakolni. A falra frissen felhordott vakolat még meg sem kötött, máris hullni kezd. Mikor a mester nem állja meg, hogy szóvá ne tegye a dolgot, kapásból visszafógnak neki: „elég ennek addig tartani, míg a melős zsebében a fizetés.“ Az pedig — az építőtelepen elfogyasztott ital mennyiségével mérve — nem tart néhány napnál tovább. A mester tehát süketnek teteti magát, s megy a dolgára. A riportert viszont nyomába szegődik két emberének: ők, ha könnyebb végén fogják is meg a munkát, de megfogják. Honnan bennük a viszonylagos jóérzés? Az idősebbik, Ilie, azelőtt sofőr volt, majd beállt matróznak. A kőművességet házasság után, az asszony kérésére tanulta ki, muszájból. Ő vezeti majd be a riportert a „csubukolás“ (fusizás) szakmai titkaiba. A fiata-

labbaik, Radu, rendes, készséges fiú. Fizetését utolsó lejig hazaadja a szüleinek, mármint azt, ami az italozás után marad belőle. Ő a „kifutófiú” a csoportban: ha elfogy az ital, őt szalasztják napjában többször is a közeli üzletközpontba. Ő vezeti be a riportert a melősvilágban nélkülözhetetlen kocsmakultúrába.

Ébédészünetkor derül ki, hogy nincs hol enni. A vállalat legközelebbi étkezéje olyan messze van, hogy e célra szóba sem jöhet. Aki mégis rászorul, annak nem futja az óras ebédidőből. A „kantin” mocskos. Az ételt egyetlen ablakon át „szolgálgják föl”. A „főlszolgálat” itt abból áll, hogy az ember kezébe nyomják a két tányért: egyikben a forró leves, a másikban a még forróbb pörkölt. A riportert kiszámítja, hogy az „önkiszolgálás” műveleteire fejenként 15 másodpercet engedélyezve, az ebédészünet hivatalos ideje alatt a munkásoknak közel a fele sem lakna jól. A kézmósásra szolgáló öt csapból három nem működik. A pohár — ismeretlen leltári tárgy. Ha valaki az étel minőségére panaszkodik, amelyből mindig kispórolnak valamit, a személyzet áll az erdő felől: „Akinek nem tetszik, az menjen a vendéglőbe.”

Aradi József

AZ ELŐRE NEM LÁTOTT ÚJRAÉRTEKELESE (Rinascita, 1980. 12.)

Március elején Rómában háromnapos vitát rendezett a Goethe-Institut Heidegger filozófiájáról. A *Rinascita* ez alkalomból interjúját készített Hans Georg Gadamerrel, Heidegger egyik legnevezebb tanítványával, aki nálunk kevésbé ismert filozófusokkal együtt (Pöggeler, Vattimo, Severino és mások) szólalt fel Rómában. A heideggeri gondolkodással kapcsolatban felvetett számtalan kérdés közül az interjúhoz mellékelte bevezetőjében Massimo De Angelis kettőnek tulajdonít rendkívüli jelentőséget: az egyik az idő értelmezhetőségének, elgondolhatóságának kérdése, a másik az ontológiai reflexió megújításának lehetősége.

Az időt Gadamer a történelem értelmeként fogja fel, s ennek megismerhetőségét határozottan állítja. A történelem megismerhetősége, elgondolhatósága azonban szerinte kizárólag a megtörtént és történő dolgokra vonatkozik, és semmi esetre sem arra, ami a jövőben fog megtörténni. De Angelis ezért a „nyíltan és radikálisan nihilisztikus” megfogalmazások felé hajlónak mondja Gadamert, akárcsak a fent említett olasz filozófusokat, Severinót meg Vattimót. Severino előadásában örültségnek és erőszaknak nevezi a Nyugat sorsát, mint-hogy nélkülözi az igazságot; a történelemben Severino a szabadság és az „új” abszolút hiányát feltételezi. Vattimo ellenkezőleg, az „igazság” hiányában az abszolút szabadság garanciáját látja, mely épp korlátatlansága miatt nem más, mint az akarat pusztja kiterjeszkedése. A „közös érdek és a haladás terminusaiban kifejeződő gondolkodásról” — Vattimo következtetése szerint — szó sem lehet.

„A filozófia iránti érdeklődés határozottan összefügg a társadalmaink fejlő-

désében eddig fontos szerepet játszó történeletfilozófia válságával” — írja De Angelis a valóságértelmezésekben újra felmerülő ontológiai reflexió igényéről. Ugyanakkor elégtelennek tartja azokat a kísérleteket is, amelyek „e filozófiák horizontját kizárólag a tudományok révén próbálták túllépni”.

„A történelmet illetően — mondja az interjúban — Jakob Burckhardt szép szavaira kell emlékeznünk: a történelem nem értetheti meg velünk a közvetlen jövőt, de örök időkre bölcsékké tehet. Ezért mondjuk, hogy az a filozófia, amely meg akarja határozni a történelem értelmét, és így tudomásunkra hozni az irányát, nem emberi: túllép az emberi képességeken. Ezt a transzcendenszt próbálták megvalósítani a görögök a kozmológiáikkal és Hegel a világtörténelmével. Időben a két kísérlet közé esik a keresztény történelemfilozófia, a történelemnek mint az üdvözülés, illetve elkárhozás történetének a felfogása. Ennel szemben azt állítom: sajátosan emberi vonásunk, hogy *nem* ismerjük saját jövőnket, mégis képességeinkhez mérten cselekszünk a jövő érdekében, amelyben reménykedünk. A történetiségről való elmélkedésnek tehát nem egyfajta történeletfilozófia megalkotása a célja, hanem elsősorban annak a feltárása, hogy a hagyományokat, amelyek közepette létezzünk, nem kell hogy eltaszítsák az építmények.” Gadamer építménynek nevezi „az ideológia minden formáját”, a történelem bármilyen „elméleti megkonstruálását”, beleértve a hegeli koncepciót is a történelemtől mint a szabadság történetéről. (Az egyén szabadságának hegeli ideáljával szemben Gadamernek különben kételyei vannak, hisz szerinte a XIX. században mindenki számára meghatározott szabadság „egyre inkább a szabadság hiányához vezet mindenki számára”.)

A továbbiakban Gadamer vigasztalanak nevezte ama elképzelést, amely a

bürokráciában, a társadalom számítógépes szabályozásában látja a világ egyetlen perspektíváját, és olyan gyakorlati feltételek szükségességét hangsúlyozza, „amelyek által az emberiség talán újra meg fogja tanulni értékelni az erkölcsi és társadalmi vonatkozásokat, az előre nem látott, a be nem tervezett tényleges összetevőit“.

Gadamer hangsúlyozza, hogy minden esetben a dialógusból kell kiindulnunk, hiszen ez az a perspektíva, amely „korunk legfontosabb feladata az egész világon, az egyetlen, amely az együttélést biztosíthatja számunkra. „Meg kell értenünk — folytatja —, hogy valamennyien bizonyos feltételeknek vagyunk alávetve, és egyikünk sincs birtokában az abszolút bölcsességek.“

Vattimo és Severino előadásainak kapcsán De Angelis felteszi a kérdést Gadamernek: hogyan értékeli „a nihilizmus kihívását“, és mit tart ennek veszélyeiről? Gadamer válasza: „Gondolkodni sohasem olyan veszélyes, mint nem gondolkodni.“ Ha Severino és Vattimo filozófiája bizonyos szempontból egyoldalúnak tűnik is, ez az egyoldalúság nem jelenthet igazi veszélyt. „Azt mondhatnám — folytatja Gadamer —, hogy ezen túl kell tennünk magunkat. A szellemi konfrontációk terén semmitől sem kell jobban félnünk, mint a konformizmustól és az unalomtól.“

A történelmi tapasztalatok újraértelmezésének elméleti lehetőségeit Gadamer Arisztotelész gyakorlati filozófiájához köti. „Arisztotelész tudta, hogy a gyakorlati kérdésekről való elmélkedés nem egyfajta valóságtól elrugaszkodott elméletgyártás, hanem a társadalmi életben való részvétel folyamánya és célja maguknak a társadalmi orientációknak megvilágítása. Azt hiszem — mondja Gadamer —, hogy humanista hagyományunkat elnyomja a tudománynak egy hamis értelmezése, amit az arisztotelészi gyakorlati filozófia felújításával kellene helyettesíteni. A retorikával [...], hiszen a retorika nem egy szofisztikus műfaj, hanem magának a kommunikációnak a formája.“

H. I.

A KUTATÁS, A TÁJÉKOZÓDÁS SZOLGÁLATÁBAN (Hungarológiai Értesítő, 1979.)

Új folyóirat indult útjára: a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság évente megjelenő értesítője három tudományág — a magyar nyelvtudomány, irodalomtudomány és néprajz — területén folyó kutatómunkát kívánja tükrözni, a szak-könyvek tárgyszerű ismertetésével, bib-

liográfiák közlésével és a tudományos munka látványosabb oldalainak (konferenciáknak, az egyes műhelyekben készülő összefoglalásoknak, szakkutatásoknak) a krónikájával. Az alapvető fontosságú kiadvány jellegéhez méltó, visszafogottságában tartásos bevezető eloszlát bármiféle gyanút vagy kételyt, ami magát a tárgyat, illetve annak megnevezését sokáig körülvette, s a romanisztika, germanisztika mintájára értelemzi a hungarisztikát. („A hungarológiát, hungarisztikát vagy magyarságtudományt — eltérően a két háború közötti sorstudományi értelmezéstől — az ún. »filológiai« tudományok, a magyar nyelvészet, irodalomtörténet, néprajz gyűjtőfogalmának tekintjük, amely érintkezik a történettudománnyal, művelődéstörténettel és más művészeti tudományokkal is.“)

A Béládi Miklós (felelős szerkesztő) és Jankovics József (szerkesztő) irányításával készült, sok neves kutató és publicista, kritikus áldozatkész közreműködésével napvilágot látott első szám igazolja a várakozást: valóban nagy területet átfogó, mind időben, mind térben, kutatási tárgyban és módszerben szerteágazó anyagot sikerült a *Hungarológiai Értesítő*nek az olvasók, főképpen a szakemberek elé tárnia, noha „csupán“ egy év (1977) bemutatására vállalkozott. Jelzéseként, az irodalomtörténeti recenziós áttekintésből, emeljük ki néhány érdekes címet: *Bibliografie československé hungaristiky za léta 1972—1974.* (Brno); Fáj Attila: *A Jónás-téma a világirodalomban* (Róma); *Mały Słownik Pisarzy Wegierskich* (Varsó); *Modern Hungarian Poetry* (Budapest—New York); Cs. Szabó László: *Két tükör közt* (Bázel). Találunk ismertetést az *50 éves a Korunk* című tanulmánykötetről is (a Petőfi Irodalmi Múzeum hasznos sorozatában jelent meg, Budapesten), valamint Dávid Gyula—Marosi Péter—Szász János tankönyvéről, *A romániai magyar irodalom történetéről* és a bukaresti Politikai Könyvkiadónál megjelent, *A Vásárhelyi Találkozó* című tallózó könyvecskéről (Turzai Mária a szerzője — nem Turza, ahogy a recenzióban olvasható).

Az összefoglalásból nem maradt ki a zenetörténet sem, sőt itt — helyesen — az irodalmi tárgyú (vonatkozású) hanglemezek ismertetésének is jutott tér. Erdemes lesz a jövőben az Electrecord kiadványaira is figyelni. Akárcsak — általánosabb érvennyel mondjuk — a filozófiai és művészettörténeti könyvekre, hiszen itt ugyancsak sok az érintkezési pont a tárgyként megjelölt területekkel.

K. L.

PAP ISTVÁN nyugalmazott egyetemi tanár (Kolozsvár). — Nem hagy nyugton az egyke-kérdés. Minthogy azonban már írtam róla a *Korunk*ba, ezúttal a családról, azaz háttéréről mondanék el egyet-mást. Ugy látom ugyanis, hogy gazdasági életünk szervezése bizonyos fokig lazítja a család létének némely feltételeit. Ezért kellene egy fórum, ahol e kérdéseket meg lehetne vitatni, és a bürokratizmus „daráló-jával” szembeállítani a humanizmus követelményeit. Meglátásom szerint több társadalmi szervezetnek illene foglalkoznia a családok erkölcsi gondozásával; nem elegendő csak a feleket békitgető bizottság, a válóperes manipuláció, valamint a kalódó gyerekeket sirató újságciikk. Illene már megszervezni a babsittert (csecsemőgondozó „pöttyömama”-szolgálatot) és még sok egyebet. Mindenekelőtt szükség volna azonban egy sajtóorgánumra, amelyik érdemlegesen tárgyalná a család kérdéseit. Ma ugyanis a *Dolgozó Nő* többnyire elkerüli e tematika vitásabb vonatkozásait; inkább a munkasikerekről és az egyenjogúság gondjairól ír. Lehetne azonban a Vöröskeresztnek is hasonló lapja, hiszen nem egy országban ilyen háttérrel közelítik meg a kérdést. Szerintem azonban a *Korunk* elég tekintélyes lap ahhoz, hogy ezt az igényt hangoztassa és napirenden tartsa. — A jelenség egyik oldala, hogy az állam jelentős összegeket folyósít gyermeksegélyként, évről évre rengeteg lakást építünk, s a népes családokat más vonatkozásban is támogatjuk. Más tekintetben viszont tény, hogy a társadalom vezetésével foglalkozó szervek számára csakis alapos, tudományos értékű tanulmányok jelenthetnének támpontot a megoldáshoz. Hivatkozunk az oksági összefüggésekre: nincsen jelenség ok nélkül, s ha változik az ok, változik a hatás is. A jelenség pedig a következő: eléggé gyakori a család-felbomlás, és a születések száma lassan csökkenő tendenciát mutat. Melyek hát az okok? Ide kívánczik például a nők helyzetének a tisztázása. Nem titok, hogy egyesek az egyenjogúságot úgy értelmezik, miszerint hisztérikusan tiltakoznak a gyermekáldás ellen, mert az „akadályozza személyiségük teljes kibontakozását”. Eszerint írtó „boldog” lehet az a társadalom, amelyben a nő szabadon gyakorolhatja a férfi minden hibáját, a szexuális kicsapongástól a sáncban hentergő részegségig. De miként lehetne a család erősítése végett differenciáltan intézkedni, és elhárítani az akadályokat ama családok elől, amelyek szívesen vállalják a több gyermeket, és keveset törődnek azokkal a „felvilágosult hölgyekkel”, akik virágkorukban tele szájjal (és néha tehetségesen) tuzelnek mindenféle családi kötelemre, venségükben pedig nyögve panaszkodnak elszigeteltségükre, magányosságukra. Ugy vélem, ha társadalmunk fejlődését célozva állandóan napirenden tartjuk a gazdasági élet jelenségeit, akkor kellő figyelmet illik szentelnünk az olyan társadalmi jelenségeknek is, mint a családok szervezete, belső kohéziójuk, tagjaik létszáma és viszonya, hogy a holnap emberei elegendő számban és egészségesen jöjjenek a világra. — Ismerem az ellenkező véleményeket is: némelyek szerint a család történelmi kategória, amely a jövőben eltűnik, mások pedig úgy vélik, hogy a kevés gyermek kevesebb gondot jelent az egész társadalom számára. Ezzel szemben az az igazság, hogy minden rágalom, bomlasztás és „jóslás” ellenére a család a legéletképesebb kiscsoportja a társadalomnak, s a jövőben is az marad. Ezért minden felelős tényezőnek felelősen kell foglalkoznia a családvédelemmel, nemcsak úgy, mint a dolgozó nő „második műszakjával”, hanem mint életünk egyik alapvető kérdésével.

A KORUNK HÍREI

Szeptember 30-án a parajdi szabadegyetemen Albert Dávid, a székelyudvarhelyi Petru Groza Középiskola igazgatója az 1848-as agyagfalvi népgyűlés jelentőségéről tartott előadást, Herédi Gusztáv pedig novellát olvasott föl.

Szeptember 30-án a nagyváradi Irodalmi Kerekasztal összejövetelén Bustya Endre tartott előadást *Ady-émlékek — Ady-kultusz* címmel.

Új könyvek

- BETHLEN GÁBOR:** Levelék. Válogatta, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Sebestyén Mihály. Téma
- BODOR PÁL:** Apám könyve. Túlvilági röplapok versben és prózában
- DEZSO ERVIN:** Mozgás, erő, energia. Antenna
- ÉÖTVÖS LORÁND** tudományos és művelődéspolitikai írásaiból. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Bodó Barna. Téma
- FERENCZI GYULA—HORVÁTH ATTILA:** Korszerű oktatásteória
- HUSZÁR SANDOR:** Színház (majdnem) az egész világ
- JOKAI MÓR:** Egy magyar nábob I—II. Regény. Az előszót írta és a függelékét összeállította Dávid Gyula. Tanulók Könyvtára
- KÁNYÁDI SÁNDOR:** Kenyérmadár. Versök, mesék, történetek, Deák Ferenc rajzai
- KÖZMA MÁRIA:** Köznapi irgalom. Novellák
- NÉMETH LÁSZLÓ:** Pedagógiai írások. Válogatta, előszóval és jegyzetekkel ellátta Fabián Ernő. Téma
- PABDAU, PLATON:** A kör. Regény. Némethi Rudolf fordítása. Román írók
- PETŐFI SÁNDOR:** Szabadság, szerelem I—II. Költemények. Válogatta, az előszót írta és a függelékét összeállította Szabó Almos. Tanulók könyvtára
- SBARCEA, GEORGE:** Szepe város Kolozsvár...
- SÜTŐ ANDRÁS:** Évek — hazajáró lelkek. Cikkék, napijegyzetek (1953—1978)
- SZABÓ CSABA:** Zene és szolgálat
- SZASZ JÁNOS:** Felhőjáték Franekerben. Egy utazás eszméirajza
- * * * Szavak májusa I—II. Francia költők antológiája. Válogatta, az előszót írta és a függelékét összeállította Horváth Andor. Tanulók Könyvtára
- VARGA GÁBOR:** A hatodik ostrom. Forrás
- VÁRI ATTILA:** A virágmadarak hajnalban lehullnak. Regény